

16 Δεκεμβρίου, 1992

[Α.Ν. ΛΟΙΖΟΥ, Π., ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΗΣ, ΠΙΚΗΣ, ΚΟΥΡΡΗΣ, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥ-
ΛΟΣ, ΠΟΓΙΑΤΖΗΣ, ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΗΣ, ΝΙΚΗΤΑΣ, ΑΡΤΕΜΗΣ, ΚΩΝΣΤΑ-
ΝΤΙΝΙΔΗΣ, Δ/στές]

ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ 144 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ,

ΚΑΙ

ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ ΑΠΟ ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΔΙ-
ΚΑΣΤΗΡΙΟ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ ΣΤΙΣ ΑΙΤΗΣΕΙΣ ΑΡ. 17/90 ΚΑΙ 24/90.

(Νομικό Ερώτημα Αρ. 282).

ΑΝΔΡΕΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ,

Αιτητής,

v.

ΝΑΥΣΙΚΑΣ Α. ΝΙΚΟΛΑΟΥ,

Καθ' ης η Αίτηση.

(Αίτηση Αρ. 17/90).

ΖΩΗ ΣΤΕΦΑΝΟΥ - ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ,

Αιτήτρια,

v.

ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ (Αρ. 2)

Καθ' ου η Αίτηση.

(Αίτηση Αρ. 24/90).

Συνταγματικό δίκαιο — Έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων
— Διάκριση μεταξύ προληπτικού και κατασταλτικού ελέγχου —
Κατά πόσο, κατά τον κατασταλτικό έλεγχο, είναι δυνατό να ελεγ-
χθούν τα εσωτερικά τυπικά στοιχεία του νόμου, ή η τήρηση της
συνταγματικά προβλεπόμενης διαδικασίας ψήφισής του σε νόμο. 5

Συνταγματικό δίκαιο — Συνταγματικότητα νόμων — Διάκριση μετα-
ξύ εξωτερικής και εσωτερικής τυπικής συνταγματικότητας —

Κατά πόσο η τελική φάση της ψήφισης ενός νόμου αποτελεί εσωτερικό ή εξωτερικό τυπικό στοιχείο.

5 Συνταγματικό δίκαιο — Έλεγχος της συνταγματικότητας των Νόμων — Κατά πόσο είναι δυνατός ο κατασταλτικός έλεγχος νόμου με τον οποίο τροποποιείται το Σύνταγμα.

10 Δίκαιο της ανάγκης — Φύση και υπόσταση του στο Κυπριακό δικαιοσύνη — Κατά πόσο είναι δυνατή, δυνάμει του δικαίου της ανάγκης, η άσκηση της αναθεωρητικής λειτουργίας της Βουλής δυνάμει του άρθρου 182.2 και 3 του Συντάγματος, χωρίς την συμμετοχή των Τουρκικών Βουλευτών.

Νομολογία — Αρχή της δεσμευτικότητας των προηγουμένων αποφάσεων (stare decisis) — Ερμηνεία της Αναφοράς 1/86 — Περιορισμοί υπό τις οποίες δικαιολογείται η παρέκλιση από προηγούμενη απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

15 Συνταγματικότητα Νόμων — Τεκμήριο συνταγματικότητας — Σε περίπτωση ισοψηφίας, το τεκμήριο της συνταγματικότητας δεν ανατρέπεται.

20 Το Οικογενειακό Δικαστήριο Λευκωσίας, μετά από αίτημα των Καθ'ων η αίτηση σε δύο αιτήσεις διαζυγίου, παρέπεμψε στο Ανώτατο Δικαστήριο, σύμφωνα με το άρθρο 144.1 του Συντάγματος, ζήτημα ισχυριζόμενης αντισυνταγματικότητας του περί της Πρώτης Τροποποίησης του Συντάγματος Νόμου, 1989 (Ν. 95/89) και του περί Οικογενειακών Δικαστηρίων Νόμου, 1990 (Ν. 23/90).

25 Όπως αναφέρθηκε, το ζήτημα αφορούσε τα άρθρα 111 και 182 του Συντάγματος. Η ισχυριζόμενη αντισυνταγματικότητα βασίστηκε αποκλειστικά στο κοινά παραδεκτό γεγονός ότι ο Ν. 95/89 είχε ψηφισθεί με πλειοψηφία δύο τρίτων μόνο των Ελληνοκυπρίων Βουλευτών μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων και όχι και των Τουρκοκυπρίων, οι οποίοι, από το 1963, θεληματικά δεν συμμετέχουν στην Βουλή των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας.

35 Ο Ν. 95/89 είχε υπογραφεί και δημοσιευθεί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και, κατά συνέπεια, το Δικαστήριο ασκούσε κατασταλτικό, και όχι προληπτικό, έλεγχο της συνταγματικότητάς του. Το Δικαστήριο απασχόλησε το ζήτημα κατά πόσο, κατά τον κατασταλτικό έλεγχο, είναι δυνατή η εξέταση της εσωτερικής τυπικής συνταγματικότητας το εξεταζόμενου νόμου, και κατά πόσο η απαιτούμενη από το Σύνταγμα πλειοψηφία κατά την τελική φάση της ψήφισης του σε νόμο αποτελεί εσωτερικό τυπικό θέμα ή όχι.

40 Οι δικηγόροι της Βουλής και ο Γενικός Εισαγγελέας υπέβαλαν ότι θα έπρεπε να ακολουθηθεί η σχετική Ελληνική νομολογία, που αναφέρει ότι η διαδικασία μέχρι την τελείωση του νόμου, περιλαμβανομένης και τυχόν απαιτούμενης αυξημένης πλειοψηφίας, αποτελεί εσωτερικό τυπικό θέμα, που δεν ελέγχεται κατά τον κατασταλτικό έλεγχο συνταγματικότητας. Οι καθ'ων η αίτηση υπέβαλαν

45

ότι η ορθή θέση ήταν αυτή της μειοψηφίας στην σχετική απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας και ότι, εν πάσει περιπτώσει, ο τρόπος της τελικής κατάρτισης ενός νόμου δεν είναι εσωτερικό τυπικό θέμα.

Επί της ουσίας, οι καθ'ων η αίτηση επιχειρηματολόγησαν ότι ο Νόμος 95/89, που τροποποίησε το άρθρο 111 του Συντάγματος, ήταν ο ίδιος αντισυνταγματικός, διότι δεν είχε θεσπισθεί σύμφωνα με τις πρόνοιες του άρθρου 182.3 του Συντάγματος, και, κατά συνέπεια, ήταν επίσης αντισυνταγματικός και ο Νόμος 23/90, που θεσπίσθηκε με βάση το τροποποιηθέν άρθρο 111 του Συντάγματος. Ισχυρίσθηκαν περαιτέρω ότι το δίκαιο της ανάγκης δεν ήταν υπέρσυνταγματική αρχή στην Κύπρο, αλλά ισοβάθμιος συνταγματικός κανόνας, όπως όλα τα άλλα άρθρα του Συντάγματος, και δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για τροποποίηση του Συντάγματος, ότι η εφαρμογή του δικαίου της ανάγκης σε κάθε συγκεκριμένη νομοθετική πράξη ελέγχεται από το Ανώτατο Δικαστήριο, είτε πρόκειται για τροποποίηση του Συντάγματος, είτε πρόκειται για απλό νόμο που θεσπίζεται ή έρχεται σε αντίθεση με το Σύνταγμα, ότι στην προκειμένη περίπτωση καμμία ανάγκη δεν υπήρχε που να δικαιολογεί την θέσπιση του Νόμου 95/89, και ότι η τροποποίηση του Συντάγματος ενείχε κινδύνους για την υπόσταση της Κυπριακής Δημοκρατίας και την αναγνώριση και εκπροσώπησή της στο εξωτερικό.

Ο αιτητής επιχειρηματολόγησε ότι δεν είναι δυνατός ο έλεγχος της συνταγματικότητας του τροποποιηθέντος άρθρου 111 του Συντάγματος, γιατί εκείνο αποτελούσε το Σύνταγμα.

Εκ μέρους της Βουλής των Αντιπροσώπων επιχειρηματολογήθηκε ότι το άρθρο 111 του Συντάγματος δεν ήταν θεμελιώδες και κατά συνέπεια μπορούσε να αναθεωρηθεί από τη Βουλή, στην άσκηση της αναθεωρητικής της λειτουργίας, σύμφωνα με το άρθρο 182.2 του Συντάγματος. Περαιτέρω, ότι η αναθεωρητική λειτουργία της Βουλής είναι ζωτική ανάγκη για κάθε κράτος, όπως και η απλή νομοθετική λειτουργία, και ακόμη σπουδαιότερη, γιατί είναι αυτή που θέτει και μεταβάλλει μη θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος. Με βάση το δίκαιο της ανάγκης, λόγω των εξαιρετικών περιστάσεων της Κύπρου, η Βουλή των Αντιπροσώπων με πλειοψηφία πέραν των δύο τρίτων των μελών που ανήκουν στην Ελληνική κοινότητα, και ενόψει της ηθελημένης απουσίας των Τουρκοκυπρίων από αυτή, που σκοπό έχει την υπονόμευση της Κυπριακής Δημοκρατίας, μπορεί και πρέπει να ασκεί την αναθεωρητική λειτουργία της, με ανάλογο τρόπο που και οι άλλες δύο εξουσίες, δηλαδή η Εκτελεστική και η Δικαστική, ασκούν όλες τις λειτουργίες τους στην απουσία των Τουρκοκυπρίων, και ότι το Ανώτατο Δικαστήριο δεν δύναται να ελέγξει το επιθυμητό οποιουδήποτε νόμου που τροποποιεί άρθρο του Συντάγματος.

Ο Γενικός Εισαγγελέας, σαν *amicus curiae*, εισηγήθηκε ότι η αναθεωρητική λειτουργία της Βουλής είναι ουσιαστική, ότι η απου-

5 σία των ανύπαρκτων Τουρκοκυπρίων Βουλευτών δεν εμπόδιζε την άσκηση της, ότι εφόσον οι ίδιοι οι Τουρκοκύπριοι δεν μετείχαν, τα προνόμιά τους που περιέχονται στο Σύνταγμα κατέστησαν ανενεργά, δυνάμει του δικαίου της ανάγκης, το οποίο δικαιολογούσε την αναθεώρηση μή θεμελιωδών άρθρων του Συντάγματος, χωρίς τους Τουρκοκύπριους Βουλευτές, οι οποίοι ουδέποτε θα υπάρξουν με αυτό το Σύνταγμα αλλά υπό κάποιο άλλο νέο Σύνταγμα. Το δίκαιο της ανάγκης δικαιολογούσε την άσκηση της αναθεωρητικής λειτουργίας της Βουλής το δε Ανώτατο Δικαστήριο δεν δύναται να ελέγξει κάθε νόμο ξεχωριστά εάν είναι αναγκαίος. Η ανάγκη είναι αυτή τούτη η άσκηση της αναθεωρητικής λειτουργίας της Βουλής.

15 Διαξευκτικά, αναφέρθηκε ότι το τροποποιηθέν άρθρο αφορούσε μόνο την Ελληνική Κοινότητα και περαιτέρω ότι το δίκαιο της ανάγκης στήριζε την συνταγματικότητα του Νόμου 95/89 για τη συμμόρφωση της Κυπριακής πολιτείας στις διεθνείς υποχρεώσεις της αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα.

20 Αποφασίσθηκε, μετά από ισοψηφία των μελών του Δικαστηρίου, ότι οι κρινόμενοι νόμοι ήσαν συνταγματικοί, διότι δεν είχε ανατραπεί το τεκμήριο της συνταγματικότητας.

(α) Το ζήτημα κατά πόσο ένας νόμος έχει ψηφισθεί με την απαιτούμενη από το Σύνταγμα πλειοψηφία αποτελεί εσωτερικό τυπικό στοιχείο του νόμου.

25 (β) Κατά τον κατασταλακτικό συνταγματικό έλεγχο ενός νόμου, δηλαδή μετά την υπογραφή του από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και την δημοσίευση του στην Επίσημη Εφημερίδα, το Δικαστήριο δεν ελέγχει την εσωτερική τυπική συνταγματικότητα, και, κατά συνέπεια, ο εγειρόμενος λόγος αντισυνταγματικότητας στην παρούσα υπόθεση δεν μπορούσε να ελεγχθεί από το Ανώτατο Δικαστήριο.

30 (γ) Είναι δυνατός ο έλεγχος της συνταγματικότητας νόμου με τον οποίο τροποποιείται το Σύνταγμα.

35 (δ) Το δίκαιο της ανάγκης δικαιολογεί την άσκηση της αναθεωρητικής εξουσίας της Βουλής των Αντιπροσώπων, με βάση το άρθρο 182 του Συντάγματος, με την προβλεπόμενη πλειοψηφία μόνο των Βουλευτών που ανήκουν στην Ελληνική Κοινότητα, ενόψει της ανυπαρξίας βουλευτών που ανήκουν στην Τουρκική Κοινότητα. Η ανάγκη εντοπίζεται στην άσκηση της Αναθεωρητικής λειτουργίας της Βουλής των Αντιπροσώπων, και αυτή υφίσταται όσο χρόνο διαρκούν οι εξαιρετικές περιστάσεις. Η αναθεωρητική δικαιοδοσία της Βουλής δεν επεκτείνεται στα θεμελιώδη άρθρα του Συντάγματος, το δε Μέρος II του Συντάγματος δεν μπορεί να τροποποιηθεί κατά τρόπο αντίθετο ή ασύμφωνο με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών.

(ε) Στο βαθμό που η απόφαση στην Αναφορά 1/86 είναι ασύμφωνη με τα πιο πάνω, δικαιολογείται παρέκκλιση από αυτήν, με βάση τις ισχύουσες αρχές για παρέκκλιση από προηγούμενες αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Σύμφωνα με τους Α. Ν. Λοΐζου, Πρόεδρο και τους Δικαστές 5 Πική, Νικήτα, Αρτέμη και Κωνσταντινίδη:

i) Η τήρηση της Συνταγματικής διαδικασίας για τη ψήφιση νόμου που τροποποιεί το Σύνταγμα, σύμφωνα με το άρθρο 182 του Συντάγματος, δεν είναι δυνατό να αποτελεί προδικασία ή *10* *ipsona corporis* της Βουλής των Αντιπροσώπων, ή εσωτερικό στοιχείο του Νόμου, και κατά συνέπεια, ο τρόπος της τελικής κατάρτησης τέτοιου νόμου υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο κατά τον κατασταλακτικό έλεγχο της συνταγματικότητας νόμων, σύμφωνα με το άρθρο 144 του Συντάγματος. Επιπλέον ο έλεγχος αυτός δικαιολογείται στην παρούσα περίπτωση, ενόψει των προνοιών του προομίου του Νόμου 95/89. *15*

ii) Ο λόγος (*ratio decidendi*) της απόφασης στην Αναφορά 1/86 είναι ότι αποκλείεται η τροποποίηση μη θεμελιωδών άρθρων του Συντάγματος εξ' ονόματος του δικαίου της ανάγκης και ότι για την τροποποίησή τους απαιτείται η θετική ψήφος και των δύο τρίτων των Τούρκων Βουλευτών, η δε διάκριση μεταξύ τροποποίησης άρθρων που αφορούν μόνο την Ελληνική Κοινότητα δεν ευσταθεί. Κανένας λόγος δεν συντρέχει που να δικαιολογεί απόκλιση ή απόμειξη από την εν λόγω απόφαση. *20*

iii) Το δίκαιο της ανάγκης έχει ως λόγο την υποστήριξη της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών ενόψει των υφιστάμενων εξαιρετικών περιστάσεων και όχι τον υπερφαλαγγισμό του Συντάγματος. Τα μέτρα που λαμβάνονται βάσει του δικαίου της ανάγκης έχουν εξ' ορισμού προσωρινό χαρακτήρα, συνταντίζονται με την χρονική διάρκεια της έκρυθμης κατάστασης και έχουν σαν αντικείμενο την πλήρωση του κενού στην λειτουργία των συνταγματικών θεσμών, και, κατά συνέπεια, τα μέτρα που λαμβάνονται πρέπει να επιβάλλονται από την προκύψασα ανάγκη, να αντιστοιχούν και να είναι ανάλογα με αυτή. Έπεται ότι το δίκαιο της ανάγκης δεν μπορεί να δικαιολογήσει τροποποίηση του Συντάγματος, *25* *30* *35* διότι με αυτό τον τρόπο δεν εμπεδώνεται η υφιστάμενη συνταγματική τάξη αλλά αναμορφώνεται και μεταβάλλεται.

iv) Αν και το θέμα δεν εγείροταν για απόφαση, στην άσκηση των λειτουργιών που προβλέπονται από το άρθρο 111 του Συντάγματος (όπως ήταν πριν από την ψήφιση του Νόμου 95/89), οι εκκλησιαστικές αρχές υπόκεινται στον κώδικα ανθρωπίνων δικαιωμάτων που κατοχυρώνει το σύνταγμα. *40*

Οι κρινόμενοι νόμοι κρίθηκαν συνταγματικοί.

Υποθέσεις που αναφέρθηκαν:

- Republic v. Loftis* 1 R.S.C.C. 30·
- The Mayor of Nicosia v. Loizides* 1 R.S.C.C. 59·
- District Officer, Famagusta v. Naim* 2 R.S.C.C. 24·
- 5 *Marbury v. Madison* [1803] 1 Cranch 137, 2 L. Ed. 60·
- Απόφαση Σ.τ.Ε. 1852/77 (1977) 3 Το Σύνταγμα 454·
- Απόφαση Σ.τ.Ε. 1270/77 (1977) 3 Το Σύνταγμα 630·
- Απόφαση Σ.τ.Ε. 903/81 (1981) Νομικό Βήμα 1327·
- Attorney-General v. Ibrahim* (1964) C.L.R. 195·
- 10 *The Board for Registration of Architects & Civil Engineers v. Kyriakides* (1966) 3 C.L.R. 640·
- Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων (1985)
3 C.L.R. 1429·
- Ιωαννίδης ν. Αστυνομίας* (1973) 2 C.L.R. 125·
- 15 *Αναφορά 11/85* (1985) 3 C.L.R. 2202·
- Αναφορά 12/85* (1985) 3 C.L.R. 2224·
- Αναφορά 1/86* (1986) 3 C.L.R. 1439·
- Burnet v. Coronado Oil & Gas Co*, 285 U.S. 393·
- Smith v. Allwright*, 321 U.S. 649·
- 20 *Γενικός Εισαγγελέας ν. Λαζαρίδη* (1992) 2 Α.Α.Δ. 8·
- Νικολάου* (1991) 1 Α.Α.Δ. 1045·
- Ραβίου ν. Ραβίου* (1964) C.L.R. 377·
- Αλουρας ν. National Bank* (1983) 1 C.L.R. 55·
- Αθηνής ν. Δημοκρατίας* (1989) 2 C.L.R. 71·
- 25 *Γενικός Εισαγγελέας ν. Αρτεμίου Πρωτογενείς Εναρκτήριες Αιτήσεις αρ. 1/91 και 2/91, απόφαση 16.4.91·*

- Smith v. East Elloe R.D.C.* [1956] 1 All E.R. 855·
- Ogden Industries Ltd v. Lucas* [1969] 1 All E.R. 121·
- Miliangos v. George Frank (Textiles) Ltd* [1975] 3 All E.R. 801·
- Εκκλησία της Κύπρου ν. Βουλή των Αντιπροσώπων, Αίτηση 3/89, 5
απόφαση 29.12.89·
- Iosif v. Cyprus Telecommunications Authority* (1970) 3 C.L.R. 225·
- Messaritou v. Cyprus Broadcasting Corporation* (1972) 3 C.L.R. 100·
- Theodorides v. Ploussiou* (1976) 3 C.L.R. 319·
- Republic v. Louca* (1984) 3 C.L.R. 241· 10
- Republic v. Liassis* (1973) 2 C.L.R. 283·
- Republic v. Sampson* (1977) 2 C.L.R. 1·
- Αναφορά 4/90, απόφαση 15/3/91·
- Johnston A.E.Δ.Α.Δ. (Series A Vol. 112, 18/12/86)*·
- Rees A.E.Δ.Α.Δ. (Series A Vol. 106, 17/10/86)*· 15
- Republic v. Demetriades* (1977) 3 C.L.R. 213·
- Διακήρυξη Πρακτικής της Δικαστικής Επιτροπής της Βουλής των Λόρδων, [1966] 3 All E.R. 77·
- Fitzleet Estates Ltd v. Cherry* [1977] 3 All E.R. 996·
- Bremer Vulkan v. South India Shipping* [1981] 1 All E.R. 289· 20
- Paal Wilson & Co v. Blumenthal* [1983] 1 All E.R. 34·
- Food Corp of India v. Antclizo Shipping* [1988] 2 All E.R. 513·
- O' Brien v. Robinson* [1973] 1 All E.R. 583·
- Εκκλησία της Κύπρου ν. Βουλή των Αντιπροσώπων, Αίτηση αρ. 515/89, απόφαση 7.2.90· 25
- Pastelloroullous v. Republic* (1985) 2 C.L.R. 165·

Νομικό Ερώτημα.

- 5 Νομικό ερώτημα σχετικά με την συνταγματικότητα του περί της πρώτης Τροποποίησης του Συντάγματος Νόμου του 1989 (Ν.95/89) και του περί Οικογενειακού Δικαστηρίου Νόμου του 1990 (Ν. 23/90), που ηγέρθηκε από τους καθ' ων η αίτηση στις αιτήσεις αρ. 17/90 και 24/90 και παραπέμφθηκε από το Οικογενειακό Δικαστήριο για να ερευνηθεί και αποφασιστεί από το Ανώτατο Δικαστήριο σύμφωνα με το άρθρο 144 του Συντάγματος.
- 10 *Κ. Χρυσστομίδης, Α. Χατζηπαναγιώτου και Α. Ταλιαδάκος, για τους καθ' ων η αίτηση.*
- Π. Αγγελίδης, για τον αιτητή στην αίτηση 17/90.*
- Γ. Αγαπίου, Ε. Ευσταθίου, Α. Μαρκίδης και Χρ. Πουργουρίδης, για τη Βουλή των Αντιπροσώπων.*
- 15 *Μ. Τριανταφυλλίδης, Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας, Λ. Λουκαΐδης, Βοηθός Γενικός Εισαγγελέας, Α. Παπασάββας, Εισαγγελέας της Δημοκρατίας, Τ. Πολυχρονίδου (δ/νίς), Δικηγόρος της Δημοκρατίας Α, ως φίλος του Δικαστηρίου.*
- 20 Α. ΛΟΙΖΟΥ, Π., ανάγνωσε την απόφαση του Δικαστηρίου. Οι Δικαστές Στυλιανίδης, Κούρρης, Παπαδόπουλος, Πογιατζής και Χρυσστομής κρίνουν ότι ο περί της Πρώτης Τροποποίησης του Συντάγματος Νόμος του 1989 (Νόμος αρ. 95 του 1989), και ο περί Οικογενειακών
- 25 Δικαστηρίων Νόμος του 1990, (Νόμος αρ. 23 του 1990), είναι συνταγματικοί για τους λόγους που εκτίθενται στην απόφαση του Δικαστή Στυλιανίδη.
- 30 Ο Πρόεδρος Α.Ν. Λοΐζου, και οι Δικαστές Πιχής, Νικήτας, Αρτέμης και Κωνσταντινίδης κρίνουν ότι οι πιο πάνω υπό κρίση Νόμοι είναι αντισυνταγματικοί για τους λόγους που εκτίθενται στις αποφάσεις των Δικαστών Πιχή και Νικήτα.

Ενόψει της ισοψηφίας αυτής, η απάντηση στο Νομικό Ερώτημα που παραλέμφθηκε στο Ανώτατο Δικαστήριο από το Οικογενειακό Δικαστήριο είναι ότι οι υπό εξέταση πιο πάνω Νόμοι είναι συνταγματικοί διότι δεν ανατράπηκε το τεκμήριο της συνταγματικότητας. 5

ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΗΣ, Δ.: Η παρούσα είναι η Απόφαση των Δικαστών Δ. Στυλιανίδη, Α. Κούρη, Ι. Παπαδόπουλου, Ι. Πογιατζή και Γ. Χρυσοστομή.

Το Οικογενειακό Δικαστήριο Λευκωσίας παρέπεμψε στο Ανώτατο Δικαστήριο, κάτω από την παράγραφο 1 του 'Αρθρου 144 του Συντάγματος, ζήτημα ισχυριζόμενης αντισυνταγματικότητας νόμου, που ηγέρθη κατά τη διάρκεια της διαδικασίας στις Αιτήσεις Διαζυγίου Αρ. 17/90 και 24/90. 10

Το ζήτημα, όπως παραλέμφθηκε στο Δικαστήριο τούτο, είναι το ακόλουθο:- 15

"... παραλέμπονται στο Ανώτατο Δικαστήριο προς απόφαση τα εγεθθέντα στις υπό τους ως άνω αριθμούς και τίτλους αιτήσεις θέματα συνταγματικότητας των νόμων 95/89, Περί της Πρώτης Τροποποίησης του Συντάγματος και 23/90 Περί Οικογενειακών Δικαστηρίων. 20

Το ζήτημα αντισυνταγματικότητας αφορά τα άρθρα 111 και 182 του Συντάγματος."

Τα θέματα στα οποία αναφέρεται η πιο πάνω παραπομπή εκτίθενται με πανομοιότυπο τρόπο στις Υπερασπίσεις των καθ' ων η αίτηση, ως ακολούθως:- 25

"1. Η Καθ' ης η Αίτηση εγείρει προδικαστική ένσταση και ισχυρίζεται ότι το Δικαστήριο στερείται αρμοδιότητας να επιληφθεί της εκδίκασης της πιο πάνω Αίτησης Διαζυγίου, για τον λόγο ότι στερείται οποιασδήποτε νόμιμης αρμοδιότητας να επιλαμβάνεται οικογενειακών υποθέσεων και δη αιτήσεων διαζυγίου και/ή για τον λόγο ότι η ίδρυση και λειτουργία του Δικαστηρίου βασίζεται σε αντισυνταγματική τροποποίηση του 'Αρθρου 111 του Συντάγματος και/ή σε νόμους 30 35

5 οι οποίοι θεσπίστηκαν κατά παράβαση διατάξεων του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας και κατά συνέπεια η ίδρυση και λειτουργία του Δικαστηρίου θα πρέπει να θεωρηθεί σαν αντισυνταγματική και παράνομη."

Το Άρθρο 144 του Συντάγματος προβλέπει:-

10 "1. Πας διάδικος δικαιούται, καθ' οιονδήποτε στάδιον της διαδικασίας συμπεριλαμβανομένης και της κατ' έφεσιν, να εγείρη ζήτημα αντισυνταγματικότητας νόμου ή αποφάσεως ή διατάξεώς τινος αυτών ουσίως διὰ την διάγνωσιν της εκκρεμούς ενώπιον του δικαστηρίου υποθέσεως. Το δικαστήριο, ενώπιον του οποίου εγείρεται το ζήτημα, παραπέμπει παρευθώς τούτο ενώπιον του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου και αναστέλλει την πρόοδον της διαδικασίας, μέχρις ου αποφανθή επ' αυτού το Ανώτατον Συνταγματικόν Δικαστήριο.

20 2. Μετ' ακρόασιν των διαδίκων το Ανώτατον Συνταγματικόν Δικαστήριο ερευνά το παραπεμφθέν αυτώ ζήτημα και αποφασίζει επ' αυτού, διαβιβάζει δε την απόφασιν αυτού εις το δικαστήριο, όπερ είχε παραπέμψει το ζήτημα.

25 3. Κατά την δευτέραν παράγραφον του παρόντος άρθρου απόφασιν του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου δεσμεύει το παραπέμψαν το ζήτημα δικαστήριο και τους εν τη δίκη διαδίκους, εν η δε περιπτώσει δέχεται ότι ο νόμος ή η απόφασιν ή διάταξις τις αυτών είναι αντισυνταγματική, επιφέρει την μη εφαρμογήν μόνον εν τη εκκρεμεί ταύτη δίκη του νόμου τούτου ή της αποφάσεως ή της σχετικής διατάξεως αυτών."

35 Τις εξουσίες και αρμοδιότητες του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου ασκεί, με βάση τα Άρθρα 9 και 11 των περί Απονομής της Δικαιοσύνης (Ποικίλες Διατάξεις) Νόμων του 1964 έως 1991, (Αρ. 33/64, 35/75, 72/77, 59/81, 3/87, 158/88, 109/91), το Ανώτατο Δικαστήριο, που καθιδρύθηκε με το Άρθρο 3 του Νόμου αυτού.

Η παραπομπή γίνεται για ζήτημα αντισυνταγματικότητας νόμου, που εγείρεται κατά τη διάρκεια της διαδικασίας μιας υπόθεσης, το οποίο είναι ουσιώδες για τη διάγνωση της υπόθεσης από το Δικαστήριο.

Όταν το ζήτημα είναι ουσιώδες για την εκκρεμούσα 5 υπόθεση, το Δικαστήριο έχει υποχρέωση να το παραπέμψει στο Ανώτατο Δικαστήριο για απόφαση.

Σκοπός δεν είναι ο γενικός έλεγχος της συνταγματικότητας, αλλά η εκδίκαση μιας συγκεκριμένης υπόθεσης - (βλ. *The Republic and N.P. Loftis* 1 R.S.C.C. 30, στις σελ. 34 10 και 35).

Το Δικαστήριο πρέπει να παραπέμψει το ερώτημα όπως ηγέρθη ενώπιόν του. Πρέπει να αναφέρει τον προσβαλλόμενο νόμο ή διάταξη αυτού και το λόγο αντισυνταγματικότητας, δηλαδή προς ποια διάταξη του Συντάγματος ο νόμος είναι αντίθετος ή ασύμφωνος - (βλ. *The Mayor etc. Nicosia v. Christakis Loizides, Nicosia* 1 R.S.C.C. 59· *District Officer v. Famagusta Yiacooup Naim* 2 R.S.C.C. 24). 15

Το Δικαστήριο άκουσε το δικηγόρο των καθ' ων η αίτηση που ήγειρε το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας, το δικηγόρο του αιτητή στην Αίτηση Αρ. 17/90, τους δικηγόρους της Βουλής των Αντιπροσώπων και τις απόψεις του Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας, ο οποίος κλήθηκε από το Δικαστήριο ως *amicus curiae*, λόγω της φύσεως του ζητήματος. 25

Οι επηρεαζόμενοι Νόμοι είναι ο περί της Πρώτης Τροποποίησης του Συντάγματος Νόμος του 1989, (Αρ. 95/89), στην έκταση που αναφέρεται στην καθίδρυση Οικογενειακού Δικαστηρίου με δικαιοδοσία να επιλαμβάνεται υποθέσεων διαζυγίου στις οποίες και τα δύο μέρη είναι μέλη της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, και ο περί Οικογενειακών Δικαστηρίων Νόμος του 1990, (Αρ. 23/90), στην έκταση που αναφέρεται στην ίδρυση του Οικογενειακού Δικαστηρίου και τη δικαιοδοσία που του ανατίθεται δυνάμει του Άρθρου 111 του Συντάγματος, όπως τροποποιήθηκε 30 35

με το Νόμο 95/89.

Το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, όπως ρητά προνοεί το Άρθρο 179 του Συντάγματος, είναι ο υπέρτατος Νόμος της Δημοκρατίας.

- 5 Το δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων θεμελίωσε πρώτος ο Αρχιδικαστής Marshall στην περίφημη υπόθεση *Marbury v. Madison* 1 Cranch 137, 2 L. Ed. 60 (1803).

- 10 Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων είναι κατασταλτικός ή προληπτικός.

Ο προληπτικός έλεγχος επιδιώκει να αποτρέψει την έκδοση του νόμου, στην πρώτη του μορφή, ενώ ο κατασταλτικός σκοπό έχει τη μη εφαρμογή του, μετά την έκδοση και θέση του σε ισχύ, στην εκδικαζόμενη υπόθεση.

- 15 Ο προληπτικός έλεγχος εμποδίζει την έκδοση του νόμου και, έτσι, παρεμβάλλεται τυπικά στη διαδικασία της Νομοθετικής Λειτουργίας.

Ο κατασταλτικός έλεγχος ασκείται μετά την τελειοποίηση του νόμου, με την έκδοση και δημοσίευσή του.

- 20 Ο προληπτικός έλεγχος ασκείται από το Δικαστήριο τούτο, πριν την έκδοση του νόμου, σε Αναφορά από τον Πρόεδρο και Αντιπρόεδρο της Δημοκρατίας, σύμφωνα με το Άρθρο 140 του Συντάγματος.

- 25 Ο έλεγχος που προβλέπεται από το Άρθρο 144 του Συντάγματος είναι κατασταλτικός και παρεμπιπτων.

- 30 Ο περί Οικογενειακών Δικαστηρίων Νόμος του 1990, (Αρ. 23/90), δημοσιεύτηκε στην Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας Αρ. 2485, στις 2 Μαρτίου, 1990, και, όπως προβλέπεται στο Άρθρο 28, τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου, 1990.

Το Άρθρο 3(1)(α) προνοεί τη συγκρότηση Οικογενειακών Δικαστηρίων σε δίκη για διαζύγιο από τρεις Δικαστές, όπως προβλέπεται στην υποπαράγραφο (α) της πά-

ραγράφου 2(Α) του Άρθρου 111 του Συντάγματος.

Το Άρθρο 5 προνοεί για το διορισμό Δικαστή Οικογενειακού Δικαστηρίου. Απαιτούνται τα προσόντα που καθορίζονται στο Άρθρο 111.2(Α)(α) του Συντάγματος.

Το Άρθρο 11 καθορίζει τη δικαιοδοσία και έχει:- 5

"11. Τα Οικογενειακά Δικαστήρια θα ασκούν τη δικαιοδοσία και τις εξουσίες που τους ανατίθενται δυνάμει του Άρθρου 111 του Συντάγματος, του παρόντος Νόμου και οποιουδήποτε άλλου νόμου."

Στον ουσιώδη χρόνο για το Νόμο αυτό, το ισχύον Σύνταγμα ήταν το αναθεωρημένο με τον περί της Πρώτης Τροποποίησης του Συντάγματος Νόμο του 1989, (Αρ. 95/89). 10

Ο Νόμος 23/90 δεν είναι ασύμφωνος ή αντίθετος με το Σύνταγμα που ίσχυε κατά το χρόνο της θέσπισης και εφαρμογής του. 15

Ο δικηγόρος των καθ' ων η αίτηση πρόβαλε ως λόγο αντισυνταγματικότητας ότι ο Νόμος 95/89, που ψηφίστηκε ως τροποποιητικός του Άρθρου 111 του Συντάγματος, είναι αντίθετος και ασύμφωνος με την παράγραφο 3 του Άρθρου 182 του Συντάγματος, γιατί ψηφίστηκε από την απαιτούμενη πλειοψηφία των Βουλευτών που ανήκουν στην Ελληνική κοινότητα - τουλάχιστον τα δύο τρίτα του όλου αριθμού των - αλλά, όμως, δεν ψηφίστηκε από κανένα Βουλευτή που ανήκει στην Τουρκική κοινότητα. 20 25

Αν ο Νόμος 95/89 είναι αντισυνταγματικός, τότε μόνο, συνεπακόλουθα, και οι προσβαλλόμενες πρόνοιες του Νόμου 23/90 είναι αντισυνταγματικές.

Έγινε εισήγηση ότι δεν μπορεί να ελεγχθεί η αντισυνταγματικότητα του Άρθρου 111 του Συντάγματος, όπως έχει τροποποιηθεί με το Νόμο 95/89, γιατί, στον ουσιώδη χρόνο της ψήφισης του Νόμου 23/90, αποτελούσε το ισχύον Σύνταγμα. 30

Η τροποποίηση του Συντάγματος γίνεται με νόμο. Ο

Νόμος 95/89, είναι "νόμος" στην έννοια των Άρθρων 186.1(α) και 144.1 του Συντάγματος και, ως εκ τούτου, υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητάς του.

5 Οι δικηγόροι της Βουλής και ο Γενικός Εισαγγελέας εισηγήθηκαν ότι ο λόγος που προβάλλεται δεν εξετάζεται από τα Δικαστήρια στον κατασταλτικό έλεγχο και, ως εκ τούτου, ο ισχυρισμός της αντισυνταγματικότητας είναι αβάσιμος.

10 Ο δικηγόρος των καθ' ων η αίτηση ισχυρίστηκε ότι η συμμόρφωση προς την απαίτηση της παραγράφου 3 του Άρθρου 182 του Συντάγματος για ψήφιση αναθεωρητικού νόμου, από τουλάχιστον τα δύο τρίτα του όλου αριθμού των Βουλευτών της Ελληνικής κοινότητας και τα δύο
15 τρίτα του όλου αριθμού των Βουλευτών που ανήκουν στην Τουρκική κοινότητα, ελέγχεται από το Ανώτατο Δικαστήριο και στην περίπτωση του κατασταλτικού παρεμπόδιου ελέγχου.

Στην Κυπριακή νομολογία δεν υπάρχει προηγούμενο.

20 Το Δικαστήριο ελέγχει, αναντίλεκτα, την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα νόμου, δηλαδή την ασυμφωνία του περιεχομένου του νόμου προς το Σύνταγμα.

Ο έλεγχος της τυπικής συνταγματικότητας έγκειται, είτε σε έλεγχο των εξωτερικών, είτε των εσωτερικών στοιχείων του νόμου. Τα Δικαστήρια, με τον κατασταλτικό
25 έλεγχο, ελέγχουν την εξωτερική τυπική συνταγματικότητα των νόμων, επειδή εξετάζουν αν ο κρίσιμος κανόνας δικαίου συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα νόμου. Δεν ελέγχουν τη συνδρομή των εσωτερικών τυπικών στοιχείων του νόμου, ούτε την τήρηση της συνταγματικά προβλεπόμενης διαδικασίας ψήφισης του νόμου.

Τα Ελληνικά Δικαστήρια, με πάγια, σταθερή και συνεπή νομολογία αποφάσισαν ότι στον κατασταλτικό έλεγχο
35 νόμων. Ασκείται μόνον έλεγχος της ουσιαστικής συνταγ-

ματικότητας του περιεχομένου του νόμου και των εξωτε-
 ρικών του στοιχείων - (βλ., μεταξύ άλλων, Απόφαση
 Σ.τ.Ε. 1852/77, (Ολ.) - Το Σύνταγμα 1977, Τόμος Τρίτος,
 σελ. 454· Απόφαση Σ.τ.Ε. 1270/77, (Ολ.) - Το Σύνταγμα
 1977, Τόμος Τρίτος, σελ. 630· Απόφαση Σ.τ.Ε. 903/1981, 5
 (Ολ.), - Νομικόν Βήμα 1981, Έτος 29ο, σελ. 1327). Το κρί-
 σιμο σημείο στην τελευταία υπόθεση ήταν ότι το Άρθρο
 72(1) του Συντάγματος της Ελλάδας επιτάσσει, μεταξύ
 άλλων, ότι νόμοι για την άσκηση και προστασία των ατο-
 μικών δικαιωμάτων ψηφίζονται από την Ολομέλεια της 10
 Βουλής. Τμήμα της Βουλής ψήφισε το Νόμο 1072/80, του
 οποίου το περιεχόμενο ανάγεται στην άσκηση του ατομι-
 κού δικαιώματος της ελευθεροτυπίας. Οι αιτητές πρόβα-
 λαν ότι ο Νόμος 1072/80 ήταν ανίσχυρος ως αντισυνταγ-
 ματικός, γιατί, αν και αφορούσε την άσκηση του ατομικού 15
 δικαιώματος της ελευθεροτυπίας, ψηφίστηκε, όχι από την
 Ολομέλεια της Βουλής, όπως επιτάσσει το Άρθρο 72, πα-
 ράγραφος 1 του Συντάγματος, αλλά από Τμήμα της. Δεκα-
 επτά από τους εικοσιπέντε Δικαστές της Ολομέλειας του
 Συμβουλίου της Επικρατείας αποφάσισαν ότι: "εφ' όσον 20
 πρόκειται περί νόμου έχοντος πάντα τα απαιτούμενα διά
 την υπόστασιν αυτού εξωτερικά στοιχεία, τα δικαστήρια
 έχουν εξουσίαν προς έλεγχο μόνον της συμφωνίας του
 περιεχομένου του νόμου προς το Σύνταγμα." Περαιτέρω, 25
 αποφάσισαν ότι η εκ μέρους του νομοθετικού οργάνου τή-
 ρηση των κανόνων κατανομής της νομοθετικής αρμοδιό-
 τητας μεταξύ της Ολομέλειας της Βουλής και των Τμημά-
 των αυτής δεν ανάγεται στα εξωτερικά στοιχεία του
 νόμου και, για το λόγο αυτό, δεν ελέγχεται από τα Δικασ-
 τήρια. Επομένως, ο λόγος ακυρώσεως κρίθηκε απορρι- 30
 πτέος ως αβάσιμος.

Την ίδια άποψη έχουν διάσημοι Συνταγματολόγοι της
 Ελλάδας - (βλ., μεταξύ άλλων, Αρ. Μάνεση και Α. Μανι-
 τάκη - "Κρατικός Παρεμβατισμός και Σύνταγμα, Γνωμο-
 δότηση", Νομικόν Βήμα, 1981, Έτος 29ο, σελ. 1199 και 35
 επέκεινα· Χρήστου Γ. Σγουρίτσα - "Συνταγματικών Δίκαι-
 ον", Τόμος Β, Τεύχος Α, σελ. 59-60).

Ο κ. Παπαλάμπρου, τέως Αντιπρόεδρος του Συμβου-
 λίου της Επικρατείας, ανέπτυξε σε έκταση αντίθετη άποψη

- (βλ. Άρθρα του στο Συντάγμα 1983, Τόμος Ένατος, σελ. 392 και επέκεινα και Σύνταγμα 1988, Τόμος 14ος, σελ. 1).

5 Ο Νόμος 95/89 εκδόθηκε από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και δημοσιεύτηκε στην Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας Αρ. 2419, της 17ης Ιουνίου, 1989, σύμφωνα με το Άρθρο 52 του Συντάγματος.

Το Άρθρο 52 προβλέπει:-

10 "Ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας υποχρεούνται να εκδώσωσι διά δημοσιεύσεως εν τη επίσημω εφημερίδι της Δημοκρατίας, εντός δέκα πέντε ημερών από της κοινοποιήσεως εις το αντίστοιχον γραφείον αυτών οιονδήποτε νόμον ή απόφασιν της Βουλής των Αντιπροσώπων εκτός εάν εντός της προθεσμίας ταύτης ασκήσωσιν, ίδια εκάτερος ή από κοινού αναλόγως της περιπτώσεως το δικαίωμα της αρνησικυρίας, 15 ως εν άρθρω 50 ορίζεται ή το δικαίωμα αναπομπής, ως εν άρθρω 51 ορίζεται ή το δικαίωμα αναφοράς εις το Ανώτατον Συνταγματικόν Δικαστήριον, ως εν άρθροις 140 και 141 ορίζεται ή προκειμένου περί του προϋπολογισμού το δικαίωμα προσφυγής εις το Ανώτατον Συνταγματικόν Δικαστήριον, ως εν άρθρω 138 ορίζεται."

25 Η διάταξη αυτή απηχεί τη γενικά παραδεκτή αντίληψη ότι η έκδοση του νόμου συνίσταται στη βεβαίωση ότι ο νόμος έχει καταρτισθεί σύμφωνα με το Σύνταγμα. Αυτό αποδεικνύεται από τη διαταγή ή εντολή δημοσιεύσεως και, ειδικότερα, την καταχώριση στην Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας.

30 Το Σύνταγμα δεν απαιτεί πανηγυρική διατύπωση της βεβαίωσης αυτής, ή της εντολής δημοσιεύσεως. Η ρήτρα της εκδόσεως του νόμου ενέχει την εντολή δημοσιεύσεως. Η δημοσίευση του νόμου ενέχει τη βεβαίωση της καταρτίσεώς του κατά τους τύπους που απαιτεί το Σύνταγμα.

35 Η πρόνοια της παραγράφου 3 του Άρθρου 182 του Συντάγματος για τις απαιτούμενες πλειοψηφίες για την ψήφιση νόμου τροποποιητικού του Συντάγματος αποτελεί

εσωτερικό στοιχείο. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει το δικαίωμα να ελέγξει το στοιχείο τούτο και να καταχωρίσει, με βάση το Άρθρο 140 του Συντάγματος, Αναφορά στο Ανώτατο Δικαστήριο. Το Δικαστήριο τότε ασκεί προ-
ληπτικό έλεγχο. 5

Με βάση τα όσα έχουμε αναπτύξει, καταλήγουμε ότι οι πλειοψηφίες που αναφέρονται στην παράγραφο 3 του Άρθρου 182 του Συντάγματος αποτελούν εσωτερικό στοιχείο, το οποίο δεν ελέγχεται από το Δικαστήριο σε παραπομπή με βάση το Άρθρο 144.1 του Συντάγματος. 10
Επομένως, ο λόγος αντισυνταγματικότητας που προβλήθηκε είναι αβάσιμος.

Η απάντησή μας, ως εκ τούτου, στο Ερώτημα που παραπέμφθηκε, είναι ότι οι προσαλλόμενοι Νόμοι δεν είναι αντισυνταγματικοί. 15

Επειδή τα άλλα πέντε Μέλη της παρούσας Σύμβασης του Δικαστηρίου έχουν αντίθετη γνώμη, χωρίς κανένα επηρεασμό της πιο πάνω Απόφασής μας - ότι οι Νόμοι δεν είναι αντισυνταγματικοί - θα προχωρήσουμε στην εξέταση της ουσίας του προβαλλόμενου λόγου αντισυνταγματικότητας. 20

Ευθύς μετά τα μεσάνυχτα της 15ης προς τη 16η Αυγούστου, του 1960, γεννήθηκε η Κυπριακή Πολιτεία ως Ανεξάρτητος και Κυρίαρχος Δημοκρατία.

Στις 21 Σεπτεμβρίου, 1960, η Κύπρος έγινε δεκτή ως μέλος των Ηνωμένων Εθνών. 25

Στις 15 Φεβρουαρίου, 1961, με απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων - (41 ψήφοι έναντι 9) - έγινε ισότιμο μέλος της Κοινοπολιτείας. Στις 24 Μαΐου, 1961, έγινε μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης. 30

Το κείμενο του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας ετοιμάστηκε από Μικτή Συνταγματική Επιτροπή, της οποίας οι όροι εντολής ήταν να περιλάβει ως θεμελιώδη Άρθρα, τα οποία δεν υπόκεινται σε τροποποίηση, τις πρόνοιες της Συμφωνίας της Ζυρίχης της 11ης Φεβρουαρίου, 35

1959, και του Λονδίνου της 19ης Φεβρουαρίου, 1959.

Η Μικτή Συνταγματική Επιτροπή ετοίμασε το Σύνταγμα, το οποίο μεταφράστηκε στις δύο επίσημες γλώσσες της Δημοκρατίας - Ελληνική και Τουρκική.

- 5 Στις 6 Απριλίου, 1960, η Επιτροπή συνήλθε για να εγκρίνει τις μεταφράσεις και να υπογράψει το προκαταρκτικό κείμενο του Συντάγματος. Την ίδια ημέρα ο αντιπρόσωπος της Ελληνοκυπριακής πλευράς παρουσίασε δύο πρόσθετα Άρθρα - το ένα αφορά τη διοίκηση της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και τη διαχείριση της παρουσίας της, και το άλλο τη διατήρηση και συνέχιση του καθεστώτος του οικογενειακού δικαίου της Ελληνικής κοινότητας, όπως ίσχυε κατά την περίοδο της Οθωμανικής κατοχής και της Αγγλοκρατίας. Τα Άρθρα αυτά προστέθηκαν ως τα τελευταία Άρθρα του Μέρους V - "ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΝ" - και στη γενική αναρίθμηση είναι τα Άρθρα 110 και 111 του Συντάγματος. Τα Άρθρα αυτά ρυθμίζουν μόνο θέματα της Ελληνικής κοινότητας.

- 20 Το Άρθρο 182 του Συντάγματος προβλέπει στην πρώτη παράγραφο του ότι τα Άρθρα ή μέρη των Άρθρων του Συντάγματος, που περιλαμβάνονται στο Παράρτημα III, που ενσωματώθηκαν στο Σύνταγμα από τη Συμφωνία της Ζυρίχης, αποτελούν θεμελιώδη Άρθρα και δεν μπορούν με οποιοδήποτε τρόπο να τροποποιηθούν, με μεταβολή, προσθήκη ή κατάργηση. Αυτά αναφέρονται κυρίως στη δικαιοδοτική δομή της Πολιτείας.

- 30 Οι παράγραφοι 2 και 3 του Άρθρου 182 του Συντάγματος προβλέπουν για Αναθεωρητική Λειτουργία της Βουλής των Αντιπροσώπων για τα μη θεμελιώδη Άρθρα του Συντάγματος και την απαιτούμενη ενισχυμένη πλειοψηφία για την τροποποίησή τους. Συγκεκριμένα οι παράγραφοι 2 και 3 έχουν:-

- 35 "2. Τηρουμένων των διατάξεων της πρώτης παραγράφου του παρόντος άρθρου πάσα διάταξις του Συντάγματος δύναται να τροποποιηθή διά μεταβολής,

προσθήκης ή καταργήσεως ως εν τη τρίτη παραγράφω του παρόντος άρθρου ορίζεται.

3. Διά την ψήφισιν οιοδήποτε νόμου περί τροποποίησης απαιτείται πλειοψηφία περιλαμβάνουσα τουλάχιστον τα δύο τρίτα του όλου αριθμού των εις την 5 ελληνικήν κοινότητα ανηκόντων βουλευτών και τουλάχιστον τα δύο τρίτα του όλου αριθμού των εις την τουρκικήν κοινότητα ανηκόντων βουλευτών."

Είναι παραδεκτό ότι, "τουλάχιστον τα δύο τρίτα του 10 όλου αριθμού των εις την ελληνικήν κοινότητα ανηκόντων βουλευτών" ψήφισαν το Νόμο 95/89, με τον οποίο αναθεωρήθηκε το Άρθρο 111 του Συντάγματος.

Τα πιο κάτω είναι παραδεκτά γεγονότα και/ή, εν πάση περιπτώσει, το Δικαστήριο λαμβάνει δικαστική γνώση 15 τούτων.

Στις 21 Δεκεμβρίου, 1963, Τουρκοκύπριοι άρχισαν στάση, ανταρσία εναντίον της νομίμου Πολιτείας.

Την ίδια ημέρα, ο Αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας, οι τρεις Τουρκοκύπριοι Υπουργοί και όλα τα μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων που ανήκαν στην Τουρκική κοινότητα αποχώρησαν οικειοθελώς και εσκεμμένως από την 20 Κυβέρνηση και τη Βουλή και δεν ασκούσαν πια τα καθήκοντα και τις εξουσίες των αντιστοίχων αξιωμάτων τους.

Η ηγεσία των Τουρκοκυπρίων, υποκινούμενη από την Τουρκία, περιχαρακώθηκε σε μερικούς θύλακες, μεταξύ 25 των οποίων στο θύλακα μέρους της Λευκωσίας.

Το Δεκέμβριο του 1967 παράνομα ίδρυσαν την λεγόμενη "Προσωρινή Τουρκοκυπριακή Διοίκηση".

Στις 20 Ιουλίου, 1974, η Τουρκία εισέβαλε στην Κύπρο και, με αλληλοσυγκρουόμενες προφάσεις, κατέλαβε τα 30 37% του Κυπριακού εδάφους. Οι Τουρκοκύπριοι που κατοικούσαν στις περιοχές που ελέγχονται από το νόμιμο Κράτος υποχρεώθηκαν, με διάφορους τρόπους, από την ηγεσία τους, να μετακινηθούν και να εγκατασταθούν στο

κατεχόμενο τμήμα της Δημοκρατίας.

Στις 8 Φεβρουαρίου, 1975, η Τουρκοκυπριακή ηγεσία, με την υποκίνηση της 'Αγκυρας, διακήρυξε ότι ίδρυσε το λεγόμενο "Τουρκοκυπριακό Ομόσπονδο Κράτος".

- 5 Στις 15 Νοεμβρίου, 1983, οι ίδιοι άνθρωποι διακήρυξαν ότι ίδρυσαν την "Τουρκοκυπριακή Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου".

10 'Όλοι οι πιο πάνω φερόμενοι ως διοικητικοί ή κρατικοί οργανισμοί δεν έχουν αναγνωρισθεί από κανένα Κράτος του κόσμου, εκτός από την Τουρκία.

Το Συμβούλιο Ασφαλείας, με την Απόφαση 541 της 19ης Νοεμβρίου, 1983, είπε ότι "θεωρεί την ανακήρυξη (ανεξάρτητου κράτους) ως νομικά ανύπαρκτη, σαν να μη συνέβη ποτέ και ζητά να αποσυρθεί". Περαιτέρω, "ζητά 15 απ' όλα τα κράτη να μην αναγνωρίσουν άλλο κράτος στην Κύπρο από την Κυπριακή Δημοκρατία".

Η διάρκεια της θητείας της Βουλής των Αντιπροσώπων ορίζεται στο Σύνταγμα πενταετής. Λόγω εξαιρετικών 20 συνθηκών, η θητεία της Βουλής παρατάθηκε μέχρι το 1970. Εκλογές για ανάδειξη μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων διεξήχθησαν το 1970, 1976, 1981, 1985 και το 1991. Η Τουρκική κοινότητα δεν έλαβε μέρος σε καμιά από τις εκλογές αυτές. Η Ελληνική κοινότητα εξέλεγε τον αριθμό των Βουλευτών, που, σύμφωνα με το Σύνταγμα, 25 δόθηκαν σ' αυτή. Οι θέσεις των μελών της Τουρκοκυπριακής κοινότητας παρέμειναν όλα τα χρόνια επιφυλαγμένες, αλλά κενές.

Από τη λήξη της παραταθείσας θητείας της πρώτης Βουλής δεν εξελέγησαν, δεν υπήρχαν και ούτε υπάρχουν 30 μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων που να ανήκουν στην Τουρκική κοινότητα. Αυτό ήταν δική τους επιλογή. Δεν εμποδίσθησαν από οποιοδήποτε. Προφανής πρόθεσή τους ήταν η υπονόμηση των Λειτουργιών του Κράτους.

Λόγω των εξαιρετικών αυτών περιστάσεων, η Βουλή 35 των Αντιπροσώπων συνέχισε να λειτουργεί και να ασκεί

τις Εξουσίες της μόνον με τα μέλη που ανήκουν στην Ελληνική κοινότητα.

Αυτή η Βουλή, η οποία εξελέγη το 1985, χωρίς την παρουσία Τουρκοκυπρίων Βουλευτών, λόγω μη ύπαρξής τους, ψήφισε τον κρινόμενο Νόμο 95/89. 5

Λαμβάνουμε δικαστική γνώση ότι διεξάγονται εξωσυνταγματικές διαπραγματεύσεις, υπό την αιγίδα του Γενικού Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών, για τη μετατροπή της Ανεξάρτητης και Κυρίαρχης Δημοκρατίας της Κύπρου σε Ανεξάρτητη Ομόσπονδη Δημοκρατία. 10

Ο δικηγόρος των καθ' ων η αίτηση ισχυρίστηκε ότι το Άρθρο 182 είναι θεμελιώδες. Το Δίκαιο της Ανάγκης δεν είναι υπερσυνταγματική αρχή στην Κύπρο, αλλά ισοβάθμιος συνταγματικός κανόνας, όπως όλα τα άλλα Άρθρα του Συντάγματος. Δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί το Δίκαιο της Ανάγκης για τροποποίηση Συνταγματικού Κανόνα. Η εφαρμογή του Δικαίου της Ανάγκης σε κάθε συγκεκριμένη νομοθετική πράξη ελέγχεται από το Ανώτατο Δικαστήριο, είτε πρόκειται για τροποποίηση του Συντάγματος, είτε πρόκειται για Νόμο απλό, κατά παρέκκλιση από το Σύνταγμα. Στην παρούσα περίπτωση δεν δικαιολογείται η ψήφιση του Νόμου 95/89. Ο Νόμος 95/89 αποτελεί ουσιαστικώς άσκηση πρωτογενούς συντακτικής εξουσίας, κάτω από το κάλυμα της άσκησης Αναθεωρητικής Εξουσίας. Η τροποποίηση του Συντάγματος ενέχει κίνδυνο για την υπόσταση της Κυπριακής Δημοκρατίας, την αναγνώριση και εκπροσώπησή της στο εξωτερικό. 15
20
25

Ο δικηγόρος του αιτητή εισηγήθηκε ότι δεν μπορεί να ελεγχθεί η συνταγματικότητα του αναθεωρημένου Άρθρου, γιατί αυτό αποτελεί το Σύνταγμα και αναφέρθηκε σε Αγγλικές Αποφάσεις. 30

Υπάρχει, βέβαια, διαφορά μεταξύ της Αγγλίας, που δεν έχει γραπτό Σύνταγμα και το Κοινοβούλιο είναι αδέσμευτο και κυρίαρχο, και της Κύπρου, η οποία έχει αυστηρό γραπτό Σύνταγμα, με θεμελιώδη και μη θεμελιώδη Άρθρα. 35

Οι δικηγόροι της Βουλής υποστήριξαν ότι το Άρθρο 111 του Συντάγματος δεν είναι θεμελιώδες και είναι αναθεωρήσιμο. Η Αναθεωρητική Λειτουργία της Βουλής είναι ζωτική ανάγκη για το κάθε κράτος, όπως και η απλή Νομοθετική Λειτουργία. Η Αναθεωρητική Λειτουργία είναι

5 ακόμα σπουδαιότερη, γιατί είναι η Λειτουργία που θέτει και μεταβάλλει μη θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος. Με βάση το Δίκαιο της Ανάγκης, λόγω των εξαιρετικών περιστάσεων της Κύπρου, η Βουλή, με πλειοψηφία

10 πέραν των δύο τρίτων των μελών που ανήκουν στην Ελληνική κοινότητα, μπορεί και πρέπει να ασκεί την Αναθεωρητική Λειτουργία της. Το Ανώτατο Δικαστήριο δεν ελέγχει το επιθυμητό οποιουδήποτε νόμου που τροποποιεί Άρθρο του Συντάγματος.

15 Η πλευρά του Γενικού Εισαγγελέα εισηγήθηκε ότι η Αναθεωρητική Λειτουργία της Βουλής είναι ουσιαστική. Η απουσία των ανύπαρκτων Τουρκοκυπρίων Βουλευτών δεν εμποδίζει την άσκηση της Αναθεωρητικής Λειτουργίας της Βουλής. Εφόσον οι ίδιοι οι Τουρκοκύπριοι δεν μετέχουν, τα προνόμια τους που περιέχονται στο Σύνταγμα καθίστανται ανενεργά, δυνάμει του Δικαίου της Ανάγκης. Το Δίκαιο της Ανάγκης δικαιολογεί την αναθεώρηση μη θεμελιωδών Άρθρων του Συντάγματος, χωρίς τους Τουρκοκύπριους Βουλευτές, οι οποίοι ουδέποτε θα υπάρξουν

20 με αυτό το Σύνταγμα, αλλά υπό κάποιο άλλο νέο Σύνταγμα. Το Δίκαιο της Ανάγκης δικαιολογεί την άσκηση της Αναθεωρητικής Λειτουργίας της Βουλής και το Δικαστήριο δεν ελέγχει κάθε νόμο ξεχωριστά εάν είναι αναγκαίος. Η ανάγκη είναι η άσκηση της Αναθεωρητικής Λειτουργίας

25 της Βουλής.

30

Διαζευκτικά, αναφέρθηκε ότι το Άρθρο του Συντάγματος που τροποποιήθηκε αφορά μόνο την Ελληνική κοινότητα και, περαιτέρω, ότι το Δίκαιο της Ανάγκης στηρίζει τη συνταγματικότητα του συγκεκριμένου Νόμου για τη

35 συμμόρφωση της Κυπριακής Πολιτείας στις διεθνείς υποχρεώσεις της, αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η αρχή του Δικαίου της Ανάγκης, όπως έχει αποφασιστεί στην υπόθεση *The Attorney-General of The Republic*

v. *Mustafa Ibrahim and Others* (1964) C.L.R. 195, ενυπάρχει στο Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Σύμφωνα με το Τεκμήριο της Συνταγματικότητας των νόμων, κάθε νόμος είναι συνταγματικός, εκτός εάν αποδειχθεί, πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας, η αντίθεσή του προς το Σύνταγμα. Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας είναι δικανικός και δεν αναφέρεται, ούτε στη σοφία, ούτε στη σκοπιμότητα ή τις επιπτώσεις του νόμου, ούτε στο συγκεκριμένο γεγονός της κάθε υπόθεσης. (Βλ. *The Board for Registration of Architects & Civil Engineers v. Christodoulos Kyriakides* (1966) 3 C.L.R. 640.)

Η ύπαρξη ή αναγνώριση της Κυπριακής Δημοκρατίας και ο προβαλλόμενος κίνδυνος για τη συνέχιση της αναγνώρισής της ως Κράτους, λόγω της κρινόμενης τροποποίησης του Συντάγματος, δεν αποτελεί στοιχείο κρίσεως της συνταγματικότητας του Νόμου. Τα Δικαστήρια ασκούν τη Δικαστική Λειτουργία της Πολιτείας και απέχουν από του να υπεισέρχονται στη σφαίρα των αρμοδιοτήτων άλλων Εξουσιών. Ο ασκούμενος από τα Δικαστήρια έλεγχος είναι έλεγχος συνταγματικής νομιμότητας. Δεν επιτρέπεται να επεκταθεί και μετατραπεί σε έλεγχο σκοπιμότητας, πολύ δε λιγότερο, σε πολιτικό έλεγχο των πράξεων της Νομοθετικής Εξουσίας.

Στην υπόθεση *Ibrahim*, (ανωτέρω), στη σελ. 226 διαβάζουμε:-

"The existence of a State cannot be deemed to be dependant on the fate or operation of its constitution; otherwise, everytime that any constitution were upset in a country then such State would have ceased to exist, and this is not so. The existence of a State is a matter governed by accepted criteria of international law and in particular it is related to the application of the principle of recognition by other States."

Για το θέμα της αναγνώρισης κρατών, βλ., μεταξύ άλλων, Oppenheim's "International Law", Lauterpacht, 35 Τόμος 1, 'Ογδοη Έκδοση, σελ. 150 και επέκεινα.

Παρά την εκ προθέσεως αποχή της Τουρκικής κοινότη-

τας, και την Τουρκική εισβολή, με όλα τα συνεπακόλουθά της, η Δημοκρατία της Κύπρου συνεχίζει να αναγνωρίζεται ως Ανεξάρτητο και Κυρίαρχο Κράτος από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, το Συμβούλιο της Ευρώπης -
5 (βλ. Απόφαση Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην Προσφυγή της Κύπρου εναντίον της Τουρκίας), την Κοινοπολιτεία και την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, με την οποία έχει συνάψει Συμφωνίες και Πρωτόκολλα.

Ο αριθμός των χωρών που έχουν πρεσβευτές διαπιστευμένους στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας δεν έχει μειωθεί.
10

Παρά την πάροδο τριάμισυ χρόνων από τη δημοσίευση και εφαρμογή του Νόμου 95/89, καμιά χώρα και κανένας διεθνής ή περιφερειακός οργανισμός δεν έχει εγείρει
15 οποιοδήποτε ζήτημα λόγω του εκσυγχρονισμού του Οικογενειακού Δικαίου της Ελληνικής κοινότητας.

Το δοτό και αυστηρό Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας έχει ως προαπαιτούμενο και των τριών Λειτουργιών του τη συμμετοχή και συνεργασία των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων. Αυτό είναι φανερό από
20 την όλη δομή της Πολιτείας, όπως εκφράζεται στα διάφορα Άρθρα του Συντάγματος και στη Συμφωνία της Ζυρίχης, από την οποία λήφθηκαν.

Δεν υπάρχει πρόνοια στο Σύνταγμα για την περίπτωση
25 άρνησης συμμετοχής και συνεργασίας των Τουρκοκυπρίων για τη λειτουργία του Συντάγματος.

Τα Όργανα του Κράτους, τα οποία προβλέπονται από το Σύνταγμα - ο Πρόεδρος, το Υπουργικό Συμβούλιο, η Βουλή των Αντιπροσώπων - έχουν, δυνάμει ρητών διατάξεων του Συντάγματος, τις αρμοδιότητες που αποδίδονται σ' αυτά και το καθήκον να εκτελούν τις λειτουργίες και αρμοδιότητές τους.
30

Στην υπόθεση *Ibrahim*, (ανωτέρω), ο Δικαστής Τριανταφυλλίδης, όπως ήταν τότε, είπε στη σελ. 227:-

35 "Organs of Government set up under a constitution are vested expressly with the competence granted to

them by such constitution, but they have always an implied duty to govern too. It would be absurd to accept that if, for one reason or other, an emergency arises, which cannot be met within the express letter of the constitution, then such organs need not take the 5 necessary measures in the matter, and that they would be entitled to abdicate their responsibilities ..."

Το Ανώτατο Δικαστήριο, σε σειρά Αποφάσεών του, αποφάσισε ότι, με βάση το Δίκαιο της Ανάγκης, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να ασκήσει μόνος του τις 10 εξουσίες που προβλέπονται στα Άρθρα 46, 47, 52, 112 και 140 του Συντάγματος, παρόλο ότι τα σχετικά Άρθρα του Συντάγματος προβλέπουν ότι οι εξουσίες αυτές ασκούνται από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο από κοινού. Η απουσία ή έλλειψη Αντιπροέδρου δεν εμπόδισε τον 15 Πρόεδρο της Δημοκρατίας να ασκήσει μόνος του τις εξουσίες αυτές, χάριν της λειτουργίας της Πολιτείας.

Ο Δικαστής Βασιλειάδης, όπως ήταν τότε, είτε στην υπόθεση Ibrahim, (ανωτέρω), στη σελ. 215:-

"The same conclusion results, in my opinion, from the 20 application of the law to the circumstances pertaining to the promulgation of the enactment in question, by the House of Representatives, notwithstanding the provisions of articles 47(e) and 52. When the two principal organs of the Executive Authority in the 25 Republic, The President and the Vice-President, found it impossible to co-operate in any way, in the execution of their duty to the people of Cyprus during the whole of that period, one could hardly expect compliance with the provisions of Article 47(e), for the promulgation of this 30 Law."

Στην Αναφορά *Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων* (1985) 3 C.L.R. 1429, στη σελ. 1446 ειπώθηκε:-

"Αν και Αναφορά δυνάμει του Άρθρου 140, όπως η 35 παρούσα, θα έπρεπε, κανονικά, να είχε γίνει από κοινού από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και τον Αντι-

5 πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας edικαιούτο να ενεργήσει μόνος του στην προκειμένη περίπτωση βάσει του 'Δικαίου της Ανάγκης', επειδή από το τέλος του Δεκεμβρίου του 1963 δεν συμμετέχει κανείς στην Κυβέρνηση της Δημοκρατίας με την ιδιότητα του Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας, λόγω εξαιρετικών συνθηκών για τις οποίες το Δικαστήριο έχει δικαστική γνώση."

10 Στην υπόθεση *Ibrahim*, (ανωτέρω), στη σελ. 240 διαβάζουμε:-

15 "At times when due to supervening events substantive constitutional provisions cannot operate, it is not logical or proper to hold that measures designed to ensure continuance of essential functions of the State, and being otherwise valid in substance, are invalid or not in force because of lack of formalities arising out of the very situation which the measures taken were designed to meet."

20 Στην υπόθεση *Πολύκαρπος Ιωαννίδης ν. Αστυνομίας* (1973) 2 C.L.R. 125, η Ολομέλεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου αποφάσισε ότι, λόγω της συνεχιζόμενης ανωμαλίας από το 1963, με βάση το Δίκαιο της Ανάγκης, η παράταση της θητείας της Βουλής των Αντιπροσώπων από το 1965 μέχρι το 1970, δεν ήταν αντισυνταγματική. Περαιτέρω, 25 στη σελ. 130 είπε:-

30 "Της παρατάσεως της θητείας της Βουλής ούσης εγκύρου υπό τας περιστάσεις, η νομοθετική εξουσία ηδύνατο να ασκηθή υπ' αυτής ουχί μόνον εις επειγούσας και εξαιρετικές περιπτώσεις, αλλά ως και προ της παρατάσεως, ..."

Σύμφωνα με την πιο πάνω Απόφαση, για την εφαρμογή του Δικαίου της Ανάγκης δεν εξετάζεται κάθε συγκεκριμένο νομοθέτημα. Η ανάγκη είναι η λειτουργία της Βουλής.

35 Αναφορικά με τον ισχυρισμό ότι το Δίκαιο της Ανάγκης δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να δικαιολογηθεί

τροποποίηση συνταγματικού κανόνα, οι Αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου δεικνύουν στην εντελώς αντίθετη κατεύθυνση.

Στην Αναφορά Αρ. 11/85 - *Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων* (1985) 3 C.L.R. 2202 - αντικείμενο ήταν η συνταγματικότητα του περί της Κατ' Ανάγκην Προκήρυξης Πρόωρης Εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας (Ειδικός) Νόμος του 1985, ο οποίος δεν ψηφίστηκε ως τροποποιητικός του Συντάγματος. Η Ολομέλεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου είπε στη σελ. 2206:- 5 10

"5. Δεν είναι δε δυνατό να δικαιολογηθεί δυνάμει του 'Δικαίου της Ανάγκης' η θέσπιση του υπό κρίση Νόμου ο οποίος ενώ ευρίσκεται σε αντίθεση και είναι ασύμφωνος προς το 'Άρθρο 44.1 του Συντάγματος δεν έχει θεσπιστεί ως τροποποιητικός του εν λόγω 'Αρθρου 44.1 το οποίο δεν είναι θεμελιώδης πρόνοια του Συντάγματος." 15

Στην Αναφορά Αρ. 12/85 - *Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων* (1985) 3 C.L.R. 2224 - στην ομόφωνη Γνωμάτευση των επτά από τα οκτώ Μέλη του Δικαστηρίου διαβάζουμε (σελ. 2227):- 20

"Δεν δικαιολογείται όμως δυνάμει του 'Δικαίου της Ανάγκης' η θέσπιση του υπό κρίση Νόμου ο οποίος ευρίσκεται σε αντίθεση και είναι ασύμφωνος προς το 'Άρθρο 63.1 του Συντάγματος και δεν έχει θεσπιστεί ως τροποποιητικός του εν λόγω 'Αρθρου 63.1 το οποίο δεν είναι θεμελιώδες 'Άρθρο του Συντάγματος. 25

Δέον δε να τονιστεί ότι στην παρούσα υπόθεση το Ανώτατο Δικαστήριο δεν έχει κληθεί να γνωματεύσει, δυνάμει του 'Αρθρου 140 του Συντάγματος, εν σχέσει με θέμα τροποποιήσεως του 'Αρθρου 63.1 του Συντάγματος." 30

Στην Αναφορά Αρ. 1/86 - *Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1986) 3 C.L.R. 1439, το Ανώτατο Δικαστήριο είπε ότι την ευθύνη για την υιοθέτηση οποιασδήποτε τροποποιήσεως μη θεμελιώδους 'Αρθρου του Συντάγματος φέρει η Βουλή των Αντιπροσώ- 35

πων. Προχώρησε, όμως, να ασχοληθεί εάν εξ αντικειμένου εδικοιολογείτο, στην περίπτωση εκείνη, η άσκηση της Αναθεωρητικής Εξουσίας. Και αυτό, αφού ανέφερε ενωρίτερον ότι:- (σελ. 1444)

5 "Αλλά, αν και το επιθυμητό της τροποποιήσεως δεν ελέγχεται από το Ανώτατο Δικαστήριο, η εφαρμογή του 'Δικαίου της Ανάγκης' σε μια περίπτωση όπως η παρούσα υπόκειται στον έλεγχο του Ανωτάτου Δικαστηρίου."

10 Το Δικαστήριο δεν απέκλεισε την άσκηση Αναθεωρητικής Λειτουργίας της Βουλής χωρίς την παρουσία μελών της Τουρκικής κοινότητας. Εξάρτησε, όμως, την εφαρμογή του Δικαίου της Ανάγκης από την αναγκαιότητα της συγκεκριμένης τροποποιήσεως. Αυτό δεν είναι σύμφωνο με την υπόθεση *Πολύκαρπος Ιωαννίδης ν. Αστυνομίας*,
15 (ανωτέρω). Στην πέμπτη παράγραφο της Γνωμάτευσης έκαμε διάκριση μεταξύ προνοιών που αφορούν και τις δύο κοινότητες και, προόδηλα, την Ελληνοκυπριακή κοινότητα. Η παρατήρηση "οι πρόνοιες αφορούν και τις δύο κοινότητες" δεν ήταν αναγκαίο μέρος του σκεπτικού,
20 αλλά δεν παύει από του να είναι έκφραση γνώμης της Ολομέλειας του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Το Δικαστήριο δεν ασχολήθηκε με το ζήτημα αν το Δίκαιο της Ανάγκης δικαιολογούσε τη διατήρηση της άσκησης της Αναθεωρητικής Λειτουργίας στο σύνολό της. Περιόρισε τη Γνωμάτευσή του στην έρευνα αν οι τροποποιήσεις ήταν τόσο απαραίτητες, ώστε να δικαιολογείται, βάσει του Δικαίου της Ανάγκης, η υιοθέτηση από
25 τη Βουλή των Αντιπροσώπων της διαδικασίας της τροποποιήσεως μη θεμελιωδών Άρθρων του Συντάγματος με Νόμο, που ψηφίστηκε με συμμετοχή, στην πλειοψηφία που προβλέπεται από την παράγραφο 3 του Άρθρου 182 του Συντάγματος, μόνο των Βουλευτών που ανήκουν στην Ελληνική κοινότητα.

35 Σε συνταγματικά θέματα το Δικαστήριο είναι ολιγότερο δεσμευμένο να ακολουθήσει το δικαστικό προηγούμενο.

Στην υπόθεση *Burnet v. Coronado Oil & Gas Co.*, 285

U.S. 393, ο Δικαστής Brandeis είπε:-

"... in cases involving the Federal Constitution, where correction through legislative action is practically impossible, this Court has often overruled its earlier decisions. The Court bows to the lessons of experience 5 and the force of better reasoning, recognizing that the process of trial and error, so fruitful in the physical sciences, is appropriate also in the judicial function. ... In cases involving the Federal Constitution, the position of this Court is unlike that of the highest court of England, 10 where the policy of stare decisis was formulated and is strictly applied to all classes of cases."

Στην υπόθεση *Smith v. Allwright*, 321 U.S. 649, ο Δικαστής Reed είπε:-

"In reaching this conclusion we are not unmindful of 15 the desirability of continuity of decision in constitutional questions. However, when convinced of former error, this Court has never felt constrained to follow precedent. In constitutional questions, where correction depends upon amendment and not upon legislative action this 20 Court throughout its history has freely exercised its power to reexamine the basis of its constitutional decisions. This has long been accepted practice, and this practice has continued to this day."

Έχουμε εξετάσει την Κυπριακή και ξένη νομολογία, τη 25 σχετική με την αρχή του Δικαίου της Ανάγκης - (Η.Π.Α., Ελλάδα, Πακιστάν, Καναδάς, Γρανάτα, Ροδεσία, Λεσότο). Οι περιστάσεις της Κύπρου δεν έχουν όμοιές τους στο παγκόσμιο στερέωμα.

Η αρχή του Δικαίου της Ανάγκης είναι καλά εμπεδω- 30 μένη στο Δημόσιο Δίκαιο. Στην Κύπρο περιλαμβάνεται σιωπηρά στο Άρθρο 179 του Συντάγματος.

Στη Δημοκρατία της Κύπρου υφίστανται εξαιρετικές περιστάσεις, οι οποίες έχουν προεκτεθεί. Είναι η σκόπιμη αποχή των Βουλευτών της Τουρκικής κοινότητας από το 35 Δεκέμβρη του 1963 μέχρι το 1970 και η ανυπαρξία, για αλλότριους σκοπούς, Βουλευτών μελών της Τουρκοκυπρια-

κής κοινότητας μετά το 1970. Ο θεσμός της αναθεώρησης του Συντάγματος υπηρετεί την ομαλή προσαρμογή του Συντάγματος στις μεταβαλλόμενες κοινωνικοοικονομικές και άλλες συνθήκες, χωρίς να διακόπτεται η συνέχεια του δικαίου.

5

Η μη άσκηση της Αναθεωρητικής Λειτουργίας από τη Βουλή των Αντιπροσώπων, λόγω των ειδικών εξαιρετικών αυτών περιστάσεων, μετατρέπει μη θεμελιώδη Άρθρα του Συντάγματος σε θεμελιώδη και εμποδίζει τη λειτουργία του πολιτεύματος, όπως προδιαγράφεται στο Σύνταγμα. Εμποδίζει την εξέλιξη της Πολιτείας και αποτελεί προσβολή των Δημοκρατικών Θεσμών. Η ανάγκη εντοπίζεται στην άσκηση της Αναθεωρητικής Λειτουργίας της Βουλής. Η ανάγκη υφίσταται όσο χρόνο διαρκούν οι εξαιρετικές περιστάσεις.

15

Η Αναθεωρητική Δικαιοδοσία της Βουλής δεν επεκτείνεται με ρητή συνταγματική επιταγή - (Άρθρο 182.1) - στα θεμελιώδη Άρθρα, που περιλαμβάνονται στο Παράρτημα ΙΙΙ και ενσωματώθηκαν στο Σύνταγμα από τη Συμφωνία της Ζυρίχης της 11ης Φεβρουαρίου, 1959. Αναθεώρηση του Μέρους ΙΙ του Συντάγματος - "ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΩΝ" - δεν μπορεί να είναι αντίθετη ή ασύμφωνη με την Ευρωπαϊκήν Σύμφασιν διά την Προάσπισιν των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, εν όψει της πρόνοιας της Συμφωνίας του Λονδίνου, ημερομηνίας 19 Φεβρουαρίου, 1959 - (βλ. Cmnd. 679, ΙΙΙ Β.(2)(i)) - και του Άρθρου 5 της Συνθήκης Εγκαθιδρύσεως, που προβλέπει ρητά ότι η Δημοκρατία της Κύπρου θα διασφαλίσει στον καθένα εντός της δικαιοδοσίας της ανθρώπινα δικαιώματα και βασικές ελευθερίες ανάλογα (comparable) με εκείνα που εκτίθενται στο Μέρος Ι της Ευρωπαϊκής Σύμφασης διά την Προάσπισιν των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου, 1950, και του Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση, που υπογράφηκε στο Παρίσι στις 20 Μαρτίου, 1952.

35

Το Δίκαιο της Ανάγκης δικαιολογεί την άσκηση της Αναθεωρητικής Εξουσίας της Βουλής, με βάση το Άρθρο

182 του Συντάγματος, με την προβλεπόμενη πλειοψηφία μόνο των Βουλευτών που ανήκουν στην Ελληνική κοινότητα, εν όψει της ανυπαρξίας Βουλευτών που ανήκουν στην Τουρκοκυπριακή κοινότητα.

Η σοφία και η σκοπιμότητα κάθε αναθεωρητικού 5 νόμου επαφίενται στη Νομοθετική Εξουσία.

Το Δικαστήριο έχει καθήκο προς την Πολιτεία και προς το λαό της Κυπριακής Δημοκρατίας να διαφυλάττει τα ανθρώπινα δικαιώματα και ελευθερίες και να στηρίζει τη λειτουργία των Συνταγματικών Οργάνων, κάτω από 10 τις εξαιρετικές περιστάσεις που επικρατούν στη χώρα μας.

Με βάση τα πιο πάνω, η απάντησή μας στο Ερώτημα που παραπέμφθηκε είναι ότι οι κρινόμενοι Νόμοι δεν είναι αντισυνταγματικοί. 15

ΠΟΓΙΑΤΖΗΣ, Δ: Πέραν των όσων αναφέρονται στην κοινή απόφαση των Δικαστών Δ. Στυλιανίδη, Α. Κούρρη, Ι. Παπαδόπουλου, Γ. Χρυσοστομή και εμού, που μόλις έχει δοθεί από το Δικαστή Στυλιανίδη, θα ήθελα να προσθέσω σε συντομία μερικές ακόμα απόψεις που προσδιορίζουν πληρέστερα τη δική μου ιδιαίτερη προσέγγιση στο ζήτημα της αντισυνταγματικότητας του περί της Πρώτης Τροποποίησης του Συντάγματος Νόμου του 1989 (Ν.95/89) και του περί Οικογενειακού Δικαστηρίου Νόμου του 1990 (Ν.23/90), που ηγέρθηκε από τους Καθ'ων η Αίτηση 25 στις Αιτήσεις αρ. 17/90 και 24/90, και παραπέμφθηκε από το Οικογενειακό Δικαστήριο για να ερευνηθεί και αποφασιστεί από το Ανώτατο Δικαστήριο σύμφωνα με το άρθρο 144 του Συντάγματος.

Η σημασία της απόφασης που θα δοθεί στο εν λόγω ζήτημα δε θα επηρεάσει μόνο τα δικαιώματα των διαδίκων στις πιο πάνω Αιτήσεις· ούτε περιορίζεται στο να καθορίσει μόνο αν το Οικογενειακό Δικαστήριο μπορεί ή όχι να ασκεί δικαιοδοσία πάνω σε θέματα αναφορικά με τα οποία αποκλειστική δικαιοδοσία είχε το Εκκλησιαστικό 35 Δικαστήριο της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, σύμφωνα με το άρθρο 111 του Συντάγματος, πριν την τροπο-

ποίηση του με το Νόμο αρ. 95 του 1989. Η απόφαση μας θα έχει κεφαλαιώδους σημασίας πολιτειακές προεκτάσεις, γιατί με αυτή θα απαντηθεί και το ερώτημα κατά πόσο, πέραν από τα άλλα δεινά που η Τουρκική ανταρσία του 1963-1964 και η Τουρκική εισβολή του 1974 έχουν προκαλέσει στην πατρίδα μας, έχουν επίσης επηρεάσει την κυριαρχία της Βουλής των Αντιπροσώπων, εμποδίζοντας ή περιορίζοντας την άσκηση της αναθεωρητικής της δικαιοδοσίας με την οποία το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας την έχει περιβάλει και, κατ'επέκταση, την κυριαρχία του Κυπριακού κράτους.

Στο παρόν στάδιο, και λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι οι κρινόμενοι Νόμοι έχουν τελειωθεί με την έκδοση και δημοσίευση τους στην επίσημη εφημερίδα της Δημοκρατίας, σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις του Συντάγματος, πριν το Ανώτατο Δικαστήριο ερευνήσει το παρατεμφθέν σ'αυτό ζήτημα αντισυνταγματικότητάς τους, θα πρέπει να αποφασίσει κατά πόσο το ζήτημα αυτό μπορεί ή όχι να αποτελέσει αντικείμενο παρεμπύπτοντος κατασταλτικού ελέγχου, εν όψει των συγκεκριμένων λόγων αντισυνταγματικότητας που έχουν προβληθεί από τους Καθ'ων η Αίτηση. Επιβάλλεται να τονιστεί στο σημείο αυτό ότι οι Καθ'ων η Αίτηση δεν ισχυρίζονται ότι οι εν λόγω Νόμοι είναι αντισυνταγματικοί επειδή το περιεχόμενό τους είναι ασύμφωνο προς το περιεχόμενο οποιασδήποτε συνταγματικής διάταξης· ούτε ισχυρίζονται ότι με την ψήφιση τους η Βουλή άσκησε αρμοδιότητες που δεν της παρέχονται από το σύνταγμα· ούτε, τέλος, ισχυρίζονται ότι δεν υπήρξε συμμόρφωση με τους εξωτερικούς τύπους που είναι απαραίτητοι για την υπόστασή τους, σύμφωνα με το Σύνταγμα. Ο μοναδικός λόγος αντισυνταγματικότητας του Νόμου αρ. 95/1989 που προβάλλεται αφορά τη μη συμμόρφωση με την πρόνοια της παραγράφου 3 του άρθρου 182* του Συντάγματος, με την

* 182.3 Δια την ψήφισιν οιοσδήποτε νόμου περί τροποποιήσεως απαιτείται πλειοψηφία περιλαμβάνουσα τουλάχιστον τα δύο τρίτα του όλου αριθμού των εις την ελληνικήν κοινότητα ανηγόντων βουλευτών και τουλάχιστον τα δύο τρίτα του όλου αριθμού των εις την τουρκικήν κοινότητα ανηγόντων βουλευτών.

οποία καθορίζεται συγκεκριμένη χωριστή πλειοψηφία τόσο των Ελληνοκυπρίων όσο και Τουρκοκυπρίων βουλευτών για την ψήφιση οποιουδήποτε Νόμου τροποποιητικού του Συντάγματος. Η συνταγματικότητα του Νόμου αρ. 23/90 αμφισβητήθηκε ως συνεπακόλουθο της αμφισβήτησης της συνταγματικότητας του Νόμου αρ. 95/1989. 5

Δεν υπάρχει Κυπριακή αυθεντία που να καλύπτει το προδικαστικό αυτό θέμα. Υπάρχουν όμως Ελληνικές αυθεντίες, τόσο υπό μορφή αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας, όσο και υπό μορφή συγγραμμάτων εγνωσμένου κύρους Ελλήνων συνταγματολόγων, από τις οποίες μπορούμε και οφείλουμε να αντλήσουμε καθοδήγηση, όπως έχουμε πράξει στο παρελθόν σε σωρεία περιπτώσεων. Στις αυθεντίες αυτές περιλαμβάνονται το σύγγραμμα του Χρίστου Γ. Σγουρίτσα "Συνταγματικόν Δίκαιον", Τόμος Β, Τεύχος Α, σσ.59, 60 και η απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας αρ.903/1981 (Ολ.). 10 15

Στις πιο πάνω αυθεντίες τονίζεται ότι στις περιπτώσεις παρεμπόμπτος κατασταλτικού ελέγχου, όπως είναι και η παρούσα, τα Δικαστήρια ελέγχουν μόνο την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα του Νόμου, δηλαδή την ασυμφωνία του περιεχομένου του προς το Σύνταγμα· ότι ο έλεγχος της τυπικής συνταγματικότητας του Νόμου περιορίζεται στα εξωτερικά του μόνο στοιχεία και ότι τα Δικαστήρια δεν ελέγχουν κατά πόσο συντρέχουν ή όχι τα εσωτερικά τυπικά στοιχεία του Νόμου ούτε κατά πόσο τηρήθηκε ή όχι η διαδικασία ψήφισης του Νόμου όπως αυτή καθορίζεται στο ίδιο το Σύνταγμα. Τα θέματα αυτά μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο μόνο του προληπτικού ελέγχου συνταγματικότητας των Νόμων. 20 25 30

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον και βαρύτητα έχει η απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας αρ.903/81, αντικείμενο της οποίας ήταν η τυπική συνταγματικότητα του Νόμου αρ. 1072/80 που είχε ως περιεχόμενο την άσκηση και προστασία του ατομικού δικαιώματος της ελευθεροτυπίας. Με βάση το Σύνταγμα της Ελλάδας, Νόμοι μπορούν να ψηφιστούν είτε από Τμήμα της Βουλής είτε από την Ολο- 35

- μέλεια της Βουλής, με κριτήριο το περιεχόμενο τους και, προφανώς, τη σπουδαιότητά τους. Σύμφωνα δε με το άρθρο 72(1) του εν λόγω Συντάγματος, ο Νόμος αρ.1072/80, λόγω του περιεχομένου του, μπορούσε έγκυρα να είχε ψηφιστεί μόνο από την Ολομέλεια και όχι από Τμήμα της Βουλής. Ψηφίστηκε, όμως, από Τμήμα της Βουλής. Οι Αιτητές στήριξαν την εισήγησή τους ότι ο Νόμος ήταν αντισυνταγματικός αποκλειστικά στο γεγονός ότι δεν ψηφίστηκε σύμφωνα με την πιο πάνω ρητή πρόνοια του άρθρου 72(1). Το Συμβούλιο της Επικρατείας αποφάσισε, με πλειοψηφία 17 από τους 25 Δικαστές της Ολομέλειάς του, ότι ο λόγος που προβλήθηκε για την αντισυνταγματικότητα του Νόμου εκείνου αφορούσε μόνο τυπικά εσωτερικά στοιχεία, και εφόσο ο Νόμος είχε όλα τα απαιτούμενα εξωτερικά στοιχεία για την υπόστασή του, τα Δικαστήρια μπορούσαν να ελέγξουν μόνο κατά πόσο το περιεχόμενο του Νόμου ήταν σύμφωνο προς το Σύνταγμα ή όχι. Υπήρξε, όμως, και αντίθετη άποψη, όπως πολύ συχνά συμβαίνει. Ήταν η άποψη της μειοψηφίας, η οποία βρήκε εκφραστή τον τέως αντιπρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας κ. Παπαλάμπρου, ο οποίος σε δυο ενδιαφέροντα άρθρά του που δημοσεύτηκαν σε δυο εκδόσεις του νομικού περιοδικού "Το Σύνταγμα" το 1983 και το 1988, ανέπτυξε την άποψη ότι τα Δικαστήρια, κατά την άσκηση του κατασταλτικού συνταγματικού ελέγχού τους, μπορούν και πρέπει να ελέγχουν κατά πόσο ο Νόμος συγκέντρωσε την απαιτούμενη από το Σύνταγμα πλειοψηφία και να αρνηθούν την εφαρμογή του αν διαπιστώσουν ότι δεν τηρήθηκαν οι σχετικές συνταγματικές διατάξεις.
- 30 Η άποψη αυτή του κ.Παπαλάμπρου, όσο σεβαστή και να είναι, δεν μπορεί να υποκαταστήσει τις αυθεντίες περί του αντιθέτου, στις οποίες έχω ήδη αναφερθεί. Για το λόγο αυτό, σε κανένα στάδιο δεν είχα οποιοδήποτε διασταγμό ή αμφιβολία ως προς την άποψη που έπρεπε να υιοθετήσω. Υιοθέτησα την απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας αρ. 903/1981, στην οποία τα γεγονότα έχουν μεγάλη αναλογία προς τα γεγονότα της παρούσας υπόθεσης, και κατέληξα στο συμπέρασμα ότι ο λόγος που προ-

βλήθηκε από τους Καθ'ων η Αίτηση για την αντισυνταγματικότητα του Νόμου αρ. 95 του 1989, αφορά αποκλειστικά τη συνταγματικά καθορισμένη διαδικασία για την ψήφισή του και, ως εκ τούτου, δεν αποτελεί αντικείμενο του κατασταλτικού συνταγματικού ελέγχου του Ανωτάτου Δικαστηρίου. 5

Όπως και να έχουν, όμως, τα πράγματα αναφορικά με την έκταση ή το αντικείμενο του κατασταλτικού δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των Νόμων, πιστεύω ότι επιβάλλεται να ερευνηθεί και να αποφασιστεί στην παρούσα υπόθεση το παραπεμφθέν ζήτημα αντισυνταγματικότητας των δυο κρινόμενων Νόμων και κατ' επέκταση το κεφαλαιώδους σημασίας πολιτειακό ζήτημα των επιπτώσεων από την πολύχρονη ανυπαρξία βουλευτών της Τουρκικής κοινότητας πάνω στη δυνατότητα της Βουλής των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας να ασκεί, κατά τρόπο συνταγματικά νόμιμο, όλο το φάσμα των αρμοδιοτήτων που ανατέθηκαν σ' αυτή από το Σύνταγμα. Θα πρέπει επί του προκειμένου να λεχθεί ότι τόσο η Εκτελεστική όσο και η Δικαστική Εξουσία εξακολουθούν να ασκούν όλο το φάσμα των αρμοδιοτήτων που ανατέθηκαν σ' αυτές από το Σύνταγμα χωρίς οποιοδήποτε περιορισμό και χωρίς οποιοσδήποτε τρίτος να εγκρίνει τους λόγους που τις ωθούν στη λήψη των εκάστοτε αποφάσεών τους, παρά το γεγονός ότι στη σημερινή τους σύνθεση δε μέτουν αντιπρόσωποι της Τουρκικής κοινότητας, όπως ρητά ορίζει το Σύνταγμα. Κανένας δε διανοήθηκε μέχρι σήμερα να αμφισβητήσει τη συνταγματική νομιμότητα πράξεων του Υπουργικού Συμβουλίου, όπως είναι η συνολομολόγηση διεθνών συμφωνιών, π.χ. για την τελωνειακή ένωση της Κύπρου με την ΕΟΚ, η οποία σίγουρα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ότι είναι μέτρο προσωρινό του οποίου η λήψη κατέστη αναγκαία από τα γνωστά γεγονότα της Τουρκικής ανταρσίας και εισβολής. Τέτοιες αποφάσεις είναι αδιαμφισβήτητα συνταγματικά νόμιμες κατ'εφαρμογή των κανόνων του Δικαίου της Ανάγκης. 10
15
20
25
30
35

Ας δούμε, όμως, κάτω από ποιές συνθήκες ψηφίστηκε

από τη Βουλή των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας ο Νόμος αρ.95/1989 με τον οποίο τροποποιήθηκε το άρθρο 111 του Συντάγματος, χωρίς πράγματι να υπάρξει συμμόρφωση με την προβλεπόμενη από το άρθρο 182.3

5 χωριστή πλειοψηφία που να περιλαμβάνει τουλάχιστο τα δυο τρίτα των βουλευτών που ανήκουν στην Τουρκική κοινότητα. Όλοι γνωρίζουμε και οι Καθ'ων η Αίτηση δεν αμφισβητούν ότι η διακηρυγμένη θέση της ηγεσίας της Τουρκοκυπριακής κοινότητας είναι ότι, ως αποτέλεσμα

10 της μη συμμετοχής των εκπροσώπων της κοινότητας αυτής στις τρεις εξουσίες και στα διάφορα όργανα της Δημοκρατίας, όπως αυτή καθορίζεται στο Σύνταγμα, η Κυπριακή Πολιτεία απώλεσε την κυριαρχία και την κρατική της οντότητα και υποβιβάστηκε σε απλή Ελληνοκυπριακή

15 διοίκηση. Γνωρίζουμε ακόμα ότι η συνεχιζόμενη απουσία βουλευτών της Τουρκικής κοινότητας από τη Βουλή των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας αυτόν αποκλειστικά το στόχο εξυπηρετεί και κανένα άλλο. Οι απρόβλεπτες αυτές συνθήκες που εξακολουθούν να ισχύουν

20 μέχρι σήμερα, αφ'ενός, καθιστούν αντικειμενικά αδύνατη τη συμμόρφωση προς ορισμένες συνταγματικές διατάξεις που προϋποθέτουν τη συμμετοχή και σύμπραξη αξιωματούχων της Δημοκρατίας που ανήκουν στην Τουρκική κοινότητα και, αφ'ετέρου, δεν αναμένεται από κανένα ότι οι

25 συνθήκες αυτές θα αρθούν στο προβλεπτό μέλλον. Στο μεταξύ, όμως, και παρά την απουσία των εκπροσώπων της Τουρκικής κοινότητας, η διεθνής κοινότητα εξακολουθεί να αναγνωρίζει την ύπαρξη της Κυπριακής Δημοκρατίας ως κυρίαρχης και ανεξάρτητης και τη Βουλή των Αντιπροσώπων, με τη σημερινή της σύνθεση, ως τη Βουλή των

30 Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας. Παρόλ' αυτά, οι Καθ'ων η Αίτηση στην παρούσα υπόθεση ισχυρίζονται ότι η Βουλή αυτή δεν μπορεί σε καμιά απόλύτως περίπτωση να ασκήσει, ούτε σήμερα ούτε για όσο χρόνο

35 θα εξακολουθούν να μην μετέχουν σ'αυτή βουλευτές της Τουρκικής κοινότητας, ένα μεγάλο και ουσιώδες μέρος των συνταγματικών της εξουσιών που αφορούν την ψήφιση Νόμων περί τροποποιήσεως συνταγματικών διατάξεων

που θα μπορούσαν νόμιμα να τροποποιηθούν αν μετείχαν στη σύνθεση της και βουλευτές της Τουρκικής κοινότητας, ακόμα και στην περίπτωση, όπως είναι η παρούσα, που οι συνταγματικές διατάξεις που θα τροποποιηθούν αφορούν αποκλειστικά την Ελληνική κοινότητα. Διαξευκτικά, οι 5 Καθ'ων η Αίτηση λένουν ότι η Βουλή αυτή θα μπορούσε να ασκήσει την αναθεωρητική της αρμοδιότητα μόνο στις περιπτώσεις που το Ανώτατο Δικαστήριο θα ικανοποιείται ότι για την εκάστοτε συγκεκριμένη αναθεώρηση συντρέχουν λόγοι επιτακτικότεροι της υπέρτατης πολιτειακής 10 ανάγκης να μην τροποποιηθούν τα οποιαδήποτε μη θεμελιώδη άρθρα του Συντάγματος, περιλαμβανομένου του άρθρου 111. Αν τέτοιοι λόγοι δεν συντρέχουν, το "Δίκαιο της Ανάγκης", σύμφωνα με την εισήγηση των Καθ'ων η Αίτηση, δε δικαιολογεί παρέκκλιση από το άρθρο 182.3 15 του Συντάγματος.

Όλοι συμφωνούν ότι το Δίκαιο της Ανάγκης είναι σωπηρά ενσωματωμένο στο Σύνταγμά μας. Εις τι συνίσταται, όμως, το Δίκαιο της Ανάγκης; Τι εννοούμε όταν μιλούμε για το Δίκαιο της Ανάγκης; Το Δίκαιο της Ανάγκης 20 αποτελείται από αριθμό νομικών κανόνων που επινοήθηκαν για την αντιμετώπιση απρόβλεπτων καταστάσεων οι οποίες καθιστούν αντικειμενικά αδύνατη τη συνέχιση της λειτουργίας των οργάνων της Πολιτείας κατά τρόπο σύμφωνο με τις συνταγματικές διατάξεις που 25 καθορίζουν είτε τη σύσταση είτε και τη διαδικασία λειτουργίας των οργάνων αυτών. Χωρίς το Δίκαιο της Ανάγκης, το κράτος και τα όργανά του θα βρισκόνταν, σε μια τέτοια περίπτωση, μπροστά σε αδιέξοδο, εφόσο θα έπρεπε να επιλέξουν μεταξύ δυο κακών, δηλαδή της παράνομης 30 κατάστασης που θα δημιουργηθεί αν συνεχίσουν να λειτουργούν χωρίς συμμόρφωση προς τις συνταγματικές πρόνοιες, αφ' ενός, και της κατάρρευσης του κράτους που θα επέλθει αν παύσουν να λειτουργούν, αφ'ετέρου. Το Δίκαιο της Ανάγκης προσφέρει τη διέξοδο από το αδιέξοδο 35 που έχω περιγράψει. Δικαιολογεί και νομιμοποιεί τις λειτουργίες του κράτους υπό τον όρο ότι οι λειτουργίες αυτές ασκούνται κατά τρόπο όσο το δυνατό πλησιέστερο

- προς εκείνο που καθορίζεται στις συνταγματικές διατάξεις που είναι αντικειμενικά αδύνατο να τηρηθούν. Η ανάγκη που εξυπηρετεί είναι η συνέχιση της λειτουργίας των οργάνων του κράτους και η εξασφάλιση της άσκησης
- 5 όλων των αρμοδιοτήτων τους. Για όσο δε χρόνο είναι αντικειμενικά αδύνατη η συμμόρφωση προς ορισμένες διατάξεις του Συντάγματος, το Δίκαιο της Ανάγκης καθιστά τις διατάξεις αυτές ανενεργές. Σε καμιά περίπτωση δεν καθιστά ή αφήνει ανενεργά τα συντεταγμένα όργανα
- 10 του κράτους. Οι κανόνες του Δικαίου της Ανάγκης δεν επινοήθηκαν για να προστατεύσουν το Σύνταγμα ή να επιβάλουν αυστηρή συμμόρφωση προς τις πρόνοιές του ανεξάρτητα από τις συνέπειες. Επινοήθηκαν για να νομιμοποιήσουν παρέκκλιση από τις συνταγματικές πρόνοιες
- 15 που είναι αντικειμενικά αδύνατο να τηρηθούν, χάριν της συνέχισης της λειτουργίας του κράτους και της αποφυγής μεγαλύτερων δεινών που θα προκληθούν από τυχόν αδυναμία του κράτους να λειτουργήσει σ' όλους τους τομείς. Στην περίπτωση της διάταξης του άρθρου 182.3 του Συντάγματος, είναι παραδεχτό ότι η αντικειμενική αδυναμία
- 20 συμμόρφωσης προς αυτή οφείλεται αποκλειστικά στην ανυπαρξία βουλευτών που ανήκουν στην Τουρκική κοινότητα.

- Κατ' εφαρμογή του Δικαίου της Ανάγκης το Ανώτατο
- 25 Δικαστήριο αποφάσισε ότι δικαιολογείται παρέκκλιση από τις πρόνοιες αρκετών άρθρων του Συντάγματος, τα οποία κατέστησαν ανενεργά λόγω των γνωστών εκτάκτων περιστάσεων και για όσο χρόνο οι περιστάσεις αυτές θα εξακολουθήσουν να υφίστανται. Αναφέρω ενδεικτικά την
- 30 πιο πρόσφατη από τις αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου επί του προκειμένου. Είναι η απόφαση στην υπόθεση *Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας ν. 1. Χριστάκη Μιχαήλ Λαζαρίδη και άλλου* (Ποινικές Εφέσεις αρ. 5176 και 5292), στην οποία ο Δικαστής Πικής, εκδίδοντας την ομόφωνα
- 35 απόφαση του διευρυμένου επταμελούς Εφετείου στις 9/1/1992, αναφέρθηκε στο άρθρο 156 του Συντάγματος και είπε τα εξής σχετικά:

"Προς ολοκλήρωση της εικόνας σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 156 του Συντάγματος, επισημαίνεται ότι στην υπόθεση *The Republic v Nicolaos Samson* (1977) 2 C.L.R. 283, διαπιστώθηκε ότι το άρθρο αυτό κατέστη ανενεργό εν όψει των γεγονότων τα οποία οδήγησαν στη θέσπιση του περί της Απονομής της Δικαιοσύνης (Ποικίλαι Διατάξεις) Νόμου του 1964 (Ν. 33/64). [Βλ. επίσης, *The Republic v Andreas Liassis* (1973) 2 C.L.R. 283]."

Προβλήθηκε ο ισχυρισμός ότι στην περίπτωση θέσπισης Νόμων περί τροποποιήσεως άρθρων του Συντάγματος δε χωρεί εφαρμογή του Δικαίου της Ανάγκης, εφόσο η τροποποίηση του Συντάγματος είναι μέτρο μόνιμο και όχι προσωρινό. Διαφωνώ με την εισήγηση αυτή. Οι κρινόμενοι δυο Νόμοι δε διαφέρουν ως προς τη διάρκεια της ισχύος τους από οποιοδήποτε άλλο Νόμο που θεσπίστηκε μέχρι σήμερα κατά παρέκκλιση από συνταγματικές διατάξεις και κατ'επίκληση του Δικαίου της Ανάγκης. Όλοι οι Νόμοι αυτοί ισχύουν μέχρις ότου καταργηθούν ή τροποποιηθούν. Αναφέρω ως παράδειγμα τον περί Απονομής της Δικαιοσύνης (Ποικίλαι Διατάξεις) Νόμο του 1964 που δημοσιεύτηκε στην επίσημη εφημερίδα της Δημοκρατίας πριν 28 χρόνια, εξακολουθεί να ισχύει μέχρι σήμερα και, ασφαλώς, θα εξακολουθήσει να ισχύει μέχρις ότου καταργηθεί ή τροποποιηθεί, ακόμα και στην απίθανη περίπτωση που στο μεταξύ παύσουν να ισχύουν οι έκτακτες περιστάσεις που δικαιολόγησαν τη θέσπισή του. Ούτε μπορεί να λεχθεί ότι οι διάφοροι φορολογικοί Νόμοι ή οι Νόμοι περί Δήμων που θεσπίστηκαν μετά το 1964 κατ'εφαρμογή του Δικαίου της Ανάγκης, χωρίς να τηρηθούν οι χωριστές πλειοψηφίες Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων βουλευτών που προνοεί το άρθρο 78.2* του Συντάγματος, είναι

* 78.2 Πάσα τροποποίησις του εκλογικού νόμου ως και η ψήφισις νόμου αφορώντος εις τα δημαρχεία και παντός νόμου επιβάλλοντος φόρους ή τέλη απαιτεί χωριστήν απλήν πλειοψηφίαν των υπό της ελληνικής και της τουρκικής κοινότητος αντιστοίχως εκλεγομένων βουλευτών των μετεχόντων της ψηφοφορίας.

μέτρα προσωρινής φύσεως, με την έννοια ότι η ισχύς τους εκπνέει αυτομάτως μόλις παύσουν να υπάρχουν οι έκτακτες περιστάσεις που δικαιολόγησαν τη θέσπισή τους. Ούτε είναι δυνατό να προβληθεί με επιτυχία ισχυρισμός

5 ότι οι διορισμοί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας του Γενικού Εισαγγελέα και του Βοηθού Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας, για τους οποίους χρειάζεται η σύμπραξη του Προέδρου και του Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας, σύμφωνα με το άρθρο 112.1 του Συντάγματος, δικαιολο-

10 γούνται από το Δίκαιο της Ανάγκης επειδή είναι μέτρο προσωρινό, με την έννοια ότι οι διορισμοί αυτοί δεν έχουν τη μονιμότητα που θα είχαν αν γίνονταν από κοινού από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο της Δημοκρατίας. Οι διορισμοί αυτοί έχουν ασφαλώς τη μονιμότητα

15 που προνοεί το Σύνταγμα, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι οφείλουν τη συνταγματική τους νομιμότητα αποκλειστικά στο Δίκαιο της Ανάγκης.

Για όλους τους πιο πάνω λόγους δε δικαιολογείται, κατά τη γνώμη μου, οποιαδήποτε διάκριση όσον αφορά

20 την εφαρμογή του Δικαίου της Ανάγκης μεταξύ Νόμων περί τροποποιήσεως του Συντάγματος και οποιωνδήποτε άλλων Νόμων.

Η διαζευκτική εισήγηση των Καθ'ων η Αίτηση, στην οποία έχω αναφερθεί, στηρίζεται βασικά στη γνωμάτευση

25 της πλειοψηφίας της Ολομέλειας του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην Αναφορά 1/86 μεταξύ Προέδρου της Δημοκρατίας και Βουλής των Αντιπροσώπων (1986) 3 C.L.R. 1439, η οποία δημιούργησε δικαστικό προηγούμενο το οποίο, σύμφωνα με τους Καθ'ων η Αίτηση, δεσμεύει την Ολομέ-

30 λεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην παρούσα υπόθεση.

Χωρίς να αποκλείει τη δυνατότητα νόμιμης άσκησης από τη Βουλή της αναθεωρητικής της δικαιοδοσίας κατ'εφαρμογή του Δικαίου της Ανάγκης, η γνωμάτευση του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην Αναφορά αρ. 1/86 εισή-

35 γαγε διάκριση μεταξύ Νόμων περί τροποποιήσεως συνταγματικών διατάξεων που αφορούν την Ελληνική κοι-

νότητα μόνο, εφ'ενός, και Νόμων περί τροποποιήσεως συνταγματικών διατάξεων που αφορούν και τις δυο κοινότητες, την Ελληνική και την Τουρκική, εφ' ετέρου. Στη δεύτερη περίπτωση, η γνωμάτευση προχώρησε στον καθορισμό αυστηρής προϋπόθεσης για τη νόμιμη άσκηση 5 της αναθεωρητικής εξουσίας της Βουλής κατ' εφαρμογή του Δικαίου της Ανάγκης, χωρίς τη χωριστή πλειοψηφία Τούρκων βουλευτών που προνοεί το άρθρο 182.3 του Συντάγματος. Η εν λόγω γνωμάτευση αναφέρει επί του προκειμένου τα εξής στη σ.1444: 10

"4. Για να κριθεί έγκυρη η ψήφιση του υπό κρίση Νόμου πρέπει να πεισθεί το Ανώτατο Δικαστήριο ότι οι τροποποιήσεις των προαναφερθέντων Άρθρων 63 και 66 είναι τόσο απαραίτητες ώστε να δικαιολογείται, βάσει του "Δικαίου της Ανάγκης" η υιοθέτηση από τη 15 Βουλή των Αντιπροσώπων της διαδικασίας της τροποποίησης μη θεμελιωδών Άρθρων του Συντάγματος με Νόμο που έχει ψηφιστεί με συμμετοχή στην πλειοψηφία που προβλέπεται από την παράγραφο 3 του Άρθρου 182 του Συντάγματος μόνο των Βουλευτών που ανή- 20 κουν στην ελληνική κοινότητα.

5. Το Ανώτατο Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι λόγοι που προβάλλονται για τις τροποποιήσεις με τον υπό κρίση Νόμο, των Άρθρων 63 και 66 του Συντάγματος, όσον σοβαροί και αν είναι, δεν είναι, υπό 25 τις παρούσες συνθήκες στην Κύπρο, επιτακτικότεροι της υπέρτατης πολιτειακής ανάγκης να μην τροποποιηθούν τα εν λόγω Άρθρα 63 και 66, οι πρόνοιες των οποίων αφορούν και τις δυο κοινότητες, χωρίς την συμμετοχή Βουλευτών και των δύο κοινοτήτων στην 30 ψήφιση του υπό κρίση Νόμου, όπως απαιτείται από την παράγραφο 3 του Άρθρου 182 του Συντάγματος εν σχέσει με τροποποίηση μη θεμελιωδών Άρθρων του Συντάγματος."

Από το πιο πάνω απόσπασμα προκύπτει ότι στην Ανα- 35 φορά αρ. 1/86 το Ανώτατο Δικαστήριο, εφ'ενός, χαρακτήρισε και καθόρισε την ανάγκη να μην τροποποιηθούν τα

άρθρα 63* και 66* του Συντάγματος ως "υπέρτατη πολι-
τειακή ανάγκη" και, αφ'ετέρου, ανάθεσε στο ίδιο (το Ανώ-
τατο Δικαστήριο) το καθήκον να ερευνά τους λόγους που
προβάλλει η Βουλή για τις συνταγματικές τροποποιήσεις
5 με τον εκάστοτε υπό κρίση Νόμο και να αποφασίζει κατά
πόσο οι λόγοι αυτοί είναι επιτακτικότεροι της "υπέρτατης
πολιτειακής ανάγκης" να μην τροποποιηθούν τα επηρεα-
ζόμενα από την τροποποίηση άρθρα του Συντάγματος χω-
ρίς τη σύμπραξη των Τουρκοκυπρίων βουλευτών σύμφω-
10 να με το άρθρο 182.3 του Συντάγματος. Ο Νόμος περί
τροποποίησης του Συντάγματος θα δικαιολογείται βάσει
του Δικαίου της Ανάγκης μόνο στην περίπτωση που το
Ανώτατο Δικαστήριο θα κρίνει τους προβαλλόμενους για
την τροποποίηση λόγους ως επιτακτικότερους της εν

* 63.1 Τηρουμένων των διατάξεων της δευτέρας παραγράφου του παρόντος άρθρου πας πολίτης της Δημοκρατίας έχων συμπληρώσει το εικοστόν πρώτον έτος τη ηλικίας αυτού και έχων τα υπό του εκλογικού νόμου καθοριζόμενα προσόντα διαμονής δικαιούται να εγγραφή ως εκλογεύς είτε εις τον ελληνικόν είτε εις τον τουρκικόν εκλογικόν κατάλογον· τα μέλη της ελληνικής κοινότητας όμως θα εγγράφονται μόνον εις τον ελληνικόν εκλογικόν κατάλογον, τα δε μέλη της τουρκικής κοινότητας μόνον εις τον τουρκικόν εκλογικόν κατάλογον.

2. Ουδείς δικαιούται να εγγραφή ως εκλογεύς, εφόσον δεν κέκτηται τα υπό του εκλογικού νόμου απαιτούμενα προς εγγραφήν προσόντα.

** 66.1 Αι γενικαί εκλογαί διά την Βουλήν των Αντιπροσώπων διενεργούνται κατά την δευτέραν Κυριακήν του αμέσως προηγουμένου του καθ'όν λήγει η περίοδος της απερχομένης Βουλής των Αντιπροσώπων μηνός.

2. Κενωθείσα βουλευτική έδρα πληρούται δι'αναπληρωματικής εκλογής διενεργουμένης εντός προθεσμίας τεσσαράκοντα πέντε το πολύ ημερών από της κενώσεως εις ημερομηνίαν καθοριζομένην υπό της Βουλής των Αντιπροσώπων.

3. Εάν η κατά την πρώτην ή δευτέραν παράγραφον του παρόντος άρθρου εκλογή δεν δύναται να διενεργηθή κατά την καθοριζομένην υπό του Συντάγματος ή συμφώνως τούτω καθορισθείσαν ημερομηνίαν ένεκα εξαιρετικών και απροβλέπτων περιστάσεων, ως σεισμού, πλημμύρας, γενικής επιδημίας και παρομοίων περιστάσεων, διενεργείται την αντίστοιχον ημέραν της επομένης εβδομάδος.

της εν λόγω προκαθορισμένης υπέρτατης πολιτειακής ανάγκης.

Στη γνωμάτευση του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην Αναφορά αρ. 1/86 δε γίνεται οποιαδήποτε μνεία στα κριτήρια που το Ανώτατο Δικαστήριο εφάρμοσε για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η ανάγκη να μην τροποποιηθούν μη θεμελιώδη άρθρα του Συντάγματος χωρίς τη σύμπραξη βουλευτών της Τουρκικής κοινότητας είναι η "υπέρτατη πολιτειακή ανάγκη". Ούτε καθορίζεται με ποιά κριτήρια το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε ή θα κρίνει στο μέλλον κατά πόσο οι λόγοι που προβάλλονται για την εκάστοτε τροποποίηση είναι επιτακτικότεροι της εν λόγω υπέρτατης πολιτειακής ανάγκης. Θα εφαρμόσει μήπως κριτήρια πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά, ή όλα μαζί; Και ποιά βαρύτητα θα δώσει στο καθένα από αυτά; Μήπως δεν εμπίπτουν τα κριτήρια αυτά στη σφαίρα της σκοπιμότητας των εκάστοτε υπό κρίση Νόμων; Μήπως η υιοθέτηση αυτής της προσέγγισης και η ανάθεση αυτού του έργου στο Ανώτατο Δικαστήριο, δε βρίσκεται έξω από τα όρια της συνταγματικής αποστολής των Δικαστών και δεν προσκρούει στη βασική αρχή του συνταγματικού δικαίου, σύμφωνα με την οποία το Ανώτατο Δικαστήριο, όταν διερευνά τη συνταγματικότητα των Νόμων, δεν εξετάζει ούτε τη σκοπιμότητα ούτε την ωφελιμότητα, ούτε τη σοφία των Νόμων αυτών; Πώς συμβιβάζεται η αρχή αυτή, η τόσο βαθειά θεμελιωμένη στη νομολογία* μας, με το πιο πάνω καθήκον που αναθέτει στο Ανώτατο Δικαστήριο η γνωμάτευση στην Αναφορά αρ. 1/86; Και στην περίπτωση ακόμα που πάρουμε ως δεδομένο ότι οι Δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου έχουν τις αναγκαίες γνώσεις και πληροφορίες που θα τους επέτρεπαν να εκτιμήσουν ορθά πόσο επιτακτικοί είναι οι λόγοι που εκάστοτε προβάλλονται για την τροποποίηση κάποιου μη θεμελιώδους άρθρου του Συντάγματος, είτε αυτοί είναι λόγοι εθνικοί, είτε πολιτικοί, είτε κοινωνικοί, είτε οικονομικοί, διερωτώμαι με όλο το δέοντα σεβασμό πώς είναι ποτέ δυνατόν να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι οι οποιοδήποτε αυτοί

*Βλ. *The Board for Registration of Architects & Civil Engineers v. Christodoulos Kyriakides* (1966) 3 C.L.R. 640.

λόγοι είναι επιτακτικότεροι της ανάγκης να μην τροποποιηθούν τα εν λόγω άρθρα χωρίς τη σύμπραξη των Τουρκοκυπρίων βουλευτών, η οποία ανάγκη έχει εκ προϋμίου χαρακτηριστεί ως η "υπέρτατη πολιτειακή ανάγκη". Υπάρχει μίπως ανάγκη που να είναι επιτακτικότερη άλλης ανάγκης που έχει προκαθοριστεί ως "υπέρτατη πολιτειακή ανάγκη; Η ταπεινή μου γνώμη είναι ότι στην προϋπόθεση που έχει θέσει η γνωμάτευση του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην Αναφορά αρ. 1/86 για την εφαρμογή του Δικαίου της

5

10

Ανάγκης στην περίπτωση άσκησης της αναθεωρητικής λειτουργίας της Βουλής χωρίς τη σύμπραξη Τουρκοκυπρίων βουλευτών, ενυπάρχει τέτοια αντίφαση που καθιστά εντελώς αδύνατη την πραγματοποίηση της κάτω από οποιεσδήποτε περιστάσεις.

15

20

25

30

Εν όψει των όσων έχω αναφέρει σχετικά με τη γνωμάτευση στην Αναφορά αρ. 1/86, το ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί είναι αν επιβάλλεται, υπό τις περιστάσεις, να συμπράξω στη στέρηση της Βουλής από τις εξουσίες που της παραχώρησε το Σύνταγμα να τροποποιεί μη θεμελιώδη άρθρά του, χάριν της θεωρίας του δικαστικού προηγούμενου που στην περίπτωση αυτή δημιουργήθηκε με την εν λόγω γνωμάτευση. Η δεσμευτικότητα του δικαστικού προηγούμενου στο χώρο του συνταγματικού δικαίου, έχει διεθνώς καθιερωθεί ότι είναι λιγότερο αυστηρή από όσο είναι στο χώρο άλλων τομέων του δικαίου. Βλ. *Burnet v. Coronado Oil & Gas Co* 285 U.S. 393. Απόκλιση από δικαστικό προηγούμενο; πρέπει, βεβαίως, να γίνεται με πολλή φειδώ. Ταυτόχρονα όμως, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η απόκλιση από δικαστικό προηγούμενο παρέχει στο Ανώτατο Δικαστήριο, το οποίο ελέγχεται μόνο από τη συνείδηση των μελών του, μοναδική ευκαιρία και δυνατότητα αυτοελέγχου και διόρθωσης τυχόν λαθών του.

Κατά την ταπεινή μου γνώμη, η γνωμάτευση στην Αναφορά 1/86 έρχεται σ' απευθείας αντίθεση με την απόφαση της Ολομέλειας στην υπόθεση *Πολύκαρπος Ιωαννίδης ν Αστυνομίας* (1973) 2 C.L.R. 125, στην οποία αποφασίστη-

35

κε ότι η εφαρμογή του Δικαίου της Ανάγκης ούτε επιβάλλει ούτε συνεπάγεται την εξέταση κάθε συγκεκριμένου νομοθετήματος. Υιοθέτηση της γνωμάτευσης στην Αναφορά αρ. 1/86 συνεπάγεται άσκηση ελέγχου, από το Ανώτατο Δικαστήριο, όχι της συνταγματικής νομιμότητας αλλά της σκοπιμότητας του εκάστοτε κρινόμενου Νόμου και επέμβαση στις αρμοδιότητες τόσο της Νομοθετικής όσο και της Εκτελεστικής Εξουσίας, η σύμπτραξη των οποίων απαιτείται για την τελείωση των Νόμων. Η διάκριση που γίνεται στη γνωμάτευση του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην Αναφορά 1/86 μεταξύ Νόμων περι τροποποιήσεως μη θεμελιωδών άρθρων του Συντάγματος που αφορούν μόνο την Ελληνική Κοινότητα, αφ' ενός, και που αφορούν και τις δυο κοινότητες, αφ' ετέρου, για την οποία δε δίδεται καμιά αιτιολογία, είναι αδικαιολόγητη, κατά την ταπεινή μου γνώμη. Διαφωνώ, με όλο το δέοντα σεβασμό, με την εν λόγω γνωμάτευση και, ως θέμα αρχής, κρίνω ότι επιβάλλεται απόκλιση από αυτήν.

Χωρίς τη γνωμάτευση στην Αναφορά αρ. 1/86 όλα τα επιχειρήματα των Καθ'ών η Αίτηση κατά της εφαρμογής του Δικαίου της Ανάγκης στην παρούσα υπόθεση και υπέρ της αντισυνταγματικότητας των Νόμων αρ. 95/89 και αρ.23/90, παραμένουν εντελώς ατεκμηρίωτα, εφόσο η γνωμάτευση εκείνη ήταν το βασικό νομικό τους έρεισμα.

Με βάση τα πιο πάνω και τα όσα αναφέρονται στην απόφαση που έδωσε ο Δικαστής Στυλιανίδης, η οποία, επαναλαμβάνω προς άρση οποιασδήποτε τυχόν παρεξήγησης, αποτελεί την κοινή απόφαση των πέντε Δικαστών που κατονομάζονται σ'αυτή, κρίνω ότι το άρθρο 182.3 του Συντάγματος, στο βαθμό που απαιτεί πλειοψηφία περιλαμβανούσα τουλάχιστο τα δυο τρίτα του όλου αριθμού των εις την Τουρκική κοινότητα ανηκόντων βουλευτών, κατέστη ανενεργό εν όψει των γνωστών γεγονότων τα οποία έχω αναφέρει. Η απάντηση μου στο ερώτημα που παραπέμφθηκε είναι ότι οι κρινόμενοι Νόμοι δεν είναι αντισυνταγματικοί.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες

και την ευαρέσκεια μου προς τους ευπαιδευτους δικηγό-
ρους όλων των πλευρών και προς τους ευπαιδευτους Γε-
νικό Εισαγγελέα και Βοηθό Γενικό Εισαγγελέα που εμφα-
νίστηκαν και ακούστηκαν ως φίλοι του Δικαστηρίου, για
5 τον άριστο τρόπο με τον οποίο ανέπτυξαν τις αντίστοιχες
απόψεις τους και τη μεγάλη βοήθεια που πρόσφεραν στο
Δικαστήριο στην επίλυση θεμάτων που έχουν εγερθεί στην
παρούσα υπόθεση.

ΠΙΚΗΣ, Δ.: Ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου Α. Λοΐζου,
10 και οι Δικαστές Νικήτας, Αρτέμης και Κωνσταντινίδης
συμφωνούν με την απόφαση που πρόκειται να εκδώσω.

ΠΙΚΗΣ, Δ.: Το Οικογενειακό Δικαστήριο παρέπεμψε
προς κρίση στο Ανώτατο Δικαστήριο, βάσει του Άρθρου
144.1 του Συντάγματος, τη συνταγματικότητα του περι-
15 της Πρώτης Τροποποίησης του Συντάγματος Νόμου του
1989 (Ν 95/89) και του περί Οικογενειακών Δικαστηρίων
Νόμου του 1990 (Ν 23/90). Το θέμα της συνταγματικότη-
τας των δυο νόμων ηγέρθη στο πλαίσιο της εκδίκασης των
Αιτήσεων Διαζυγίου 17/90 και 24/90 και παραπέμφθηκε
20 στο Ανώτατο Δικαστήριο εφόσον η επίλυση του ήταν απα-
ραίτητη για την άσκηση των αρμοδιοτήτων και δικαιοδο-
σίας του Οικογενειακού Δικαστηρίου που συνιστά προϋ-
πόθεση "... δια την διάγνωση της εκκρεμούς ενώπιον του
δικαστηρίου υποθέσεως ..." (Άρθρο 144.1). Όπως οριζε-
25 ται στην παραπομπή "Το ζήτημα συνταγματικότητας
αφορά τα άρθρα 111 και 182 του Συντάγματος". Της πα-
ραπομπής του θέματος προηγήθηκε η απόφαση του Ανω-
τάτου Δικαστηρίου στην Αίτηση Ανδρέας Νικολάου και
Άλλη - (1991) 1 Α.Α.Δ. 1045, με την οποία διατάχθηκε το
30 Οικογενειακό Δικαστήριο να παραπέμψει τα εγερθέντα
συνταγματικά θέματα για να αποφασισθούν από το
Ανώτατο Δικαστήριο (Άρθρο 144.2). Η διαταγή εκδό-
θηκε στα πλαίσια των εξουσιών που παρέχει το Άρθρο
155.4 του Συντάγματος στο Ανώτατο Δικαστήριο να
35 εκδίδει εντάλματα, γνωστά ως προνομακά, για τη δια-
σφάλιση της νομιμότητας στην άσκηση των δικαστικών
εξουσιών και αρμοδιοτήτων. Το Ανώτατο Δικαστήριο

έκρινε ότι, εφόσον δε χωρεί έφεση από το Οικογενειακό Δικαστήριο στο Ανώτατο Δικαστήριο, τυγχάνουν εφαρμογής και μετά τη θέσπιση του περί Απονομής της Δικαιοσύνης (Ποικίλαι Διατάξεις) Νόμου του 1964 (Ν 33/64) οι διατάξεις του Άρθρου 144.1 για την παραπομπή θεμάτων 5 που αφορούν τη συνταγματικότητα νόμων προς επίλυση από το Ανώτατο Δικαστήριο στο οποίο έχει περιέλθει η δικαιοδοσία του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου. (Βλ. Αθηνής v. Δημοκρατίας (1989) 2 C.L.R., 71, Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας v. Αρτέμιου και Άλλου, 10 Πρωτογενείς Εναρκτήριες Αιτήσεις 1/91 και 2/91, εκδόθηκε στις 16/4/91). Η σύσταση και δικαιοδοσία του Οικογενειακού Δικαστηρίου εδράζεται στις διατάξεις του Ν 95/89, νόμου τροποποιητικού του Άρθρου 111 του Συντάγματος, και ρυθμίζεται από τις πρόνοιες του Ν 23/90. Εφόσον 15 αμφισβητείται η συνταγματική υπόσταση των δύο νόμων σ' όλη την έκτασή τους, η επίλυση του εγερθέντος θέματος είναι απαραίτητη για την ανάληψη και άσκηση δικαιοδοσίας από το Οικογενειακό Δικαστήριο προς λύση των συγκεκριμένων διαφορών που τέθηκαν με τις αιτήσεις 20 διαζυγίου 17/90 και 24/90 που αφορούν τη λύση γάμου μεταξύ μελών της Αυτοκεφάλου Ελληνορθόδοξου Εκκλησίας της Κύπρου.

Ο κ. Αγγελίδης υπέβαλε εκ μέρους του καθ' ου η αίτηση ότι είναι αδύνατη η άσκηση συνταγματικού ελέγχου με 25 έρεισμα τις διατάξεις καταργηθέντος ή τροποποιηθέντος άρθρου του Συντάγματος, όπως είναι η περίπτωση με το Άρθρο 111. Η εισήγηση απολήγει στη θέση ότι μετά την τροποποίηση του Συντάγματος που επέφερε ο Ν 95/89, το Άρθρο 111 έπαυσε να υφίσταται και δεν μπορεί να αποτε- 30 λήσει μέτρο κρίσης της συνταγματικότητας οποιουδήποτε νόμου. Τη θέση αυτή στήριξε κατά κύριο λόγο με αναφορά στην αγγλική απόφαση *Smith v. East Elloe R.D.C.* (1956) 1 All E.R., 855, όπου αποφασίστηκε, κατά πλειοψηφία, ότι ο ρητός αποκλεισμός από το σχετικό νόμο της δικαιοδοσίας 35 του δικαστηρίου να αναθεωρεί διατάγματα απαλλοτριώσης, καθιστούσε αδύνατη την αναθεώρηση της νομιμότητας του συγκεκριμένου διατάγματος από το δικαστήριο.

5 Στο σημείο αυτό πρέπει να υπομνήσουμε ότι η δικαιοδοσία του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην Κύπρο κατοχυρώνεται από το Σύνταγμα και δεν αντλείται ούτε μπορεί να αφαιρεθεί από οποιοδήποτε νόμο. Άλλωστε ο Ν 95/89 δεν περιορίζει ούτε σκοπεί να περιορίσει τη δικαιοδοσία του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

10 Οι δικηγόροι της Βουλής επίσης υποστήριξαν ότι μετά την τροποποίηση που επέφερε ο Ν 95/89 στις πρόνοιες του Άρθρου 111, το αρχικό κείμενο του Συντάγματος απαλείφθηκε από τη σφαίρα του δικαίου και έπαυσε να αποτελεί μέτρο για την κρίση της συνταγματικότητας οποιουδήποτε νόμου. Η έκδοση του Ν 95/89 από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας έχει τα εχέγγυα της βούλησης για αλλαγή του Συντάγματος, όπως εισηγήθηκαν, εφόσον φέρει τη σφραγίδα
15 του συνόλου της πολιτικής εξουσίας της χώρας, γεγονός που αποστερεί τη δικαστική εξουσία από την αρμοδιότητα για συνταγματικό έλεγχο. Η εισήγηση παραγνώνει ότι η δικαιοδοσία που παρέχει το Άρθρο 144 για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων από τη Δικαιοσύνη επεκτείνεται σε κάθε νόμο που θεσπίζεται από τη Βουλή και
20 εκδίδεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Το αντικείμενο του κατασταλτικού συνταγματικού ελέγχου που προβλέπει το Άρθρο 144 είναι η κατοχύρωση του Συντάγματος ως του υπέρτατου νόμου της Πολιτείας, όπως ρητά
25 ορίζει το Άρθρο 179.1.

30 Ο Γενικός Εισαγγελέας πήρε τη θέση ότι παρέχεται δυνατότητα κατασταλτικού συνταγματικού ελέγχου νόμου τροποποιητικού του Συντάγματος εφόσον η κρίση της συνταγματικότητας του νόμου είναι ουσιώδης για τη λύση των εκκρεμουσών υποθέσεων.

Οι αιτητές υπέβαλαν ότι ο κατασταλτικός συνταγματικός έλεγχος που εναποτίθεται στο Ανώτατο Δικαστήριο με το Άρθρο 144 του Συντάγματος επεκτείνεται χωρίς διάκριση, όπως το κείμενο του ορίζει, σε κάθε νόμο.

35 Το προκαταρκτικό θέμα που έχουμε προσδιορίσει πραγματεύεται και επιλύει σε ξεχωριστή απόφαση ο Δικασ-

στής Νικήτας. Συμφωνούμε με την απόφαση του στην οποία διαπιστώνεται ότι δεν υφίσταται ούτε παρεμβάλλεται οποιοδήποτε κώλυμα, αλλά αντίθετα επιβάλλεται η κρίση του παραπεμφθέντος συνταγματικού θέματος στο πλαίσιο της αρμοδιότητας του Ανωτάτου Δικαστηρίου βάσει του Άρθρου 144.1. Αποδοχή της θέσης ότι η έκδοση του νόμου από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας εξυπακούει ότι κατά τη θέσπιση του Ν 95/89 τηρήθηκαν τα εχέγγυα που θέτει το Άρθρο 182.3 για την αναθεώρηση του Συντάγματος, δηλαδή τη ψήφιση του τόσο από τα δύο τρίτα των Ελλήνων, όσο και από τα δύο τρίτα των Τούρκων βουλευτών, θα συνιστούσε, αφενός παραγνώριση, (i) της πραγματικότητας ότι οι Τούρκοι βουλευτές δε συμμετέχουν στη Βουλή από το 1964, (ii) του ίδιου του κειμένου του Ν 95/89 στο προοίμιο του οποίου διακηρύσσεται ότι θεμελιώνεται στη δυνατότητα τροποποίησης του Συντάγματος από τους Έλληνες και μόνο βουλευτές βάσει του δικαίου της ανάγκης, και αφετέρου, θα υποκαθιστούσε τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ως τον κριτή της συνταγματικότητας των νόμων στη θέση της Δικαστικής Εξουσίας, της μόνης συνταγματικής αρχής για την κρίση της συνταγματικότητας των νόμων.

Μετά τη διαπίστωση αυτή θα προχωρήσουμε στη διευρεύνηση της συνταγματικότητας του Ν 95/89 και κατ'επέκταση του Ν 23/90 ο οποίος θεμελιώνεται στην τροποποίηση του Συντάγματος που επέφερε ο πρώτος νόμος και η δικαιοσύνη του υπόσταση συναρτάται άμεσα μ' αυτή.

Οι αιτητές υποστήριξαν ότι οι κρινόμενοι νόμοι είναι αντισυνταγματικοί για τους λόγους που αναπτύχθηκαν στην αγόρευση του κ. Χρυσοστομίδα.

Ο καθ' ου η αίτηση, μέσο του δικηγόρου του κ. Αγγελίδη, η Βουλή μέσω των δικηγόρων της, των κ.κ. Ευσταθίου, Μαρκίδη και Πουργουρίδη, (ανάπτυξαν διαδοχικά διάφορες πτυχές του εξεταζόμενου θέματος), καθώς και ο Γενικός Εισαγγελέας και ο Βοηθός Γενικός Εισαγγελέας, υποστήριξαν ότι ο Ν 95/89 είναι συνταγματικός, διάγνωση που σηματοδοτεί και τη συνταγματικότητα του Ν 23/90.

Οι αγορεύσεις των δικηγόρων κάλυψαν κάθε νοπητή πτυχή του θέματος που εξετάζεται και εκφράζουμε την εκτίμηση μας για τη συμβολή τους στη σφαιρική διαφώτιση του. Οι αρχές που διέπουν τη διερεύνηση της συνταγματικότητας των νόμων είναι κοινά αποδεκτές. Αυτές συνοψίζονται στην απόφαση *The Board for Registration of Architects & Civil Engineers v. Christodoulos Kyriakides* (1966) 3 C.L.R., 640. Επενεργεί υπέρ κάθε νόμου ο οποίος θεσπίζεται από τη Βουλή και εκδίδεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας τεκμήριο συνταγματικότητας το οποίο ανατρέπεται μόνο εφόσον ο νόμος κριθεί (πέραν λογικής αμφιβολίας) από το Δικαστήριο αντισυνταγματικός.

Το κεντρικό σημείο της υπόθεσης είναι η δυνατότητα τροποποίησης του Συντάγματος από τη Βουλή των Αντιπροσώπων χωρίς τη συμμετοχή και την υπερψήφιση της τροποποίησης από τα δύο τρίτα των Τούρκων βουλευτών. Το Άρθρο 182.3 του Συντάγματος προβλέπει:-

"3. Διά την ψήφισιν οιουδήποτε νόμου περί τροποποίησης απαιτείται πλειοψηφία περιλαμβάνουσα τουλάχιστον τα δύο τρίτα του όλου αριθμού των εις την ελληνικήν κοινότητα ανηγόντων βουλευτών και τουλάχιστον τα δύο τρίτα του όλου αριθμού των εις την τουρκικήν κοινότητα ανηγόντων βουλευτών."

Ο Ν 95/89 εγκρίθηκε από την προβλεπόμενη πλειοψηφία των Ελλήνων βουλευτών χωρίς τη συμμετοχή των Τούρκων βουλευτών που απέχουν από το νομοθετικό σώμα από το 1964. Έκτοτε η Τουρκοκυπριακή κοινότητα δε συμμετέχει στις βουλευτικές εκλογές και δεν αναδεικνύει αντιπροσώπους στη Βουλή των Αντιπροσώπων. Η θέση των αιτητών είναι ότι ο Ν 95/89 θεσπίστηκε κατ' αντίθεση προς το Άρθρο 182.3 του Συντάγματος και επομένως πρέπει να κηρυχθεί αντισυνταγματικός.

Η θέση της Βουλής και του Γενικού Εισαγγελέα είναι ότι η αρμοδιότητα αναθεώρησης του Συντάγματος που εναποτίθεται στη Βουλή των Αντιπροσώπων δεν ατόνησε εξαιτίας της ηθελημένης απουσίας των Τούρκων βουλευ-

τών και ότι, υπό το πρίσμα αυτής της πραγματικότητας, δικαιολογείται με έρευσια το δίκαιο της ανάγκης η άσκηση της αναθεωρητικής λειτουργίας προς εξασφάλιση της αυτοτέλειας και λειτουργικότητας της νομοθετικής εξουσίας σ' όλο το πεδίο των συνταγματικών της αρμοδιοτήτων. 5

Η συνταγματικότητα των δυο νόμων θα εξεταστεί κάτω από τα εξής τρία κεφάλαια στα οποία επικεντρώθηκε και η επιχειρηματολογία των μερών:-

(α) Η νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου ως προς τη δυνατότητα τροποποίησης του Συντάγματος στην απουσία των Τούρκων βουλευτών. 10

(β) Το δίκαιο της ανάγκης, η δικαιοϊκή του υπόσταση και η εφαρμογή του στην Κύπρο, και

(γ) Η κυπριακή πραγματικότητα και το δίκαιο.

(α) Η ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ- 15
ΡΙΟΥ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΠΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡ-
ΚΩΝ ΒΟΥΛΕΥΤΩΝ.

Η δυνατότητα τροποποίησης του Συντάγματος στην απουσία των Τούρκων βουλευτών εξετάστηκε από την 20
ολομέλεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην Αναφορά 1/
86, *Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπρο-
σώπων* (1986) 3 Α.Α.Δ., 1439. Το επίδικο θέμα της Αναφο-
ράς ήταν η συνταγματικότητα του περί της Πρώτης Τρο-
ποποιήσεως του Συντάγματος Νόμου του 1986 με τον 25
οποίο τροποποιήθηκε, (α) Το Άρθρο 63 του Συντάγματος
με την υποκατάσταση του 18ου στη θέση του 21ου έτους,
που προβλέπεται από το Σύνταγμα ως την ελάχιστη ηλι-
κία των ψηφοφόρων για συμμετοχή στις βουλευτικές 30
εκλογές, (β) Το Άρθρο 66.2 του Συντάγματος που ρυθμί-
ζει τη διενέργεια αναπληρωματικής εκλογής για την πλή-
ρωση κενωθείσας βουλευτικής έδρας, και (γ) Το Άρθρο
66.3 με την απαγκίστρωση των διατάξεων του από τις
πρόνοιες του Άρθρου 66.2.

Το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε ομόφωνα ότι ο τροπο-
 ποιητικός του Συντάγματος νόμος αντίκειται προς το Σύ-
 νταγμα, επειδή η τροποποίηση δε συνετελέσθη σύμφωνα
 με τις διατάξεις του Άρθρου 182.3 του Συντάγματος που
 5 θέτει ως προϋπόθεση τη θετική ψήφο των δύο τρίτων τόσο
 των Ελλήνων όσο και των Τούρκων βουλευτών. Εφόσον η
 τροποποίηση δεν έγινε σύμφωνα με το Σύνταγμα, ο νόμος
 κρίθηκε αντισυνταγματικός. Το σκεπτικό του Ανωτάτου
 Δικαστηρίου βάσει του οποίου ο νόμος κρίθηκε αντισυ-
 10 νταγματικός δεν ήταν ταυτόσημο. Η πλειοψηφία των
 μελών του Ανωτάτου Δικαστηρίου απαρτιζόμενη από
 τους Τριανταφυλλίδη, Πρ., και τους Δικαστές Α. Λοίζου
 (μεταγενέστερα Πρόεδρο) , Δημητριάδη, Σαββίδη, Λώρη
 και Στυλιανίδη, έκρινε ότι η τροποποίηση δεν εθεμελιώνε-
 15 το στο δίκαιο της ανάγκης. Το σχετικό απόσπασμα της
 απόφασης αναφέρει: "Το Ανώτατο Δικαστήριο κατέληξε
 στο συμπέρασμα ότι οι λόγοι που προβάλλονται για τις
 τροποποιήσεις, με τον υπό κρίση Νόμο, των Άρθρων 63
 και 66 του Συντάγματος, όσον σοβαροί και αν είναι, δεν
 20 είναι, υπό τις παρούσες συνθήκες στην Κύπρο, επιτακτι-
 κότεροι της υπέρτατης πολιτειακής ανάγκης να μην τρο-
 ποποιηθούν τα εν λόγω Άρθρα 63 και 66, οι πρόνοιες των
 οποίων αφορούν και τις δυο κοινότητες, χωρίς την συμμε-
 τοχή Βουλευτών και των δυο κοινοτήτων στην ψήφιση
 25 του υπό κρίση Νόμου, όπως απαιτείται από την παράγρα-
 φο 3 του Άρθρου 182 του Συντάγματος εν σχέσει με τρο-
 ποποίηση μη θεμελιωδών Άρθρων του Συντάγματος".
 Στην επόμενη παράγραφο της απόφασης διαπιστώνεται: "
 Γι' αυτό η κατά παρέκκλιση από την παράγραφο 3 του
 30 Άρθρου 182 του Συντάγματος ψήφιση του υπό κρίση
 Νόμου δεν είναι δυνατό να δικαιολογηθεί, στην παρούσα
 περίπτωση, βάσει του "Δικαίου της Ανάγκης"".

Τα άλλα δυο μέλη του Δικαστηρίου (οι Δικαστές Πικής
 και Κούρρης) σε ξεχωριστή απόφαση έκριναν ότι δε χωρεί
 35 τροποποίηση του Συντάγματος με έρεισμα το δίκαιο της
 ανάγκης. Στην απόφαση τους διαπιστώνεται ότι: "Το δί-
 καιο της ανάγκης είναι μέτρο προσωρινό, άρρηκτα συνυ-
 φασμένο με την ανάγκη που επιδιώκει να αντιμετωπίσει,

ενώ η τροποποίηση του Συντάγματος αποτελεί μέτρο μόνιμο που μεταβάλλει τους θεσμούς της πολιτείας". Όταν η απόφαση δικαστηρίου θεμελιώνεται (διαξενκτικά) σε δύο ή περισσότερες αρχές δικαίου τότε κάθε μια από αυτές είναι προσδιοριστική του λόγου (*ratio*) της απόφασης και 5 δημιουργεί δέσμευση. (Βλ. *Ogden Industries, Ltd. v. Lucas* (1969) 1 All E.R., 121 (P.C.), *Miliangos v. George Frank (Textiles) Ltd* (1975) 3 All E.R., 801, (H.L.)). Εξυπακούεται ότι όπου η απόφαση, ομόφωνη ως προς το αποτέλεσμα, εδράζεται σε διαφορετικούς αλλά διϊστώμενους λόγους, 10 νομολογιακή δέσμευση δημιουργείται μόνον από το σκεπτικό της πλειοψηφίας. Προκύπτει και από τις δύο αποφάσεις ως κοινή θέση ότι δεν είναι παραδεκτή η τροποποίηση διατάξεων του Συντάγματος που αφορούν και τις δύο κοινότητες με έρεισμα το δίκαιο της ανάγκης. Όπως 15 εξηγείται στο σκεπτικό της πλειοψηφίας, υπό τις παρούσες συνθήκες η μη τροποποίηση του Συντάγματος έξω από τα πλαίσια του Άρθρου 182.3 (χωρίς τη συμμετοχή των Τούρκων βουλευτών) αποτελεί υπέρτατη πολιτειακή ανάγκη. Εξυπακούεται από το σκεπτικό της πλειοψηφίας ότι 20 υπό τις παρούσες συνθήκες της Κύπρου δεν υφίσταται ανάγκη η οποία να μπορεί να αντισταθμίσει την υπέρτατη πολιτειακή ανάγκη να μη τροποποιηθεί μονομερώς το Σύνταγμα και κατ' επέκταση να μη διασαλευθεί το πολιτειακό βάθρο της Δημοκρατίας της Κύπρου. Η ουσιαστική 25 διαφορά μεταξύ του σκεπτικού των δυο αποφάσεων (πλειοψηφίας, μειοψηφίας) εντοπίζεται στη δυνατότητα τροποποίησης, εξ ονόματος του δικαίου της ανάγκης, προνοιών του Συντάγματος που αφορούν αποκλειστικά την ελληνική κοινότητα χωρίς τη συμμετοχή των Τούρκων 30 βουλευτών. Η πλειοψηφία άφησε (χωρίς να το αποφασίσει) ανοικτό αυτό το ενδεχόμενο ενώ η μειοψηφία το απέκλεισε.

Στη μεταγενέστερη ομόφωνη (και ταυτόσημη ως προς το σκεπτικό) απόφαση της ολομέλειας του Ανωτάτου Δικαστηρίου - *Αυτοκέφαλος Αγωτάτη και Αποστολική Εκκλησία της Κύπρου ν. (1) Βουλής των Αντιπροσώπων, και (2) Προέδρου της Δημοκρατίας* (Αίτηση 3/89, που εκδόθη 35

κε στις 29/12/89) σε σχέση με την ερμηνεία του Άρθρου 182.3 (Άρθρο 149(β) του Συντάγματος), κρίθηκε ότι οι διατάξεις του Άρθρου 182.3 είναι σαφείς ως προς τα προ-
5 απαιτούμενα για τροποποίηση οποιασδήποτε μη θεμελιώ-
δους πρόνοιας του Συντάγματος, ότι για την επίτευξη
αυτού του στόχου απαιτείται η πλειοψηφία των δυο τρί-
των τόσο των Ελλήνων όσο και των Τούρκων βουλευτών,
και ότι οι παρατηρήσεις της πλειοψηφίας στην Αναφορά
1/86 αποτελούν απλή παρατήρηση (dictum) η οποία δε δη-
10 μιουργεί οποιαδήποτε νομολογιακή δέσμευση. Χαρακτη-
ριστικό είναι το πιό κάτω απόσπασμα από την απόφαση
στην 3/89:-

"Στην Αναφορά 1/86 δεν ηγέρθη θέμα τροποποίησης
15 προνοιών του Συντάγματος που αφορούσαν αποκλει-
στικά μια από τις δύο κοινότητες. Η αναφορά στο σκε-
πτικό της πλειοψηφίας στο θέμα αυτό συνιστά παρατή-
ρηση (dictum), η οποία δεν ήταν απαραίτητη για την
επίλυση του επίδικου θέματος. Συνεπώς δεν είχε νομο-
20 λογικά οποιοσδήποτε επιπτώσεις στην ερμηνεία της
παραγράφου 3 του Άρθρου 182 του Συντάγματος. Η
διαπίστωση αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η εκ πρώ-
της όψεως θεώρηση του θέματος και συγκεκριμένα η
θέση ότι η απόφαση στην Αναφορά 1/86 δημιούργησε
25 οποιαδήποτε ασάφεια ως προς την ερμηνεία των διατά-
ξεων του Άρθρου 182.3 δεν ευσταθεί."

Συγχρόνως διακηρύχθηκε ότι:-

"Το κείμενο της παραγράφου 3 του Άρθρου 182
είναι σαφές και δεν δημιουργεί κανένα ερμηνευτικό
30 πρόβλημα. Για την τροποποίηση μη θεμελιωδών Άρ-
θρων του Συντάγματος, προβλέπει πλειοψηφία δύο τρί-
των των μελών της Βουλής που ανήκουν στην Ελληνι-
κή κοινότητα και δύο τρίτων των μελών της Βουλής
που ανήκουν στην Τουρκική κοινότητα."

Το θέμα που είχε κληθεί να επιλύσει το Ανώτατο Δικα-
35 στήριο στην 3/89 ήταν κατά πόσο η απόφαση στην Αναφο-
ρά 1/86 και ιδιαίτερα η έμμεση πιθανολόγηση του ενδεχο-

μένου παρέκκλισης από το Άρθρο 182.3 σε σχέση με την τροποποίηση προνοιών του Συντάγματος που αφορούν την ελληνική κοινότητα είχε οποιεσδήποτε δικαιοϋγεινές συνέπειες για τις προϋποθέσεις που θέτει το Σύνταγμα για την τροποποίηση μη θεμελιωδών άρθρων του Συντάγματος. Η 5 αίτηση 3/89 υποβλήθηκε μετά από άδεια που δόθηκε στην Εκκλησία της Κύπρου να αποταθεί στο Ανώτατο Δικαστήριο βάσει του Άρθρου 149 (β) για να διευκρινιστεί αν ήταν δυνατή η τροποποίηση του Συντάγματος κατά τρόπο άλλο από εκείνο που προβλέπει το Άρθρο 182.3 ενόψει 10 των προαναφερθέντων παρατηρήσεων του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην Αναφορά 1/86 που αποτέλεσαν, όπως διακηρύσσεται στο προοίμιο του Ν 95/89, το νομικό έρεισμα για την τροποποίηση του Συντάγματος. Η άδεια για την υποβολή της αίτησης 3/89 είχε παραχωρηθεί για να διασαφηνιστεί αν οι παρατηρήσεις της πλειοψηφίας στην 1/86 μετέβαλαν τις προϋποθέσεις που θέτει το Άρθρο 182.3 για την τροποποίηση του Συντάγματος. (Βλ. απόφαση ολομέλειας στην Αίτηση 1/89 (αποφασίστηκε στις 29/8/89)). Το 20 ερώτημα που κλήθηκε να αποφασίσει το Ανώτατο Δικαστήριο στην 3/89 δεν ήταν θεωρητικό αλλά συγκεκριμένο· κατά πόσο η αναφορά στην απόφαση 1/86 στο ενδεχόμενο τροποποίησης προνοιών του Συντάγματος που αφορούν μόνο την ελληνική κοινότητα, εξ ονόματος του δικαίου της ανάγκης, μετέβαλε σε οποιοδήποτε βαθμό τα προαπαιτούμενα που θέτει το Άρθρο 182.3 του Συντάγματος για την τροποποίηση των διατάξεων του. Ο χαρακτηρισμός των σχετικών παρατηρήσεων στην 1/86 ως "dictum" και η διακήρυξη ότι οι παρατηρήσεις εκείνες άφησαν αμετάβλητο το συνταγματικό καθεστώς για τις προϋποθέσεις τροποποίησης του Συντάγματος εξυπακούει επίσης ότι οι παρατηρήσεις κρίθηκαν ανεδαφικές ενόψει της απουσίας οποιασδήποτε διάκρισης μεταξύ προνοιών του Συντάγματος που αφορούν την ελληνική και τουρκική κοινότητα για σκοπούς τροποποίησης του. 35

Με την πιο πάνω απόφαση της ολομέλειας προσδιορίζεται επακριβώς ο λόγος (ratio) και η νομολογιακή δέσμευση που ενέχει η απόφαση στην Αναφορά 1/86. Ο

λόγος είναι ότι αποκλείεται η τροποποίηση μη θεμελιω-
 δών άρθρων του Συντάγματος εξ ονόματος του δικαίου
 της ανάγκης και ότι για την τροποποίηση τους απαιτείται
 η θετική ψήφος και των δύο τρίτων των Τούρκων βουλευ-
 5 τών. Η αρχή της δέσμευσης που δημιουργεί ο λόγος των
 δικαστικών αποφάσεων, δεσμευτικό προηγούμενο (stare
 decisis), αποτελεί ένα από τα θεμέλια του δικαίου στο
 οποίο εδράζεται η βεβαιότητα για το δίκαιο και τροchio-
 δρομείται η απονομή της δικαιοσύνης πάνω σε στέρεα
 10 βάση.

Οι αιτητές εισηγήθηκαν ότι δεν έχει καταδειχθεί κανέ-
 νας ουσιαστικός λόγος που να δικαιολογεί παρέκκλιση ή
 διαφορισμό από την απόφαση στην Αναφορά 1/86 που εκ-
 δόθηκε τρία μόνον χρόνια πριν τη θέσπιση του Ν 95/89.
 15 Συγχρόνως, υπέδειξαν ότι ο Ν 95/89 θεμελιώνεται σε
 εσφαλμένη εκτίμηση του δικαίου ως προς τη δυνατότητα
 τροποποίησης άρθρων του Συντάγματος που αφορούν
 αποκλειστικά τη μια από τις δύο κοινότητες, όπως αποκα-
 λύπτεται στο προοίμιο του. Είναι ορθή η διαπίστωση ότι
 20 ο Ν 95/89 θεμελιώνεται στην αντίληψη της Βουλής ότι
 είναι εφικτή, βάσει της απόφασης στην Αναφορά 1/86, η
 τροποποίηση μη θεμελιωδών άρθρων του Συντάγματος
 που αφορούν μόνο την ελληνική κοινότητα χωρίς τη συμ-
 μετοχή των Τούρκων βουλευτών. Στην Αναφορά 1/86 δεν
 25 αποφασίστηκε ότι είναι δυνατή η τροποποίηση διατάξεων
 του Συντάγματος που αφορούν μόνον την ελληνική κοινό-
 τητα χωρίς τη συμμετοχή Τούρκων βουλευτών, ενώ στην
 Αίτηση αρ. 3/89 κρίθηκε ότι η πιθανολόγηση αυτού του εν-
 δεχομένου στην 1/86 συνιστούσε απλή παρατήρηση η
 30 οποία δε δημιούργησε νομολογιακή δέσμευση ούτε μετέβα-
 λε το συνταγματικό καθεστώς για την τροποποίηση μη θε-
 μελιωδών άρθρων του Συντάγματος.

Η Βουλή και ο Γενικός Εισαγγελέας κάλεσαν το δικα-
 στήριο να αποστεί από την απόφαση στην Αναφορά 1/86
 35 μέσα στο πλαίσιο που αναγνωρίζεται για αποδεύσμευση
 από προηγούμενη δικαστική απόφαση και να προχωρήσει
 σε επαναπροσδιορισμό της συνισταμένης του δικαίου της

ανάγκης. Έχουμε κληθεί να αναθεωρήσουμε το λόγο της 1/86 με το επιχείρημα ότι βασίζεται σε εσφαλμένη θεώρηση του δικαίου της ανάγκης, αφενός, και παραγνωρίζει την κυπριακή δικαιοσύνη και πολιτική πραγματικότητα, αφετέρου. Διαζευκτικά, υπέβαλαν ότι η συνταγματικότητα του Ν 95/89 θεμελιώνεται στη διάκριση η οποία γίνεται στην Αναφορά 1/86, έστω υπό μορφή παρατηρήσεων, ως προς τη δυνατότητα τροποποίησης μη θεμελιωδών άρθρων του Συντάγματος που αφορούν μόνο την ελληνική κοινότητα. Η διασφάλιση της λειτουργικότητας της νομοθετικής εξουσίας σ' όλο το εύρος των αρμοδιοτήτων της δικαιολογεί, σύμφωνα με το Γενικό Εισαγγελέα, το Βοηθό Γενικό Εισαγγελέα και τους δικηγόρους της Βουλής, αναγνώριση δικαιώματος στους Έλληνες βουλευτές της Κυπριακής Βουλής τροποποίησης μη θεμελιωδών άρθρων του Συντάγματος στην απουσία των Τούρκων βουλευτών και άσχετα από τη βούληση τους. Η θέση τους συνοψίζεται ως εξής: Η εξουσία της Βουλής για αναθεώρηση του Συντάγματος, η αναθεωρητική λειτουργία, συνιστά αναπόσπαστο τμήμα των εξουσιών της η οποία δεν μπορεί να καθηλωθεί ή να αφηθεί να ατονήσει στην απουσία των Τούρκων βουλευτών. Επομένως, η νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου περί του αντιθέτου πρέπει ν' ανατραπεί.

Μετά τον προσδιορισμό των αρχών της νομολογίας σε σχέση με τη δυνατότητα τροποποίησης του Συντάγματος χωρίς τη συμμετοχή των Τούρκων βουλευτών και τις εκατέρωθεν θέσεις ως προς την εφαρμογή τους σ' αυτή την υπόθεση, θα προχωρήσουμε στη διερεύνηση του δικαίου της ανάγκης, τον προσδιορισμό του παρονομαστή της εφαρμογής του και τη δυνατότητα επίκλησης του για τη στήριξη των Ν 95/89 και κατ' επέκταση του συναρτημένου με αυτό Ν 23/90.

(β) ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΗΣ, Η ΔΙΚΑΙΙΚΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ.

Το δίκαιο της ανάγκης αποτέλεσε τον άξονα λειτουργίας του κυπριακού κράτους μετά την εκδήλωση των γεγονότων του 1963-1964 που μνημονεύονται στο προοίμιο

του περί Απονομής της Δικαιοσύνης (Ποικίλοι Διατάξεις) Νόμου του 1964 (Ν 33/64) για την τεκμηρίωση της ανάγκης για τη λήψη μέτρων αναγκάων για τη διασφάλιση της λειτουργίας του κράτους. Η προσφυγή στο δίκαιο της

5 ανάγκης απέτρεψε την επαπειλούμενη κατάρρευση του κυπριακού κράτους και κατέστησε δυνατή τη συνέχιση της λειτουργίας του.

Το δίκαιο της ανάγκης, όπως αναγνωρίστηκε στη θεμελιώδη απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου *The Attorney-*

10 *General of the Republic v. Mustafa Ibrahim and Others* (1964) C.L.R., 195, ενυπάρχει σε κάθε νομικό σύστημα προς θωράκιση της έννομης τάξης από κινδύνους που προοιωνίζουν την κατάρρευση της. Στην Κύπρο, όπως υποδεικνύεται στην *Ibrahim*, το δίκαιο της ανάγκης ενυ-

15 πάρχει στο Σύνταγμα εξυπακούεται από τις διατάξεις του Άρθρου 179 του Συντάγματος που καθιστούν το Σύνταγμα τον υπέρτατο νόμο της Πολιτείας. Όταν το θεμέλιο του Συντάγματος απειλείται και κινδυνεύει να ανατραπεί, ενυπάρχει σύμφυτη εξουσία για διασφάλιση της

20 συνταγματικής τάξης με προσφυγή στο δίκαιο της ανάγκης. Η διαπίστωση υπαρκτού κινδύνου για την κατάρρευση της συνταγματικής τάξης δικαιολογεί την ενεργοποίηση της επεδρείας του δικαίου, του δικαίου της ανάγκης, για τη διάσωση της. Στην *Ibrahim* κρίθηκε ότι,

25 (α) τα γεγονότα που μνημονεύονται στο προοίμιο του Ν 33/64 είχαν πραγματικό έρεισμα, (β) ως αποτέλεσμα η δικαστική λειτουργία περιήλθε σε αποτελμάτωση, οπότε (γ) εδικοιολογείτο η επίκληση του δικαίου της ανάγκης για τη λήψη έκτακτων μέτρων προς διασφάλιση της απο-

30 νομής της δικαιοσύνης μέσα στα θεσμικά πλαίσια που προβλέπει το Σύνταγμα.

Ως αποτέλεσμα της *Ibrahim*, εγκρίθηκε, βάσει του δικαίου της ανάγκης, η σύσταση του Ανωτάτου Δικαστηρίου, ως υποκατάστατου των δυο Ανωτάτων Δικαστηρίων που

35 ορίζει το Σύνταγμα, των οποίων η λειτουργία ατόνησε λόγω της έκρυθμης κατάστασης, προς άσκηση της δικαστικής εξουσίας που προβλέπει το Σύνταγμα και διασφάλιση,

ενόσο υφίσταται η ανάγκη, της απονομής της δικαιοσύνης.

Η *Ibrahim* οριοθέτησε την εφαρμογή του δικαίου της ανάγκης προς αντιμετώπιση των εξαιρετικών περιστάσεων που δημιουργήθηκαν στην Κύπρο με τα γεγονότα του 5 1963-1964 και αποτέλεσε το βάθρο για την εξασφάλιση της λειτουργίας όχι μόνο της δικαστικής αλλά και της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας κατά τη διάρκεια της έκρυθμης κατάστασης.

Όπως προκύπτει από την *Ibrahim* και τη νομολογία 10 που ακολούθησε, το δίκαιο της ανάγκης, έχει ως λόγο την υποστήλωση της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών και όχι τον υπερφαλαγγισμό του Συντάγματος. Τα μέτρα τα οποία λαμβάνονται βάσει του δικαίου της ανάγκης έχουν εξ ορισμού προσωρινό χαρακτήρα, συνταυτίζονται 15 με τη χρονική διάρκεια της έκρυθμης κατάστασης και έχουν ως αντικείμενο την πλήρωση του κενού στη λειτουργία των συνταγματικών θεσμών που δημιουργείται από τις εξαιρετικές περιστάσεις. Έπεται ότι τα μέτρα που λαμβάνονται πρέπει να επιβάλλονται από την προκύψασα 20 ανάγκη, ν' αντιστοιχούν και να είναι ανάλογα μ' αυτή.

Σειρά μεταγενέστερων αποφάσεων του Ανωτάτου Δικαστηρίου τονίζει ότι τα μέτρα που λαμβάνονται πρέπει να συσχετίζονται με την ανάγκη και να έχουν ως αντικείμενο την αντιμετώπιση της. (Βλ. *Ioannis Iosif v. Cyprus Telecommunications Authority* (1970) 3 C.L.R., 225, *Rita Messaritou v. The Cyprus Broadcasting Corporation* (1972) 3 C.L.R., 100, και *D. Theodorides & Others v. S. Ploussiou* (1976) 3 C.L.R., 319). 25

Οι εξαιρετικές περιστάσεις που δημιουργήθηκαν από 30 τα γεγονότα του 1963-1964 επιτάθηκαν και προσέλαβαν μορφή άμεσης επιβουλής κατά του κυπριακού κράτους ως αποτέλεσμα των τραγικών γεγονότων του 1974 και ιδιαίτερα της εισβολής, της κατάληψης μεγάλου τμήματος του εδάφους της Δημοκρατίας από τον Τούρκικο στρατό, και 35 του επακόλουθου εκτοπισμού μεγάλου τμήματος του λαού

της Κύπρου. Η θεώρηση των μέτρων που λήφθηκαν για την περίσωση της έννομης τάξης και την εξισορρόπηση των τρωθέντων δικαιωμάτων των εκτοπισθέντων και παθόντων με τις υποχρεώσεις τους αποτέλεσε το αντικείμενο της απόφασης της ολομέλειας στην *Aloupas v. National Bank* (1983) 1 C.L.R., 55. Κρίθηκε ότι τα μέτρα που λήφθηκαν για την ανακούφιση των πληγέντων οφειλετών 5 10 15 20 25

εδικαιολογούνται από την ανάγκη που επέβαλε τη θέσπιση του περί Ανακουφίσεως Οφειλετών (Προσωριναί Διατάξεις) Νόμου του 1979 (Ν 24/79) που προέκυψε από την αδυναμία της Πολιτείας να εξασφαλίσει τα δικαιώματα περιουσίας των πληγέντων οπότεν εδικαιολογείτο η εξισορρόπηση της αδυναμίας αυτής με την παροχή προσωρινής ανακούφισης από την εκπλήρωση των συμβατικών και άλλων υποχρεώσεων τους. Τα μέτρα που λήφθηκαν είχαν εξωσυνταγματικό χαρακτήρα, προσωρινή διάρκεια, και όπως υπογραμμίζεται στην απόφαση του δικαστηρίου, ήταν ανάλογα με την ανάγκη που απέβλεπαν να αντιμετωπίσουν. Συνάγεται από την *Aloupas* ότι το δίκαιο της ανάγκης αποτελεί εξαιρετικό μέτρο υποκείμενο σε δικαστικό έλεγχο προς το σκοπό διαπίστωσης της ύπαρξης της ανάγκης και της αντιστοιχίας των μέτρων που λαμβάνονται για την αντιμετώπιση της. Το δίκαιο της ανάγκης συνιστά μέτρο αυτοσυντήρησης του κράτους μέχρι την αποκατάσταση της ομαλότητας.

Τα μέτρα που υιοθετούνται βάσει του δικαίου της ανάγκης πρέπει να συνάδουν με τα συνταγματικά θέσμια. Στην *Republic v. Louca & Others* (1984) 3 C.L.R., 241, τονίστηκε ότι τα όργανα που συστήνονται βάσει του δικαίου 30 35

της ανάγκης για την αποκατάσταση της λειτουργικότητας συλλογικών οργάνων όπως η Επιτροπή Δημόσιας Υπηρεσίας, πρέπει να τηρούν τα συνταγματικά θέσμια και να λειτουργούν σύμφωνα με αυτά. Στις Πρωτογενείς Εναρκτήριοις Αιτήσεις 1/91 και 2/91, *Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας ν. Αρτεμίου και Άλλου* (ανωτέρω), τονίστηκε ότι οι εξουσίες και αρμοδιότητες του Ανωτάτου Δικαστηρίου που συστάθηκε βάσει του Ν 33/64 είναι εκείνες που παρέχονται στη Δικαστική εξουσία βάσει του Μέρους

Χ του Συντάγματος.

Στην περίπτωση του Άρθρου 156 του Συντάγματος επειδή κατέστη αδύνατη η σύσταση του Δικαστηρίου που προβλέπει λόγω των εξαιρετικών γεγονότων που προηγήθηκαν και τελικά οδήγησαν στη θέσπιση του Ν 33/64 5 (όπως περιγράφονται στην υπόθεση *Ibrahim*), κρίθηκε ότι τόσο οι πρόνοιες του όσο και οι πρόνοιες του Άρθρου 20 (1) του περί Δικαστηρίων Νόμου του 1960 (Ν 14/60) που βασιζονται σ' αυτό κατέστησαν ανενεργές και συνεπώς το κενό πληρώθηκε αναγκαστικά με την εφαρμογή των υπο- 10 λοίπων προνοιών του Ν 14/60 προς εξασφάλιση της απονομής της δικαιοσύνης. (*Republic of Cyprus v. Andreas Evangelou Liassis* (1973) 2 C.L.R., 283, *The Republic v. Nicolaos Sampson* (1977) 2 C.L.R., 1).

Εξάλλου στην *Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων*, (Αναφορά 11/85) (1985) 3 Α.Α.Δ., 2202, 2213, κρίθηκε ότι δεν είναι παραδεκτή η επίκληση του δικαίου της ανάγκης για τη θεσμοθέτηση κανόνων για τη λειτουργία του πολιτεύματος άλλων από εκείνους που θέτει το Σύνταγμα. Για το λόγο αυτό κρίθηκε αντισυνταγματικός ο περί της Κατ' Ανάγκην Προκήρυξης Πρόωρης Εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας (Ειδικός) Νόμος του 1985, ο οποίος σκοπούσε στη ρύθμιση της διεξαγωγής πρόωρων Προεδρικών Εκλογών, εφόσον το θέμα ρυθμίζεται 20 εξαντλητικά από τα Άρθρα 40, 43.1, 43.3 και 44 του Συντάγματος. Για παρόμοιους λόγους απορρίφθηκε στην *Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων* (Αναφορά 12/85) (1985) 3 Α.Α.Δ., 2224, 2231 ως αντισυνταγματικός και ο περί της Παροχής Δικαιώματος Ψήφου στους Συμπληρώσαντες το Δέκατο Όγδοο Έτος της Ηλικίας τους (Προσωρινές Διατάξεις) Νόμος του 1985, νοουμένου ότι η ηλικία των εκλογέων στις βουλευτικές εκλογές καθορίζεται στο 21ο έτος της ηλικίας από το άρθρο 63 του Συντάγματος. (Βλ. επίσης *Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων* (Αναφορά 4/90, 35 εκδόθηκε στις 15/3/1991)).

Εφόσον διαπιστώνεται η ύπαρξη ανάγκης, οι εξουσίες

που παρέχονται από το Σύνταγμα ασκούνται γενικά προς αντιμετώπιση του κενού που δημιουργείται στην οργανική λειτουργία του κράτους. (Βλ. *Πολύκαρπος Ιωαννίδης ν. Αστυνομίας* (1973) 2 C.L.R., 125).

5 Στο σύγγραμμα του καθηγητή de Smith, *Constitutional and Administrative Law*, 5th Ed., σελ. 80-81, σημειώνεται ότι η Κύπρος δεν είναι η μόνη χώρα της Κοινοπολιτείας όπου προέκυψε ανάγκη για την εξασφάλιση της λειτουργίας του κράτους με βάση το δίκαιο της ανάγκης. Κύρια
10 γνωρίσματα του δικαίου της ανάγκης, τονίζει ο συγγραφέας, είναι η αναλογικότητα μεταξύ των μέτρων που λαμβάνονται και του κακού του οποίου επιδιώκεται η αποτροπή, και ο μεταβατικός τους χαρακτήρας (essentially a transient phenomenon).

15 Η επιχειρηματολογία των δικηγόρων της Βουλής σε σχέση με τη θεμελίωση του Ν 95/89 στο δίκαιο της ανάγκης συνοψίζεται ως εξής:

Η αναθεωρητική λειτουργία του νομοθετικού σώματος που διασφαλίζεται από το άρθρο 182.3 αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των αρμοδιοτήτων της Βουλής. Η ηθελημένη και συνεχιζόμενη απουσία των Τούρκων από τις συνεδρίες του σώματος θεμελιώνει την ανάγκη για την άσκηση των εξουσιών που παρέχονται από το Άρθρο 182.3 στην απουσία των Τούρκων. Κατ' ανάλογο τρόπο, έχει θεσπιστεί νομοθεσία για τους δήμους και τους προϋπολογισμούς στην απουσία των Τούρκων παρά τις διατάξεις του Άρθρου 78.2 του Συντάγματος.

20 Διαξενκτικά, εισηγήθηκαν ότι επέστη ο χρόνος για τη διεύρυνση της δικαιοδοτικής βάσης του δικαίου της ανάγκης προς αποκατάσταση της λειτουργίας του νομοθετικού σώματος σ' ολόκληρο το συνταγματικό πεδίο των εξουσιών του. Με την αναγνώριση του δικαιώματος άσκησης της αναθεωρητικής λειτουργίας της Βουλής θα επέλθει και η αναγκαία εξίσωση της νομοθετικής με τις άλλες
30 δυο (εκτελεστική και δικαστική) εξουσίες της Πολιτείας στις οποίες παρέχεται η ευχέρεια λειτουργίας στην απου-

σία των Τούρκων σ' όλη την έκταση των συνταγματικών τους αρμοδιοτήτων. Εξάλλου, η ανάγκη την οποία επικαλείται η Βουλή στο προοίμιο του Ν 95/89 για τον εκσυγχρονισμό του δικαίου και την εκπλήρωση των υποχρεώσεων της Δημοκρατίας που απορρέουν από διεθνείς συμβάσεις και συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης δημιουργούν αφεαυτών ανάγκη για την άσκηση της αναθεωρητικής λειτουργίας που παρέχεται από το Άρθρο 182.3 του Συντάγματος.

Ανάλογες θέσεις προς εκείνες της Βουλής υποστηρίχθηκαν και από το Γενικό και Βοηθό Γενικό Εισαγγελέα.

Αντίθετα, οι αιτητές υπέβαλαν ότι η τροποποίηση του Συντάγματος αποτελεί αντινομία προς το δίκαιο της ανάγκης και γι' αυτό δεν μπορεί να βρεί έρεισμα στις αρχές του. Το δίκαιο της ανάγκης αποτελεί μέσο για τη διάσωση της συνταγματικής τάξης, όπως προσδιορίζεται με τη λήψη προσωρινών μέτρων για όσο χρόνο οι εξαιρετικές περιστάσεις αποκλείουν τη λειτουργία των συνταγματικών θεσμών. Η τροποποίηση του Συντάγματος αποτελεί μόνιμο μέτρο που σκοπεί στην αναδιάρθρωση του Συντάγματος και όχι στην υποστήλωση του. Οι αιτητές επίσης αμφισβήτησαν την ύπαρξη ανάγκης λόγω διεθνών ή άλλων υποχρεώσεων τροποποίησης του Άρθρου 111 και επέσυραν την προσοχή μας στις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στις υποθέσεις *Johnston* (Series A Vol. 112, 18/12/86) και *Rees* (Series A Vol. 106, 17/10/86), όπου αποφασίστηκε ότι η Ευρωπαϊκή Συνθήκη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (που κυρώθηκε με τον Ν 39/62) δεν κατοχυρώνει δικαίωμα διαζυγίου.

(γ) Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ.

Οι δικηγόροι της Βουλής υποστήριξαν ότι στην επίλυση του εγερθέντος θέματος δεν πρέπει να παραγνωρισθεί η κυπριακή πραγματικότητα, γεγονός που θα οδηγήσει στην καθήλωση της ζωτικότητας των δικαιοτικών θεσμών. Οι Τούρκοι, τόνισαν οι δικηγόροι της Βουλής, όχι μόνο απέ-

χουν από τη λειτουργία του κράτους τα τελευταία 28 χρόνια, αλλά και αμφισβητούν την υπόσταση του και αντιμάχονται την ύπαρξη του. Η στέρηση από τη Βουλή της εξουσίας για τροποποίηση του Συντάγματος και εκσυγχρονισμό του δικαίου θα συνιστούσε επιβράβευση της προσπάθειας των Τούρκων να υπονομεύσουν την Κυπριακή Πολιτεία. Η θέση των δικηγόρων της Βουλής είναι ότι εφόσον διαπιστώνεται η απουσία των Τούρκων θεμελιώνεται η ανάγκη για την άσκηση της εξουσίας για τροποποίηση του Συντάγματος (μη θεμελιωδών προνοιών) οποτεδήποτε το εγκρίνει η πλειοψηφία των δυο τρίτων των Ελλήνων βουλευτών. Εφόσον οι Τούρκοι απέχουν από τα όργανα του κράτους, δημιουργείται εξ αντικειμένου η ανάγκη για τροποποίηση του Συντάγματος, οποτεδήποτε κριθεί επιθυμητό, χωρίς τη συμμετοχή τους. Έπεται ότι δεν είναι απαραίτητη η ύπαρξη συγκεκριμένης ανάγκης για την άσκηση της αναθεωρητικής λειτουργίας που προβλέπει το Σύνταγμα. Πρέπει να επισημάνουμε ότι η ανάγκη που επικαλέστηκαν οι δικηγόροι της Βουλής δεν είναι εκείνη που διαπιστώνεται στο προοίμιο του Ν 95/89 στην οποία θεμελιώνεται η τροποποίηση του Συντάγματος.

Άλλη πραγματικότητα που δεν πρέπει να παραγνωριστεί, τόνισαν οι δικηγόροι της Βουλής, από το Ανώτατο Δικαστήριο είναι εκείνη που ανέκυψε από τη λειτουργία του Οικογενειακού Δικαστηρίου με τη θέσπιση του Ν 23/90, καθώς και τα δικαιώματα και υποχρεώσεις που έχουν προκύψει από τις αποφάσεις του. Οι φόβοι εξάλλου ότι η τροποποίηση του Συντάγματος από τους Έλληνες βουλευτές στην απουσία των Τούρκων θα εξασθενήσει την υπόσταση της Κυπριακής Πολιτείας και τη διεθνή οντότητα της, επίσης ανέφεραν οι δικηγόροι της Βουλής, είναι υποθετικοί και στην ουσία ανύπαρκτοι. Η Κυπριακή Πολιτεία τυγχάνει διεθνούς αναγνώρισης σ' όλους τους τομείς. Η διάρθρωση του ημεδαπού δικαίου αποτελεί, όπως τόνισαν, εσωτερικό θέμα στο οποίο δε μπορεί να έχει λόγο η διεθνής κοινότητα.

Αντίθετα, οι αιτητές υποστήριξαν ότι το κυπριακό κρά-

τος θεμελιώνεται στο Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, η τροποποίηση του οποίου ενέχει τεράστιους κινδύνους για τη διεθνή υπόσταση της Κυπριακής Δημοκρατίας και την εκπροσώπηση της στο εξωτερικό. Η σπουδαιότητα που ενέχει η διασφάλιση του Συντάγματος και το ανέφικτο της τροποποίησης του με βάση το δίκαιο της ανάγκης για την υπόσταση της Κυπριακής Πολιτείας και της αναγνώρισης της στο εξωτερικό, διατυπώνονται με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο από την Κυπριακή Κυβέρνηση σε έγγραφο που υπέβαλε στην Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων του Αγγλικού Κοινοβουλίου την 18/3/1987 στο οποίο μας παρέπεμψαν οι αιτητές. Το πιο κάτω απόσπασμα από το έγγραφο της Κυπριακής Κυβέρνησης είναι χαρακτηριστικό, όπως εισηγήθηκε ο κ. Χρυσόστομίδης, της σπουδαιότητας που αποδίδεται στη μη τροποποίηση του Συντάγματος ενόσω διαρκεί η έκρυθμη κατάσταση:-

"1.8 Under the municipal Constitutional Law of the Republic, as elaborated in the Ibrahim Case - a judgment accepted by the Turkish Cypriot judges - the Government of the Republic functioned and could continue to function lawfully in terms of the doctrine of necessity. Always acting within the limits of this doctrine and the 1960 Constitution and operating in accordance with its laws, the Government's acts and decisions have had full constitutionality.

1.9 It should be added that the Supreme Court of Cyprus too ruled that the Constitution cannot be amended in terms of the law of necessity. In 1986 it ruled that a proposed constitutional amendment seeking to enfranchise 18-year-old and to amend the provision relating to by-elections contravened Articles 63, 66 and 82.3 of the Constitution and was inconsistent with Article 179 of the Constitution.

2. APPLICATION OF THE DOCTRINE OF NECESSITY IN REGARD TO THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF CYPRUS.

2.1 Because of the renunciation in late 1963 of public office by Turkish public representatives and public servants, combined with an attempt by them to set up alternative governmental institutions against the background of repeated threats of invasion by Turkey, it became necessary to make provision for the basic functions of the State to be discharged properly. The Executive, the Legislative and the Judicial organs could not come to a standstill because the Turkish Cypriots refused to participate.

2.2 Each measure has been - and must be - strictly proportioned to the exigencies of the situation in accordance with the doctrine of necessity, a legal doctrine impliedly part of the constitutions of civilised states and recognised inter alia by France, Greece, the United Kingdom, the United States of America, Nigeria, Pakistan and, most recently, Canada, and other jurisdictions where in extreme political crisis the express provisions of the Constitution, if literally applied, would have rendered the State impotent and have caused its destruction.

2.3 It should be stressed that in no case has the doctrine of necessity been applied to amend the Constitution which has remained intact. In fact, as already stated in paragraph 1.9 above, the Supreme Court has ruled that the Constitution cannot be amended in terms of the law of necessity."

Σε ελληνική μετάφραση:-

"1.8 Κάτω από το Σύνταγμα της Δημοκρατίας, όπως επεξηγήθηκε στην υπόθεση Ιμπραχίμ - απόφαση την οποία αποδέχθηκαν οι Τουρκοκύπριοι δικαστές - η Κυβέρνηση της Δημοκρατίας λειτούργησε και μπορούσε να συνεχίσει να λειτουργεί έννομα, σύμφωνα με το δίκαιο της ανάγκης. Ενεργώντας πάντοτε μέσα στα πλαίσια του αξιώματος αυτού και του Συντάγματος του 1960 και λειτουργώντας σύμφωνα με τους νόμους, οι

πράξεις και αποφάσεις της Κυβέρνησης ήσαν απόλυτα συνταγματικές.

1.9 Θα πρέπει να σημειωθεί ότι και το Ανώτατο Δικαστήριο της Κύπρου αποφάνθηκε ότι το Σύνταγμα δεν μπορεί να τροποποιηθεί με έρεισμα το δίκαιο της ανάγκης. Το 1986 (το Ανώτατο Δικαστήριο) γνωμάτευσε ότι η προτεινόμενη συνταγματική τροποποίηση, που αποσκοπούσε στο να δώσει δικαίωμα ψήφου σε πρόσωπα που έχουν συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας τους και να τροποποιήσει την πρόνοια που αφορά τις αναπληρωματικές εκλογές, βρισκόταν σε αντίθεση με τα Άρθρα 63, 66 και 82.3 του Συντάγματος και ήταν ασύμφωνη με το άρθρο 179 του Συντάγματος.

2. ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΗΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΤΟΥ 1960.

2.1 Λόγω της αποκήρυξης, κατά το τέλος του 1963, από τους Τούρκους βουλευτές και δημόσιους λειτουργούς, του δημοσίου λειτουργήματος τους σε συνάρτηση με την προσπάθειά τους να καθιερύσουν εναλλακτικά κυβερνητικά όργανα, κάτω από επανειλημμένες απειλές για εισβολή από την Τουρκία, ήτο αναγκαία η θέσπιση προνοιών που να διασφαλίζουν την ομαλή λειτουργία των βασικών μηχανισμών του Κράτους. Τα Εκτελεστικά, Νομοθετικά και Δικαστικά όργανα δεν μπορούσαν να παραλύσουν λόγω της άρνησης των Τουρκοκυπρίων να συμμετάσχουν.

2.2 Κάθε μέτρο είναι - και πρέπει να είναι - αυστηρά ανάλογο με την ανάγκη της κάθε περίπτωσης που επιδιώκει να θεραπεύσει, σύμφωνα με το δίκαιο της ανάγκης, νομικό αξίωμα το οποίο εξυπακούεται ως μέρος των συνταγμάτων των πολιτισμένων κρατών και το οποίο αναγνωρίστηκε μεταξύ άλλων από τη Γαλλία, Ελλάδα, Ηνωμένο Βασίλειο, Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, Νιγηρία, Πακιστάν, και πολύ πρόσφατα, τον Καναδά, και άλλες δικαιοδοσίες όπου στις περιπτώσεις

οξείας πολιτικής κρίσης, εάν οι ρητές πρόνοιες του Συντάγματος εφαρμόζοντο κατά γράμμα, θα καθιστούσαν το Κράτος ανίκανο να λειτουργήσει και θα επέφεραν την καταστροφή του.

- 5 2.3 Θα πρέπει να τονιστεί ότι σε καμιά περίπτωση το δίκαιο της ανάγκης δεν εφαρμόστηκε για να τροποποιήσει το Σύνταγμα το οποίο παρέμεινε άθικτο. Κατ' ακρίβεια, όπως ήδη σημειώθηκε στην παράγραφο 1.9 ανωτέρω, το Ανώτατο Δικαστήριο γνωμάτευσε ότι το
- 10 Σύνταγμα δεν μπορεί να τροποποιηθεί με προσφυγή στο δίκαιο της ανάγκης."

Η δήλωση η οποία έγινε μετά την έρευνα για την Κύπρο από την Αγγλίδα Υφυπουργό Εξωτερικών, Βαρώνη Young, "We have not accepted that the Constitution is

15 not still in force" ("Δεν έχουμε αποδεχθεί ότι το Σύνταγμα δε συνεχίζει να ισχύει"), υπογραμμίζει, όπως εισηγήθηκε ο κ. Χρυσοστομίδης, τους κινδύνους που ενέχει η μονομερής τροποποίηση του Συντάγματος για τη διεθνή αναγνώριση της Κύπρου, αφενός, και τη σημασία τήρησης του Συ

20 ντάγματος για την ακεραιότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας, αφετέρου.

Οι κίνδυνοι για την υπόσταση του κυπριακού κράτους από την τροποποίηση του Συντάγματος, υπέβαλαν οι αι

25 τητές, είναι μεγάλοι και ορατοί. Η νομική βάση της Πολιτείας της Κύπρου, ισχυρίστηκαν, θα τεθεί σε σοβαρή δοκιμασία με απρόβλεπτες συνέπειες για το μέλλον της χώρας.

Μετά από την ανάλυση της νομολογίας του Ανωτάτου Δικαστηρίου που σχετίζεται άμεσα με τα επίδικα θέματα, των αρχών που θεμελιώνουν και διέπουν το δίκαιο της

30 ανάγκης, και τη σύννοψη των θέσεων των μερών, θα προχωρήσουμε στην επίλυση των εγειρόμενων θεμάτων.

Το πρώτο κατά λογική σειρά θέμα που πρέπει να αποφασιστεί είναι αν συντρέχουν λόγοι οι οποίοι να δικαιολογούν ή επιβάλλουν απόκλιση από την απόφαση του

35 Ανωτάτου Δικαστηρίου στην Αναφορά 1/86 όπως ο λόγος

της διασαφηνίστηκε και με την απόφαση της ολομέλειας στην Αίτηση 3/89. Στην απόφαση της ολομέλειας του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην *Republic v. Demetrios Demetriades* (1977) 3 C.L.R., 213, διακηρύσσεται η σπουδαιότητα του δικαστικού προηγούμενου και η σημασία 5 του για τη βεβαιότητα περί το δίκαιο.

Τα περιθώρια και προϋποθέσεις για απόκλιση από προηγούμενες αποφάσεις της ολομέλειας του Ανωτάτου Δικαστηρίου είναι ανάλογες με εκείνες που παρέχονται στη Δικαστική Επιτροπή της Βουλής των Λόρδων να απο- 10 κλίνει από προηγούμενες αποφάσεις της που περιέχονται στη διακήρυξη του 1966, (1966) 3 All E.R., 77. Στο προοίμιο της Διακήρυξης Πρακτικής επαναβεβαιώνεται η προσήλωση στο δικαστικό προηγούμενο ως το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομείται το δίκαιο και προσδιορίζεται η 15 εφαρμογή του σε συγκεκριμένους τομείς. Προηγούμενες αποφάσεις του δικαστηρίου θεωρούνται κατά κανόνα δεσμευτικές. Μόνο λόγοι κεφαλαιώδους σημασίας, όπως η ουσιαστική μεταβολή των περιστάσεων στις οποίες εδράζεται αρχή δικαίου, μπορεί να δικαιολογήσουν απόκλιση 20 από το λόγο προηγούμενης απόφασης του δικαστηρίου. (*Fitzleet Estates Ltd v. Cherry* (1977) 3 All E.R., 996, (H.L.) - Βλ. επίσης *Bremer Vulkan v. South India Shipping* (1981) 1 All E.R., 289, *Paal Wilson & Co v. Blumenthal* (1983) 1 All E.R., 34, *Food Corp of India v. Antclizo Shipping* (1988) 25 2 All E.R., 513). Ευχέρεια για απόκλιση παρέχεται και όταν κριθεί ότι προηγούμενη απόφαση βασίζεται σε αδιαμφισβήτητα εσφαλμένη αρχή δικαίου ή οδηγεί σε καταφανώς άδικα αποτελέσματα. (*O' Brien v. Robinson* (1973) 1 All E.R., 583, (H.L.)). 30

Διαπιστώνουμε ότι δε συντρέχει κανένας λόγος που να δικαιολογεί απόκλιση ή απομάκρυνση από την απόφαση στην Αναφορά 1/86. Αναλυτικότερα,

(α) Δε σημειώθηκε καμιά αξιόλογη μεταβολή στις περιστάσεις της Κύπρου μεταξύ 1986 που εκδόθηκε η απόφαση 35 στην Αναφορά 1/86 και του χρόνου που θεσπίστηκε ο Ν 95/89. Αντίθετα, οι συνθήκες παρέμειναν ουσιαστικά οι

ίδιες.

- (β) Η Αναφορά 1/86 βασίζεται σε ορθή εκτίμηση του δικαίου της ανάγκης όπως συνάγεται από την ανάλυση των αρχών του σε προηγούμενο κεφάλαιο της απόφασης μας.
- 5 Το δίκαιο της ανάγκης έχει ως λόγο την υποστήλωση και όχι την προσπέλαση του Συντάγματος και της έννομης τάξης που σκοπεύει να κατοχυρώσει. Εάν παρεχόταν δυνατότητα τροποποίησης του Συντάγματος χωρίς τη θετική ψήφο των δύο τρίτων των Τούρκων βουλευτών, όπως
- 10 προβλέπει το Άρθρο 182.3, τότε ολόκληρο το οικοδόμημα του δικαίου της ανάγκης που στηλώθηκε στην Κύπρο μετά το 1964 θα κατέρρεε εφόσον θα ήταν επιβλητική η αναδιάρθρωση του Συντάγματος ώστε το πολίτευμα να λειτουργεί χωρίς τους Τούρκους. Η πρωταρχική ανάγκη που νομιμοποιεί την επίκληση του δικαίου της ανάγκης είναι αυτή
- 15 τούτη η αδυναμία τροποποίησης του Συντάγματος. Αυτή η αδυναμία είναι ουσιαστικά η γενεσιουργός αιτία για προσφυγή στο δίκαιο της ανάγκης με στόχο τη δημιουργία υποκατάστατου, με μορφή και έκταση ανάλογη με τη δημιουργηθείσα ανάγκη για να καταστεί δυνατή προσωρινά η λειτουργία του κράτους μέχρι την αποκατάσταση της συνταγματικής τάξης. Στην *Ibrahim* εγκρίθηκε ο Ν 33/64 ως μέτρο δικαιολογημένο από την ανάγκη που προέκυψε χωρίς να αμβλυνθούν οι συνταγματικές διατάξεις για τη
- 25 σύσταση των δυο Ανωτάτων Δικαστηρίων που προβλέπει το Σύνταγμα. Όπως επισημαίνει ο Δικαστής Τριανταφυλλίδης (όπως ήταν τότε) στην απόφαση του, ο Ν 33/64 δεν καταργεί ούτε το "Supreme Constitutional Court" ούτε το "High Court", αλλά απλώς προβλέπει για τη συνέχιση της
- 30 άσκησης των δικαιοδοσιών τους, λειτουργία που κατέστη αδύνατη λόγω των γεγονότων του 1963-1964 (σελ. 228 - τελευταία παράγραφος). Αντίθετα με τις διατάξεις του Άρθρου 78 του Συντάγματος, το Άρθρο 182.3 δε συναρτά την τροποποίηση του Συντάγματος με τη θετική ψήφο των
- 35 παρευρισκομένων στη συνεδρία του σώματος Τούρκων βουλευτών αλλά με τη θετική ψήφο των δύο τρίτων του συνόλου των Τούρκων βουλευτών.

(γ) Όπως φαίνεται από την Αναφορά 1/86 υποβλήθηκαν και σ' εκείνη την υπόθεση εισηγήσεις, όπως και στην παρούσα, για την ανάγκη εξασφάλισης της αναθεωρητικής λειτουργίας της Βουλής στην απουσία των Τούρκων οι οποίες δεν έγιναν αποδεκτές. Ότι καλούμεθα ν' απαντήσουμε σήμερα έχει απαντηθεί στην Αναφορά 1/86 και επεξηγηθεί στην Αίτηση 3/89. 5

Το επόμενο θέμα που θα εξετάσουμε είναι εάν διαπιστώνονται λόγοι που δικαιολογούν τον επαναπροσδιορισμό των αρχών του δικαίου της ανάγκης και του πλαισίου εφαρμογής του στην Κύπρο ενόψει της μακράς παράτασης της έκρυθμης κατάστασης που οδήγησε στην καθιέρωση του πλαισίου και αρχών του στην *Ibrahim*. 10

Αποδοχή των εισηγήσεων των δικηγόρων της Βουλής, του Γενικού Εισαγγελέα και του Βοηθού Γενικού Εισαγγελέα οδηγεί αναπόφευκτα σε απομάκρυνση από το Σύνταγμα του 1960 και αναγνώριση δικαιώματος ανασύνταξης και αναδιάρθρωσης του Κυπριακού Συντάγματος χωρίς τη συμμετοχή των Τούρκων βουλευτών. Η θέση αυτή δεν ευρίσκει κανένα έρεισμα στο δίκαιο της ανάγκης αλλά αποτελεί αντινομία προς αυτό. Το Σύνταγμα αποτελεί μέτρο μόνιμο με διαχρονική προοπτική ενώ μέτρα που εδράζονται στο δίκαιο της ανάγκης έχουν εξ ορισμού προσωρινό χαρακτήρα αλληλένδετο με τη διάρκεια των εξαιρετικών περιστάσεων που δημιουργούν την ανάγκη για την επίκληση του. Τροποποίηση του Συντάγματος έξω από τα αυστηρά πλαίσια του Άρθρου 182.3 συνεπάγεται αναμόρφωση του συνταγματικού καθεστώτος της Κύπρου και αυτή είναι η ουσία του θέματος που αντιμετωπίζεται σ' αυτή την υπόθεση. 15
20
25
30

Πρέπει να διευκρινήσουμε ότι οι εισηγήσεις των δικηγόρων της Βουλής για τη δυνατότητα τροποποίησης του Συντάγματος χωρίς τη συμμετοχή των Τούρκων βουλευτών ανάγονται στη σφαίρα του δικαίου και δεν αντανakλούν τη βούληση της Βουλής των Αντιπροσώπων όπως αυτή κατοπτρίζεται στο προοίμιο του Ν 95/89. Όπως προκύπτει από το προοίμιο, έρεισμα για την τροποποίηση του 35

5 Συντάγματος αντλείται αποκλειστικά από την ερμηνεία της απόφασης του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην Αναφορά 1/86 και εδράζεται στην πεποίθηση ότι είναι νομικά επι-
 10 κτή, βάσει του δικαίου της ανάγκης, η τροποποίηση των προνοιών του Συντάγματος που αφορούν μόνο την ελλη-
 νική κοινότητα χωρίς τη συμμετοχή και θετική ψήφο των Τούρκων Βουλευτών. Η αναμόρφωση των συνταγματικών
 15 διατάξεων που διέπουν τον προσωπικό θεσμό των μελών της ελληνικής κοινότητας προϋποθέτει δυνατότητα τροπο-
 ποίησης του Συντάγματος από τους Έλληνες βουλευτές και συναρτάται αποκλειστικά με αυτή. Για τους λόγους
 που έχουμε εξηγήσει, η υπόθεση στην οποία προέβη η Βουλή, ότι είναι νομικά επικτή η τροποποίηση του Συ-
 ντάγματος, βασίζεται σε εσφαλμένη ερμηνεία της Αναφο-
 20 ράς 1/86. Με τη διαπίστωση του σφάλματος καταρρίπτε-
 25 ται και η βάση στην οποία στηρίχθηκε η Βουλή για την τροποποίηση του Άρθρου 111 του Συντάγματος.

Η θέση ότι μόνο η νομοθετική από τις τρεις εξουσίες στερείται αρμοδιοτήτων που τις παρέχει το Σύνταγμα και
 20 επομένως μειονεκτεί έναντι των άλλων εξουσιών, δεν ευ-
 σταθεί. Και οι τρεις εξουσίες ασκούν αντίστοιχα τη νομο-
 θετική, εκτελεστική και δικαστική λειτουργία που καθορί-
 ζεται στο Σύνταγμα, με έρεισμα το δίκαιο της ανάγκης και
 25 σκοπό τη διασφάλιση της συνταγματικής τάξης. Η μονο-
 μερής τροποποίηση του Συντάγματος δεν μπορεί να ανεύ-
 ρει έρεισμα στο δίκαιο της ανάγκης εφόσον δε σκοπεί
 στην υποστήλωση της λειτουργίας του Συντάγματος λόγω
 της μη συμμετοχής των Τούρκων στα συνταγματικά όργα-
 30 να, αλλά στη μεταβολή του Συντάγματος, οπότε χάνεται
 το αντικείμενο της ανάγκης.

Κατά τη συζήτηση εκφράστηκαν ανησυχίες ότι η λει-
 35 τουργία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων που προβλέπε-
 ται στο Άρθρο 111 πιθανό να μην υπόκειται στο Μέρος ΙΙ
 του Συντάγματος που κατοχυρώνει τα ανθρώπινα δικαιώ-
 ματα. Με την επιφύλαξη ότι το θέμα δεν εγείρεται για
 απόφαση θέλω να επαναλάβω τις παρατηρήσεις μου στην
Αυτοκέφαλη Αγιωτάτη Ορθόδοξος και Αποστολική Εκ-

κλησία της Κύπρου ν. Βουλής των Αντιπροσώπων (Υπόθεση αρ. 515/89, αποφασίστηκε στις 7/2/1990), ότι στην άσκηση των λειτουργιών που προβλέπονται από το Άρθρο 111 οι εκκλησιαστικές αρχές υπόκεινται στον κώδικα ανθρωπίνων δικαιωμάτων που κατοχυρώνει το Σύνταγμα. Ανάλογη θέση υιοθέτησε και ο Δικαστής Νικήτας στην απόφαση του στην ίδια υπόθεση. 5

Το χρονικό διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ της θέσπισης νόμου και της εξέτασης της συνταγματικότητας του από το δικαστήριο δε μεταβάλλει ούτε αλλοιώνει τα κριτήρια βάσει των οποίων κρίνεται. Αυτά είναι σταθερά και αμετάβλητα και εδράζονται στο Σύνταγμα της Κύπρου, τον υπέρτατο νόμο. (Βλ. *Pastellopoulos v. Republic* (1985) 2 C.L.R., 165). 10

Για τους λόγους που έχουμε εκθέσει ο Ν 95/89 κρίνεται 15 αντισυνταγματικός διότι θεσπίστηκε κατ' αντίθεση προς το Άρθρο 182.3 του Συντάγματος και κατ' επέκταση συγκρούεται με τις διατάξεις του Άρθρου 111 του Συντάγματος. Για παρόμοιους λόγους είναι αντισυνταγματικός και ο Ν 23/90 ο οποίος εδράζεται στις διατάξεις του Ν 95/89. 20 Η πιο πάνω διαπίστωση συνθέτει και την απάντηση μας στο νομικό ερώτημα που έχει τεθεί.

ΝΙΚΗΤΑΣ, Δ.: Ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου Α. Λοΐζου και οι δικαστές Πικής, Αρτέμης και Κωνσταντινίδης συμφωνούν με την απόφαση που πρόκειται να εκδώσω. 25

ΝΙΚΗΤΑΣ, Δ.: Η ανάπτυξη της υπό κρίση υπόθεσης από τους δικηγόρους που συμμετείχαν στη διαδικασία υπήρξε βαρυσήμαντη και πολύπλευρη. Εφερε δε στο προσκήνιο - και έθεσε προς επίλυση - ένα πρωταρχικό ερώτημα, δικονομικής μορφής, που αφορά με καίριο τρόπο το δικαιοδοτικό πλαίσιο για άσκηση ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Από την απάντηση που θα δοθεί σ' αυτό κρίνεται η δυνατότητα εξέτασης της ουσίας. 30

Η συνοπτική καταγραφή των εξελίξεων, που οδήγησαν στη μεταβολή του συνταγματικού σκηνικού, θα επιτρέψει 35

να αναδυθεί η πραγματική φύση του προβλήματος. Με
αφορμή τη δίκη τους για διαζύγιο, που εκκρεμεί στο Οικο-
γενειακό Δικαστήριο Λευκωσίας, οι αιτητές πρόβαλαν
κοινή ένσταση δικαιοδοσίας του δικαστηρίου εκείνου. Αμ-
5 φισβητήθηκε η συνταγματικότητα των δύο νομοθετημάτων
που κατέστησαν πραγματικότητα τη λειτουργία του νέου
θεσμού. Πρωτίστως του περί της Πρώτης Τροποποίησης
του Συντάγματος Νόμου αρ. 95/89. Τροποποιώντας το
άρθρ. 111.1 του συντάγματος, ο νόμος αυτός αφαιρέσε
10 από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια την αρμοδιότητα που
ασκούσαν μέχρι τότε στα περισσότερα θέματα προσωπι-
κού θεσμού, μεταξύ των οποίων και τις διαφορές που σχε-
τίζονται με το διαζύγιο.

Συνακόλουθα αμφισβητήθηκε η νομιμότητα της συ-
15 νταγματικότητας του περί Οικογενειακών Δικαστηρίων
Νόμου αρ. 23/90, που ψηφίστηκε μεταγενέστερα και που
έλκει την προέλευση του από το ν. 95/89. Οι αιτητές δεν
αποδέχονται πως τα νέα δικαστήρια, που ιδρύθηκαν με
βάση τις διατάξεις του ν. 23/90, για τη λύση διαφορών οι-
20 κογενειακού δικαίου, όπως προσδιορίζονται στο πρώτο
νομοθέτημα, έχουν έγκυρη συνταγματική καταγωγή.

Το Οικογενειακό Δικαστήριο αρνήθηκε να παραπέμψει
το θέμα. Με την απόφαση του ημερ. 8/7/91 θεώρησε ότι
είχε το ίδιο εξουσία να εκτιμήσει θέματα συνταγματικότη-
25 τας. Η βασική της σκέψη είναι ότι η απόφαση *The*
Attorney-General of the Republic v. Mustafa Ibrahim &
others (1964) C.L.R. 195 εγκαινίασε το διάχυτο έλεγχο που
καθιστά δυνατή την εξέταση τέτοιων θεμάτων απ' όλα τα
δικαστήρια, ανεξάρτητα βαθμού. Και ότι το άρθρ. 144 του
30 συντάγματος, που παρείχε το μηχανισμό για τη διοχέτευ-
ση θεμάτων συνταγματικότητας στο Ανώτατο Συνταγμα-
τικό Δικαστήριο, το οποίον επικαλέστηκαν οι αιτητές,
ατόνησε μετά την απόφαση *Ibrahim*.

Με παρέμβαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου, την οποία
35 προκάλεσαν οι αιτητές και η οποία εκδηλώθηκε με την έκ-
δοση προνομιακών διαταγμάτων κάτω από το άρθρ. 155.4

του συντάγματος, παραπέμφθηκαν όλα τα εγερχθέντα στις δύο αιτήσεις διαζυγίου ζητήματα. Η παραπομπή έγινε κάτω από το άρθρ. 144.1 για να αποφανθεί το δικαστήριο γύρω από τη συνταγματικότητα ή μη των αμφισβητούμενων νόμων με βάση το συνταγματικό γνώμονα που παρέχει το άρθρ. 182, που αφορά την εξουσία της Βουλής των Αντιπροσώπων να αναθεωρεί το ίδιο το σύνταγμα. Το σκεπτικό της απόφασης αναφέρεται συνεπτυγμένα στο εξής απόσπασμα:

"Είναι φανερό από την προηγηθείσα ανάλυση πως 10
το δευτεροβάθμιο Οικογενειακό Δικαστήριο δεν διαθέ-
τει το συνταγματικό στίγμα του Ανώτατου Δικαστη-
ρίου, το οποίο καθιδρύθηκε και λειτουργεί από το 1964
ως το Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας. Τούτο είναι το
μόνο όργανο που είναι αποκλειστικά επιφορτισμένο με 15
την εξέταση και τον έλεγχο της συνταγματικότητας των
νόμων και στο δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας. Έπεται ότι
η πρόσβαση των αιτητών στο Ανώτατο Δικαστήριο με
τη διαδικασία του άρθρ. 144 δεν μπορούσε να αποκλει-
σθεί." 20

Νικολάου & Αλλου (1991) 1 Α.Α.Δ.1045 σελ. 1058.

Ο συνταγματικός νομοθέτης υιοθέτησε τη διάκριση των διατάξεων του συντάγματος σε θεμελιώδεις και μη θεμελιώδεις. Το άρθρ. 182.1 διασφαλίζει το μη αναθεωρήσιμο των διατάξεων που καθορίζονται σαν θεμελιώδεις στο 25 παράρτημα ΙΙΙ. Δεν είναι συνταγματικά επιτρεπτή η τροποποίηση τους. Το άρθρ. 111.1 δεν περιλαμβάνεται στο παράρτημα. Όλοι δέχονται - και είναι ορθό - ότι συγκαταλέγεται στις αναθεωρήσιμες διατάξεις. Η Βουλή των Αντιπροσώπων έχει την αποκλειστική αρμοδιότητα τροπο- 30 ποίησης των διατάξεων που δεν είναι θεμελιώδεις "δια μεταβολής, προσθήκης ή καταργήσεως" (αρθρ. 182.2). Τη διαδικασία αναθεώρησης ρυθμίζει η παράγραφος 3 του ίδιου άρθρου (182.3):

"Διά την ψήφισιν οιουδήποτε νόμου περί τροποποιή- 35
σεως απαιτείται πλειοψηφία περιλαμβάνουσα τουλάχι-

στον τα δύο τρίτα του όλου αριθμού των εις την ελληνικήν κοινότητα ανηκόντων βουλευτών και τουλάχιστον τα δύο τρίτα του όλου αριθμού των εις την τουρκικήν κοινότητα ανηκόντων βουλευτών."

- 5 Έτσι, προκειμένου να συντελεσθεί η αναθεωρητική διαδικασία, χρησιμοποιείται η συνήθης διαδικασία νομοθέτησης υπό τη σταθερή και αμετάβλητη προϋπόθεση της αυξημένης και χωριστής πλειοψηφίας των δύο τρίτων των βουλευτών κάθε κοινότητας. Ο υπό κρίση νόμος αρ. 85/89
- 10 ψηφίστηκε και τελειοποιήθηκε με την απαιτούμενη πλειοψηφία των Ελλήνων Βουλευτών μόνον.

- Προβλήθηκε η άποψη ότι η διαδικασία παραγωγής του νόμου δεν ελέγχεται κατασταλτικά μετά τη ψήφιση του από το νομοθετικό σώμα και τη δημοσίευση του από τον
- 15 Πρόεδρο της Δημοκρατίας, που είναι η περίπτωση εδώ. Εφόσον λοιπόν ο Πρόεδρος δεν άσκησε το δικαίωμα του με βάση το άρθρ. 140 για προληπτικό έλεγχο, που περιλαμβάνει και τον έλεγχο για την τήρηση των τύπων, ο νόμος δεν μπορεί πιά να γίνει αντικείμενο συνταγματικής
- 20 αμφισβήτησης με βάση το άρθρ. 144.1. Τούτο νομιμοποιεί μόνο τον κατασταλτικό έλεγχο.

Βασικά η εισήγηση στηρίχθηκε στην παρακάτω περικοπή από το έργο του Δ. Θ. Τσάτσου "Συνταγματικό Δίκαιο Α" σελ. 191 και 192:

- 25 "Όλα τα δικαστήρια..... ελέγχουν τη λεγόμενη ουσιαστική αντισυνταγματικότητα δηλαδή την αντισυνταγματικότητα του περιεχομένου του νόμου. Αντίθετα δεν ελέγχουν την τυπική αντισυνταγματικότητα, που σημαίνει την τήρηση της συνταγματικά προβλεπόμενης διαδικασίας ψήφισης του νόμου, δηλαδή τα interna corporis θέματα. Στα interna corporis, όμως, δεν εμπίπτουν, και επομένως υπόκεινται στην ελεγκτική εξουσία του δικαστή, τα απαιτούμενα για το κύρος του νόμου εξωτερικά στοιχεία....."

- 35 Έγινε ακόμη παραπομπή στα Πορίσματα του Συμβου-

λίου της Επικρατείας 1929-1959 σελ. 34 ότι τα δικαστήρια "δεν δύνανται να εισέλθουν εις τον έλεγχο της συνδρομής των εσωτερικών τυπικών στοιχείων του νόμου και εις την έρευναν περί της τηρήσεως της διαδικασίας επιψηφίσεως αυτού". 5

Παράλληλα τονίστηκε ότι το αποτέλεσμα του κατασταλτικού ελέγχου δεν είναι η ακύρωση ή κατάργηση του νόμου που κρίθηκε αντισυνταγματικός. Η ισχύς της απόφασης είναι περιορισμένης εμβέλειας γιατί, όπως ρητά ορίζει η παράγραφος 3 του άρθρ. 144, δεσμεύει μόνο τους 10 διαδίκους στη συγκεκριμένη περίπτωση. Είναι αναγκαίο να διαβάσουμε τη διάταξη:

"Η κατά την δευτέραν παράγραφον του παρόντος άρθρου απόφασις του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου δεσμεύει το παραπέμπαν το ζήτημα δικαστήριον και τους εν τη δίκη διαδίκους, εν ή δε περιπτώσει δέχεται ότι ο νόμος ή η απόφασις ή διάταξις τις αυτών είναι αντισυνταγματική, επιφέρει την μη εφαρμογήν μόνον εν τη εκκρεμεί ταύτη δίκη του νόμου τούτου ή της αποφάσεως ή της σχετικής διατάξεως αυτών." 20

Είναι αλήθεια πως όταν ένας νόμος δεν ανταποκρίνεται στο συνταγματικό γνώμονα παύει να ισχύει και δεν εφαρμόζεται στη συγκεκριμένη περίπτωση που ο δικαστής δέχεται την αντισυνταγματικότητα του. Στο σύστημα μας ο διάχυτος έλεγχος που, σύμφωνα με τη νομολογία, είναι 25 δυνατό να συνυπάρχει με το είδος ελέγχου που είχε εισάξει το άρθρ. 144.1 (Αίτηση 145/91 Αναφορικά με την αίτηση της *Ναυσικάς Νικολάου & Αλλου, ανωτέρω και Παύλου & Αλλοι ν. Παύλου* (1964) Α.Α.Δ. 377), μπορεί να οδηγήσει σε αντίθετη απόφαση σε άλλη υπόθεση, δηλαδή, 30 ότι ο ίδιος νόμος ή η ίδια διάταξη του είναι συνταγματικά άτρωτη.

Όμως η βεβαιότητα της συνταγματικής τάξης δεν κινδυνεύει από την τυχόν έκδοση αντιφατικών αποφάσεων. Σε περίπτωση που το Ανώτατο Δικαστήριο, σε διαδικασία 35 κάτω από το άρθρ. 144, διαπιστώνει αντισυνταγματικότη-

- τα νόμου η αρχή της δεσμευτικότητας των δικαστικών αποφάσεων (*stare decisis*) επιβάλλει συμμόρφωση όλων των άλλων δικαστηρίων στην απόφαση του. Κανένα άλλο δικαστήριο δεν μπορεί να λύσει διαφορετικά το ζήτημα.
- 5 Στην ουσία η απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου ενεργεί *erga omnes*.

- Το θέμα της εξέτασης του ελέγχου της τυπικής συνταγματικότητας νόμου πραγματεύεται ο τέως αντιπρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας Απ. Παπαλάμπρου σε δύο
- 10 εμβριθείς μελέτες του στη νομική επιθεώρηση "Το Σύνταγμα". Ο έγκριτος νομικός καταλήγει ότι η τελευταία φάση τελείωσης του νόμου δεν αποτελεί "εσωτερικό τύπο" και χωρεί, επομένως, παρεμπίπτον έλεγχος του δικαστηρίου. Στο Σ (1988) 27 διαβάζουμε:

- 15 "Όλοι αυτοί οι τύποι ανάγονται στην υποβολή και τη συζήτηση της πρότασης του νόμου στο νομοθετικό σώμα και γενικά στην απαιτούμενη από το Σύνταγμα προδικασία της ψηφίσεως του νόμου, στη διαδικασία
- 20 που, αρχίζοντας από την υποβολή της πρότασης, απαιτείται να προηγηθή για να μπορεί να τεθή η πρόταση του νόμου σε ψηφοφορία, για να είναι παραδεκτή η θέση της σε ψηφοφορία. Η τήρηση των τύπων αυτών
- 25 "επαφίεται" στον προληπτικό έλεγχο του ίδιου του νομοθετικού σώματος και του Προέδρου της Δημοκρατίας, σε έλεγχο δηλαδή που μπορεί να έχει ως συνέπεια τη διακοπή της νομοθετικής διαδικασίας, τη ματαίωση της ψηφίσεως ή της εκδόσεως και δημοσιεύσεως του νόμου. Τα δικαστήρια όμως δεν έχουν το δικαίωμα να ελέγξουν κατασταλτικά την τήρηση των "εσωτερικών"
- 30 αυτών τύπων, να αρνηθούν δηλαδή την εφαρμογή του νόμου για το λόγο ότι δεν είχε τηρηθή κάποιος από τους τύπους της προδικασίας της ψήφισης του.

- Η ίδια όμως η ψήφιση του νόμου, η τελευταία πράξη της ενδοκοινοβουλευτικής διαδικασίας, με την
- 35 οποία εκδηλώνεται η απόφαση του νομοθετικού σώματος να ισχύσει η πρόταση ως νόμος και η οποία άλλω-

στε εξ ορισμού δεν είναι δυνατόν να ελεγχθή από το νομοθετικό σώμα, δε διαφεύγει το δικαστικό έλεγχο. Τα δικαστήρια δηλαδή δεν δεσμεύονται από τη βεβαίωση του Προέδρου της Δημοκρατίας ότι ο νόμος ψηφίστηκε από τη Βουλή σύμφωνα με το Σύνταγμα, αλλά έχουν το δικαίωμα (και την υποχρέωση), α) να εξετάσουν με βάση τα πρακτικά της Βουλής αν το κείμενο του νόμου τέθηκε πραγματικά σε ψηφοφορία, με ποιό τρόπο έγινε η ψηφοφορία και ποιό ήταν το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας, β) να κρίνουν αν η ψηφοφορία έγινε με τον απαιτούμενο από το Σύνταγμα τρόπο και αν ο νόμος συγκέντρωσε την απαιτούμενη από το Σύνταγμα πλειοψηφία, και γ) να αρνηθούν την εφαρμογή του νόμου αν διαπιστώνεται ότι δεν τηρήθηκαν οι σχετικές συνταγματικές διατάξεις.

Με βάση τη σκέψη ότι τον δικαστικό έλεγχο διαφεύγουν μόνον οι τύποι που ανάγονται στην προδικασία της ψηφίσεως του νόμου από το νομοθετικό σώμα, πρέπει επίσης να δεχτούμε ότι τα δικαστήρια δικαιούνται και οφείλουν να ελέγχουν, α) αν η Βουλή είχε συντεθή νομίμως...."

Αυτό το τελευταίο θέμα έθιξε και στο πρώτο άρθρο του στο Σ (1983) 392, 420:

"Η αντισυνταγματικότητα του νόμου εμφανίζεται με ποικίλες μορφές. Έτσι μπορούμε να αναφέρουμε τις ακόλουθες περιπτώσεις αντισυνταγματικότητας του νόμου, χωρίς η απαρίθμηση αυτή να είναι εξαντλητική:

(α)

(β) Το όργανο που εξέδωσε το νόμο δεν είχε νόμιμη σύνθεση, δεν είχε τη σύνθεση που απαιτεί το Σύνταγμα, δεν αποτελέστηκε δηλαδή από τα άτομα που έπρεπε να αποτελεστή....."

Έγινε εισήγηση ότι δεν υπάρχει διαδικαστική μέθοδος εξέτασης νόμου που έχει τροποποιήσει το σύνταγμα. Ποία

είναι η βάση του επιχειρήματος; Κατ' ουσίαν αυτή μόνο. Το Ανώτατο Δικαστήριο στρεφείται εξουσίας να υποβάλει σε συνταγματικό έλεγχο τέτοιο νόμο γιατί οι πρόνοιες του ενσωματώθηκαν στον κορμό του συντάγματος και έγιναν
 5 αναπόσπαστο μέρος του. Αλλωστε ο έλεγχος θα αντέκειτο στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας κατά την άσκηση της αναθεωρητικής λειτουργίας της Βουλής κάτω από το άρθρ. 182.

Ο συλλογισμός αυτός θα ήταν σωστός αν το σύνταγμα
 10 είχε προβλέψει διάφορες κατηγορίες νόμων και είχε προσδώσει σε μιά απ' αυτές, δηλαδή, τους νόμους που αλλάζουν το σύνταγμα υπέρτερη ισχύ από τους άλλους νόμους. Όμως το σύνταγμα δεν υιοθέτησε τέτοια κριτήρια. Αντίθετα το άρθρ. 186.1 (α) που προσδιορίζει εννοιολογικά τον όρο "νόμος" που συναντάμε στο άρθρ. 144.1 αποκλείει τέτοια διαφοροποίηση.

"186.1(α)

"Νόμος" σημαίνει νόμον της Δημοκρατίας, οσάκις ο όρος χρησιμοποιείται εν σχέσει προς περίοδον χρόνου
 20 επομένην της ενάρξεως της ισχύος του Συντάγματος."

Η διάκριση που επιχειρήθηκε δεν στηρίζεται είτε άμεσα είτε έμμεσα στο σύνταγμα. Απορρίπτεται.

Η διαδικασία γένεσης νόμου για την έγκυρη τροποποίηση διάταξης του συντάγματος καθορίζεται, όπως
 25 προεκτέθηκε, από το ίδιο το σύνταγμα. Η τήρηση της συνταγματικής διαδικασίας της ψήφισης τέτοιου νόμου δεν είναι δυνατό να αποτελεί προδικασία ή interna corporis της Βουλής των Αντιπροσώπων γιατί ρυθμίζεται από το άρθρ. 182. Ο τρόπος τελικής κατάρτισης του νόμου, όπως
 30 δέχεται και η ελληνική θεωρία χωρίς μάλιστα η ρύθμιση να έχει ξεχωριστό συνταγματικό έρεισμα, υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο κάτω από το άρθρ. 144 του συντάγματος.

Υπάρχει όμως και πρόσθετη βάση για να ασκηθεί έλεγχος ανεξάρτητα απ' ότι έχει λεχθεί μέχρι τώρα. Στο προοί-

μιο του ν. 95/89 η μνεία στη γνωμάτευση του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην Αναφορά του Προέδρου της Δημοκρατίας αρ. 1/86 ότι "δεν εμποδίζει την τροποποίηση συνταγματικών διατάξεων που αφορούν μόνο την ελληνική κοινότητα", αποτελεί σαφή επίκληση του δικαιού της 5 ανάγκης ως δικαιολογητικού λόγου που επέβαλλε, μεταξύ άλλων, τροποποίηση του άρθρ. 111 του συντάγματος. Πράγματι το μέγιστο μέρος των αγορεύσεων του Γενικού Εισαγγελέα και των δικηγόρων της Βουλής αφιερώθηκε στις διάφορες πτυχές του θέματος και έγινε μάλιστα και 10 εισήγηση για επανατοποθέτηση του όλου δόγματος. Όπως όμως έχει διακηρύξει η απόφαση *Ibrahim* στη σελ. 265, το Ανώτατο Δικαστήριο είναι ο μόνος κριτής της συνδρομής των προϋποθέσεων που ενεργοποιούν το δίκαιον της ανάγκης. Η αναγνώριση τέτοιας εξουσίας βρίσκεται έξω από 15 κάθε αμφισβήτηση γιατί αποτελεί παγιωμένη θέση της νομολογίας (βλέπε λ.χ. και *Αλούπας ν. National Bank* (1983) 1 (Α) Α.Α.Δ. 55). Η αρμοδιότητα αυτή του Ανωτάτου Δικαστηρίου παρέχει επομένως διαζευτικό έρεισμα για την άσκηση ελέγχου της συνταγματικότητας των παραπεμφθέντων νομοθετημάτων. 20

Για τα λοιπά θέματα είχα την ευκαιρία να διαβάσω την απόφαση του δικαστή Πική με την οποία συμφωνώ χωρίς να έχω τίποτε χρήσιμο να προσθέσω.

Οι κρινόμενοι νόμοι κρίθηκαν συνταγματικοί.